

FEDORA BIKAR

ULOGA ERVINA SZABÓA U RADNIČKOM POKRETU MAĐARA I NEMAĐARSKIH NARODA UGARSKE OD 1900 DO 1918

Ervin Szabó je najznatnija pojava ne samo revolucionarnog socijalističkog pokreta Ugarske u razdoblju od 1900. do 1918. nego zauzima i jedno od najuglednijih mjesta među marksističkim učenicima svoga vremena u internacionalnim omjerima. Njegove studije o marksističkoj teoriji i praksi, o nacionalnom i o agrarnom pitanju, i njegovi naučni radovi sa područja ugarske historije objavljuju se u suvremenim njemačkim, francuskim, talijanskim i ruskim socijalističkim časopisima. Njegove zasluge i njegov ugled u revolucionarnom socijalističkom pokretu bili su potkraj I svjetskog rata toliki, da ga je Lenjinova Sovjetska akademija godine 1918-e izabrala među prvima kao jedinoga Mađara za svoga člana, uz svega dvanaest marksističkih učenjaka iz inozemstva.

Vodeći godinama opozicionu borbu protiv oportunističkog vodstva Socijaldemokratske partije Ugarske koja je u razdoblju 1900–1918. sve više potpadala pod utjecaj hegemonističke politike mađarske vladajuće klase – Ervin Szabó je odgojio čitavu jednu generaciju mađarskih revolucionarnih socijalista koji su u doba formiranja Komunističke partije Mađarske i stvaranja Mađarske Sovjetske Republike odigrali odlučujuću ulogu.

Boreći se pod najtežim uvjetima velikomađarske šovinističke vladavine ustrajno i smiono za ravnopravnost nemađarskih naroda Ugarske i za njihovu nacionalnu samostalnost – Szabó je s pravom stekao veliko povjerenje i simpatije kod predstavnika potlačenih nacija. Radovi Szabóa i njegovih drugova o nacionalnom pitanju prevedeni su i na naš jezik služeći kao jedno od efikasnih sredstava u opravdanoj borbi nemađarskih naroda za nacionalnu slobodu.

Szabó se uz to isto tako dosljedno zalagao za punu autonomiju nemađarskih socijalističkih pokreta prema centralistički organiziranoj Socijaldemokratskoj partiji Ugarske – i vršio trajne napore za stavljanje nacionalnoga pitanja u prvi plan politike socijalne demokracije Ugarske. Zahvaljujući i njegovu nastojanju došlo je, nakon osnivanja samostalne Socijaldemokratske partije Hrvatske, do formiranja posebnih nacionalnih socijalističkih sekcija: slovačke, rumunjske, srpske i njemačke. Lijevo orijentirani predstavnici socijaldemokratskog pokreta nemađarskih naroda održavali su prisne veze sa Szabóom, koji na njihov rad vrši trajan i znatan utjecaj.

Uz tu svoju djelatnost u okvirima radničkoga pokreta Szabó je kao jedan od glavnih organizatora i vođa naprednih mađarskih intelektualaca okupio u Udruženju za društvene nauke (Társadalomtudományi társaság) u Galilejevu krugu (Galilei Kör) i u časopisu *Huszadik Század* (*Dvadeseto stoljeće*) najvredniji i najslobodniji dio mađarske inteligencije. Ta grupacija je organizirano vodila borbu protiv polufeudalne, šovinističke Ugarske izvirgavajući veoma oštrom i uspješnom kritici teoriju i praksu mađarske vladajuće klase. Takva naučno-društvena aktivnost te inteligencije dala je nekoliko veoma značajnih djela u kojima je nacionalna i socijalno-politička stvarnost suvremene Ugarske obrađena s jednom, za ono doba u Mađarskoj sasvim izuzetnom objektivnošću i kritičnošću.

Naučni rad Ervina Szabóa na historiji mnogonacionalne Ugarske značio je prekretnicu u mađarskoj historiografiji. On prvi među mađarskim historičarima primjenjuje naučnom dosljednošću i smionošću metod historijskoga materijalizma u izučavanju najbitnijih historijskih problema Ugarske: na razvoj nacionalnog i seljačkog pitanja, na ulogu klasnih suprotnosti i borbi u povijesnome razvoju, na revoluciju 1848. i dr. Time je Szabó postao osnivačem moderne marksističke historiografije u Ugarskoj izvršivši znatan utjecaj i na razvoj naše moderne historiografije.

Cijeneci veliko značenje njegova djela, vlada Mađarske Sovjetske Republike je godine 1919. donijela odluku da se među prvim edicijama Komune štampaju sveukupni spisi Ervina Szabóa. Ta odluka ostala je neostvarena punih četrdeset godina nakon Szabóove smrti (1918–1958). Poslije ugušivanja Mađarske Komune je najprije Horthyjeva kontrarevolucionarna vladavina sistematski sprečavala objavljivanje njegovih radova. Poslije uspostave Mađarske Narodne Republike (1944) Szabó je pod Rákóšijevim režimom i dalje ostao proskribiran jer su se njegove osnovne ideje o revolucionarnom socijalističkom demokratizmu, i njegovo argumentirano suprotstavljanje birokratizmu, dogmatizmu, kultu ličnosti i ostalim negativnim pojavama u rukovođenju radničkim partijama – nalazili u direktnoj protivnosti s vladajućom staljinističkom teorijom i praksom.

Tek godine 1958-e došlo je i do Szabóove rehabilitacije u Mađarskoj; te godine su se kao jedan od najznatnijih rezultata procesa destaljinizacije na naučnome planu pojavili *Izabrani spisi Ervina Szabóa*.¹ Tako je nakon

¹ Szabó Ervin válogatott írásai. Budapest 1958. Str. 508.

duga četiri decenija ponovo otvoren put izučavanju Szabóova životnog djela koje je od osobite važnosti ne samo za mađarsku nego i za našu historijsku znanost.

Dvije glavne rasprave o životu i radu Ervina Szabóa,² jedna koju je izradio Institut za historiju partije u Budimpešti,³ i druga, Jászijeva⁴ – dijele Szabóovu djelatnost na nekoliko, međusobno ne samo različitih, nego i suprotnih perioda.

Pomenuta rasprava Instituta razlikuje četiri razdoblja u radu Ervina Szabóa. *Prvo*, socijaldemokratsko, od završetka studija 1899. do kraja 1905; za trajanja toga razdoblja Szabó svu svoju partijsko-političku aktivnost razvija unutar Socijaldemokratske partije Ugarske. *Drugo*, »sindikalističko«, od 1907.⁵ do 1910, kada se bori protiv službene socijaldemokratske teorije i prakse sa pozicija revolucionarnoga sindikalizma. *Treće*, takozvano knjižničarsko razdoblje, koje traje od 1911. do 1914, kada se Szabó, razočaran, povlači iz javnog političkog života i posvećuje svom bibliotekarskom pozivu. *Četvrto* razdoblje obuhvaća godine I svjetskog rata (1914–1918), kada se ponovo vraća intenzivnoj revolucionarno-socijalističkoj aktivnosti.⁶

Jászi dijeli Szabóov rad na tri perioda: *prvi* naziva dogmatskim s razloga što, po njegovom mišljenju, Szabó tada stoji još potpuno na bazi marksizma; *drugi* period ispunjen je borbom Szabóa za korjenitu promjenu socijaldemokratske politike i taktike u smislu revolucionarnoga sindikalizma; *treći* period Jászi obilježava kao etički, jer smatra da Szabó u tom zadnjem periodu najviše okupiraju problemi socijalističkog morala.⁷

² Ervin Szabó rodio se 23. VIII 1877. u Slanici u županiji Árva na sjeveru Mađarske kao sedmo, najmlađe dijete, siromašne malograđanske obitelji. Gimnaziju je svršio u Ungváru kao odličan učenik od prvog do zadnjeg razreda. Pravo je studirao u Pešti i u Beču a doktorirao je na peštanskom Fakultetu državnopravnih znanosti. Od 1899. do 1904. bio je knjižničar najprije Saborske biblioteke a zatim Biblioteke Trgovačko-industrijske komore u Budimpešti. God. 1904. postavljen je za knjižničara, a 1911. za direktora Gradske budimpeštanske biblioteke. Na tom položaju ostao je do svoje smrti 29. IX 1918.

Zbog rane očeve smrti Szabó je već od svoje dvanaeste godine morao davanjem instrukcija sam da se izdržava i da se stara za egzistenciju nezbrinute obitelji. Teške materijalne prilike pratile su ga i nakon svršenih studija, jer je godinama otplaćivao veliku sumu na ime duga koji je podigao za svoja dva druga izumitelja čiji je izum zajedno s uložnim novcem u međuvremenu propao. Uz te materijalne brige Szabó su kroz čitav život mučile različite bolesti, od kojih je najteže bilo oboljevanje očiju.

³ Ta rasprava štampana je kao Uvod u *Izabrane spise Ervina Szabóa (Szabó Ervin válogatott írásai)*. Budimpešta, 1958, str. 5–20.

⁴ Oszkár Jászi: »Ervin Szabó i njegovo životno djelo« (»Szabó Ervin és életmunkája«), objavljeno kao Uvod u djelo E. Szabóa, *Društvene i stranačke borbe u mađarskoj revoluciji iz godine 48–49 (Társadalmi és pártarcok a 48–49-es Magyar forradalomban)*, prvo izdanje Beč, 1921, str. 9–29; drugo izdanje Budimpešta, s. a. Str. 8–28. – (u ovoj radnji upotrebljeno je drugo izdanje).

⁵ U godini 1906. teška bolest ga je spriječila u razvijanju bilo kakve aktivnosti. (Napom. F. B.)

⁶ Vidi Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 8–18.

⁷ Vidi Jászijevu navedenu raspravu, str. 23–25.

Ako se životno djelo Ervina Szabóa promatra iz današnje retrospektive, koja nam omogućava da ga sagledamo u njegovoj potpunosti, mora se kao jedno od glavnih obilježja toga djela uočiti njegova cjelovitost, koja se manifestira u međusobnoj unutrašnjoj, organskoj povezanosti razvojnih etapa Szabóova života i rada.

Zahvaljujući svojoj ličnoj nadarenosti, svom dobrom poznavanju stranih jezika (njemačkog, francuskog, engleskog i talijanskog) i svojoj neumornoj marljivosti Szabó je još za vrijeme studija u Beču, uspostavljanjem neposrednog kontakta s različitim predstavnicima revolucionarnog socijalizma, upoznao teoriju i praksu suvremenog radničkog pokreta i paralelno s time stekao solidna znanja sa područja društvenih nauka i marksizma. Na osnovi takve svoje, za ono vrijeme u Ugarskoj izuzetno svestrane marksističke obrazovanosti, on je, znalačkom primjenom historijskog materijalizma na izučavanje prošlosti i nacionalno-političke i socijalne stvarnosti Ugarske, uspio da otkrije i razjasni bitne specifične probleme te stvarnosti i da se pravilno orijentira s obzirom na aktuelne potrebe ugarskoga društva, na mogućnosti i na metode njihovog konkretnog rješavanja. Na taj način Szabó je na samom početku svoje socijalističke i naučne aktivnosti nakon svršetka studija godine 1899. stupio u javan život s jasno određenim ciljem i s već formiranim osnovnim shvaćanjima o stvarnim zadacima revolucionarnog socijalističkog pokreta u suvremenoj Ugarskoj. U doba kada je – svojim člancima u *Népszavi*,⁶ svojim brošurama i raspravama o nacionalnom i seljačkom pitanju, o ulozi klasne borbe i o ostalim aktuelnim problemima radničkoga pokreta – počeo drugima ukazivati na pravilan put toga pokreta, on sam je već bio načistu i s krajnjim ciljem toga puta i s načinom i sredstvima koji vode realizaciji konačnoga cilja. Već sama početna Szabóova koncepcija o radu na postizanju tog krajnjeg cilja sastojala se u ovome: dosljednim i beskompromisnim propagiranjem i ostvarenjem revolucionarne socijalističke teorije i prakse, provođenjem nepomirljive klasne borbe mobilizirati sve potencijalne socijalističke snage društva: gradsko i seosko radništvo, siromašno seljaštvo, nacionalno ugujevene nemađarske narode, studentsku omladinu, naprednu inteligenciju – i organizirano ih povesti u borbu za revolucionarno rušenje postojećeg sistema i nacionalne i socijalne ugujetačke vladavine feudalno-kapitalističkih vladodržaca u Ugarskoj; omogućiti i osigurati ravnopravno, aktivno učešće najširih radnih masa u radničkom pokretu izgrađivanjem njegovih partijskih i sindikalnih organizacija na bazi unutrašnje demokracije koja potiče i unapređuje samoinicijativnost i slobodu mišljenja članstva; takvo angažiranje masa u svakidašnjim akcijama, od tarifnih pokreta i demonstracija do ekonomskih, političkih i generalnih štrajkova, obezbjeđuje svim organiziranim nosiocima tih akcija sudjelovanje u raspravljanju i odlučivanju, kao i u slobodnoj kritičnoj ocjeni uspjeha i neuspjeha svakog važnijeg pothvata – i tako stvara od njih svjesne, inicijativne, odgovorne pobornike socijalizma, koji će se već u toku borbe za njegovo ostvarenje formirati u takve organizatore budućega socijalističkoga društva koji će

⁶ *Riječ puka*, glavni organ Socijaldemokratske partije Ugarske.

raspolagati potrebnim iskustvom, požrtvovnošću i ostalim sposobnostima, neophodno potrebnim da se to novo društvo osigura protiv mogućih deformacija u smislu prevage birokratizma, kulta ličnosti, etatizma i drugih izopačenja.

Zalažući se ustrajno i dosljedno za takvo omasovljenje i revolucioniranje socijalističkog radničkog pokreta Ugarske Szabó je isto tako od početka vodio borbu protiv svih negativnih pojava koje su se manifestirale u teoriji i praksi suvremene socijalne demokracije koja je i u Ugarskoj i na Zapadu pod krinkom marksističke frazeologije provodila antimarksističku, nerevolucionarnu a ponekad i šovinističku politiku oportunističku, zataškavanja i sprečavanja klasne borbe, paktiranja s vlastitim buržoazijama, ograničavanja radničkog pokreta isključivo na borbu za opće pravo glasa i za dobivanje parlamentarne većine mirnim, legalnim putem.

Tim svojim osnovnim ciljevima Szabó je ostao vjeran do kraja boreći se dosljedno za njihovo ostvarenje u svim razdobljima svoga života i rada. Mijenjali su se samo vanjski oblici te borbe koji su bili uvjetovani promjenama različitih objektivnih i subjektivnih mogućnosti za rad. Svoju aktivnost on je razvijao u okvirima Socijaldemokratske partije Ugarske sve dotle dok nije službeno oportunističko vodstvo, godine 1906, ugušilo i onemogućilo svaku revolucionarnu socijalističku djelatnost unutar partije, – ne samo Szabóu, nego i svim ostalim nosiocima revolucionarne struje. Szabó je tada, zajedno s drugim pripadnicima partijske opozicije, bio prinuđen da svoj rad na propagiranju i ostvarivanju revolucionarne socijalističke teorije i prakse nastavi oslanjajući se na sindikate i, privremeno (1907–1910), na sindikalistički pravac u međunarodnom radničkom pokretu koji je tada pod parolom *vraćanje Marxu* vodio na Zapadu borbu protiv oportunističke socijalne demokracije zalaganjem za čistoću klasne borbe, za samostalnu, direktnu akciju proletarijata i za takvu politiku radničkog pokreta koja se ima zasnivati na ideologiji revolucionarnoga marksizma, očišćenog od svih reformističkih i oportunističkih izopačenja. A kada se (godine 1910) vlastitim iskustvom osvjedočio da je pokušaj revolucioniranja mađarskog radničkog pokreta s pomoću sindikalizma ostao jalov, prestala je svaka dalja Szabóova privrženost toj praksi demantiranoj teoriji i on je i u svom narednom, tobože pasivnom »knjižničarskom periodu« (1911–1914) nastavio revolucionarno-socijalistički rad vršeći trajan i veoma značajan utjecaj na brojne radikalne elemente pokreta. Taj svoj rad na revolucioniranju radničkog pokreta on će s istom dosljednošću i neumornošću vršiti i u ratnim godinama 1914–1918.

Prema tome, ne može se održati ni jedna od dviju navedenih periodizacija (ni ona u Uvodu *Izabranih spisa*, ni Jászijeva), koje pojedina razdoblja Szabóove djelatnosti razdvajaju jedno od drugoga smatrajući da je prvi »socijaldemokratski« (po Uvodu, a »dogmatski« po Jásziju) u suprotnosti s drugim, »sindikalističkim«, a treći, »knjižničarski« da je negacija ranijih, dok ratno razdoblje znači prekid četvorogodišnje pasivnosti i soci-

jalističko-političku »renesansu« Ervina Szabóa. Isto je tako neprihvatljivo i Jászijevo fiksiranje zadnjeg perioda kao etičkog; Szabóa su od početka intenzivno zanimali problemi socijalističkog morala, tretiranju tih problema on je trajno, u svim razdobljima svoje djelatnosti posvećivao znatnu pažnju.⁹

Svako formalno cijepanje Szabóove socijalističke djelatnosti otežava izučavanje njegovih djela koje je po svome sadržaju isto takva jedinstvena, nedjeljiva cjelina kao što i čitava pojava Ervina Szabóa predstavlja jednu cjelovitu ličnost.

Prvo poglavlje

UDIO E. SZABÓA U REVOLUCIONIRANJU RADNIČKOGA POKRETA UGARSKE

I

FORMIRANJE E. SZABÓA KAO SOCIJALISTE POD RUSKIM REVOLUCIONARNIM UTJECAJEM

Na formiranje Ervina Szabóa u revolucionarnog socijalistu odlučno su djelovali ruski revolucionari emigranti s kojima je on još za vrijeme studiranja u Beču uspostavio bliske veze koje će intenzivno i trajno podržavati i poslije povratka u Mađarsku. Oszkár Jászi, jedan od najintimnijih prijatelja i najboljih poznavalaca E. Szabóa, daje nam između ostalog i ovo dragocjeno svjedočanstvo o važnosti tog ruskog utjecaja na njegov život i rad: »Uvjeren sam da je njegovo bečko društvo bilo ono koje mu je najvećma odredilo životni pravac. Tu je sklopio prisno unutrašnje prijateljstvo s nekolicinom ruskih emigranata među kojima je naročito S. Kläčko, ličnost visoke obrazovanosti i izvanredne sugestivnosti, u čijem gostoljubivom domu su se sastajali ruski revolucionari svijju struja, izvršio takav utjecaj, koji je na Szabóa djelovao kroz čitav njegov život. Szabó se često i tople sjećao još jednog ruskog emigranta, Pavla Teplova, koji ga

⁹ I sami autori pomenutih periodizacija odnose se s izvjesnom rezervom prema svojoj diobi Szabóove djelatnosti na pojedine odijeljene periode. Tako se u Uvodu *Izabranih spisa* konstatira: »Kao što je to općenito slučaj, ni kod Szabóa »granice razdoblja« nisu potpuno oštro odijeljene. Još i u ovo (sindikalističko, napom. F. B.) doba on je nastavio svoju partijsko-opozicionu djelatnost, samo u mnogo užem krugu, s manjom aktivnošću i ostajući još većma u pozadini« (str. 12). — Jászi u svojoj raspravi u vezi s karakterizacijom »dogmatskog« Szabóova perioda iznosi da je on taj naziv upotrebio samo u nedostatku boljeg izraza, i da se Szabó ni u kom slučaju ne može identificirati s jednostranošću i kratkovidnošću dogmatizma drugih marksističkih dogmatičara. (Nav. djelo, str. 23.) — Svi mađarski tekstovi, citirani u ovoj radnji donose se u mom prijevodu s mađarskoga originala.

je naročito upoznao s grandioznim začecima ruskog zemljoradničkog pokreta.¹⁰ U toj ruskoj atmosferi postao je punokrvnim revolucionarom i marksistom... od ruskih i francuskih revolucionara je prihvatio ideju *révolte-a*, onu misao da novo društvo može biti rezultat samo nasilnog ustanka osvijješćenog, dobro organiziranog radništva... Od ruskih revolucionara preuzeo je ne samo brojne ideje, nego je od njih na neki način naučio i umjetnost djelovanja na omladinu: pomalo tajanstvenu tehniku konspirativnih noćnih sastanaka, priprema i organiziranja. Izvanredno mnogo vremena i energije je posvećivao razmjeni mišljenja s najmlađim članovima socijalističke opozicije...¹¹ Rezultati kasnijih arhivskih istraživanja, sadržani u pomenutoj raspravi Instituta za historiju partije u punoj mjeri potvrđuju to Jászijevo kazivanje. Objašnjavajući razliku između revolucionarnog marksista Szabóa i nekih drugih, oportunističkih socijalista koji su u isto vrijeme s njim prišli radničkome pokretu, rasprava konstatira: »Ta razlika proizlazi otuda, što se Szabó nije odgajao za socijalistu kod kuće, u Ugarskoj, nego – za vrijeme studentskih godina – u Beču, ponajviše u krugu ruskih revolucionarnih emigranata. Ta atmosfera koja je odisala oduševljenjem i požrtvovnošću sugestivno je djelovala na svakoga u kome je bilo ma i malo sklonosti za revolucionarnu romantiku – a svi znaci govore o tome da je u Ervinu Szabóu ta sklonost bila veoma jaka. Te ruske veze nisu bile prekinute ni poslije njegova povratka u domovinu,¹² štaviše, on u to doba gotovo kroz punih pet godina uzima aktivnog učešća u jednom od najvažnijih poslova ruske revolucionarne emigracije, u krijumčarenju partijske literature i štampe u Rusiju. Nije čudo što je onaj koji je prošao tu školu, kasnije mogao samo da se guši u učmaloj, zagušljivoj atmosferi birokratskih vodećih krugova mađarske socijalne demokracije.«¹³

Szabóova povezanost s ruskim radničkim pokretom raste s jačanjem revolucionarnih borbi u Rusiji. »I ruske veze Ervina Szabóa oživljavaju, umnožavaju se u to doba (1904–1905), dakle u predvečerje i na početku ruske revolucije; on pakete i sanduke koji skrivaju socijalistička izdanja raznih pravaca (pretežno menjševička i eserska) u sve većim količinama odašilje preko Poljske i Rumunjske u Rusiju. Očito je da su ruski socijalisti u tom mađarskom socijalisti, koji im je stajao najbliže, bio najpožrtvovaniji i »najpouzdaniji«, gledali onog istog čovjeka, koga su na zapadu smatrali kao prvog mađarskog teoretičara marksizma. I ne podliježe sumnji da je on bio u Ugarskoj najbolji poznavalac ruskih revolucionarnih pokreta, a ubrzo postao i jedan od najodlučivljenijih privrženika ruske revolucije iz godine 1905. Trag njegove ruke nalazimo u po-

¹⁰ Szabó se i poslije bečkoga rastanka trajno dopisivao s Teplovim, »čak i za vrijeme njegova petogodišnjeg izgnanstva u Sibiru«. (Vidi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 439, napomena broj 6.)

¹¹ Jászi, navedeno djelo str. 13–14.

¹² Szabó se sa svojih bečkih studija vratio u Ugarsku godine 1899. (Napom. P. B.)

¹³ Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 6–7.

znatom proglasu budimpeštanskih socijalista studenata, upućenom *Ruskoj braći*, kao što je i u svom članku, objavljenom dvije godine kasnije napisao onako lijepe i istinite riječi u čast ruske revolucije.¹⁴

Zbog takve svoje ustrajne privrženosti prema revolucionarnosti ruskog radničkog pokreta Szabó je punih dvadeset godina intenzivno radio na izučavanju i na propagiranju ruske revolucionarne teorije i prakse zalažući se za primjenu ruskih iskustava u ugarskoj stvarnosti i u politici mađarskog socijalističkog pokreta. Nije, prema tome, slučajno da je tema jednog od prvih Szabóovih članaka, objavljenog u *Népszavi* već 1899, bila: »Kako čovjek u Rusiji postaje revolucionarom«,¹⁵ – i da je sva njegova organizaciono-politička i propagandistička aktivnost u zadnjoj godini života (1918) bila ispunjena neumornim smionim radom na revolucioniranju mađarskog radničkog pokreta u pravcu Oktobarske revolucije.

Pošto je u uvodnom dijelu tog svog prvog ruskog članka iznio kako je donedavno glavni nosilac odlučne borbe protiv carizma bila poštovna ruska studentska omladina i narodna inteligencija, Szabó nadovezuje: »Takav je bio ruski revolucionarni pokret još prije nekoliko godina, a takav je djelomično još i danas, kao što dokazuju vijesti o posljednjim ruskim đačkim nemirima koje su i do nas doprle. Ali značenje đaka je u revolucionarnom pokretu danas sasvim drugačije, daleko neznatnije. Ranije, vojsku oslobodilačke borbe sačinjavala je malobrojna inteligencija, jedna šaka ljudi koja se služila terorizmom i revolucionarnim pučevima; danas je radništvo ovladalo poprištem, a parola je socijalna demokracija. Ranije je policija – zatvorom ili Sibirom – likvidirala revolucionare, danas, otkako je na pozornicu stupio ruski industrijski proletarijat koji naglo raste, taj revolucionarni pokret se, napustivši stari put, postavio na bazu moderne klasne borbe i postao takvom snagom, protiv koje se pokazuju kao nedovoljna nasilna sredstva ogromne policijske države.

A onome, koga u to nisu uvjerali izvještaji dobiveni od ruskih drugova, stavljamo danas na raspolaganje jedan službeni spis, službeno svjedočanstvo ruske državne policije o napredovanju socijalne demokracije u Rusiji. Taj dokument je organ Zagraničnog saveza Ruskih socijaldemokrata dostavio bečkom *Arbeiter Zeitungu* koji ga je doslovno objavio u broju od 30. marta ove (1899, napom. F. B.) godine. Radi upotpunjavanja gornjeg prikaza prevodimo odatle slijedeće:

»*Tajni izvještaj zamjenika moskovskog šefa policije (odjeljenje političke policije) guverneru Moskve.*

Vaše carsko visočanstvo!

Historija revolucionarnog pokreta je pokazala da je snaga inteligencije za borbu protiv vlade, čak i onda kada se kao sredstvom služi eksplozi-

¹⁴ Isto, str. 10-11.

¹⁵ »Hogyan lesz az ember Oroszországban forradalmárrá«. (*Népszava*, brojevi od 9. i 16. juna 1899. – Vidi i *Izabrani spisi E. Szabó*, str. 25-35, i bilješku broj 6 na str. 439).

vima, sama po sebi slaba. Iz tog razloga sve revolucionarne grupe pozdravljaju socijaldemokratski pokret u nadi da će time što radnici uzimaju učešća u pothvatima protiv vlade – revolucionari steći takve masovne snage sa kojima će vlada morati da računa. Osim toga nosioci teorije i prakse socijalizma pronašli su način kojim mogu stvarne životne uvjete uistinu da mijenjaju u duhu svojih zahtjeva.

Izumitelj te taktike je njemačka socijalna demokracija koja je znala naći puta i načina, kako treba *svoje idealne težnje da poveže sa svakidašnjim potrebama radnika*, čime je socijalizam postao ne samo razumljiv za svakoga radnika, nego je svaki radnik uvidio i to da je on istinski zaštitnik njegovih elementarnih interesa – i tako je pridobio za sebe puno povjerenje radničkih masa . . .

Ta taktika *donosi odlične rezultate*; javili su se masovni štrajkovi, čiji rezultat je bio općenito *povoljan za učesnike*. Vrijedno je pažnje da se radnički pokret, koji su prvotno potakli revolucionari, – na svom daljem putu razvijao svojom vlastitom unutrašnjom snagom, podražavanjem; radnici koji nikad nisu čuli za propagandu i koji su jedva šta saznali o njenom praktičnom dijelu i o dobrom rezultatu nekoga štrajka – počinju štrajkati, a njihove nade se nerijetko i ispunjavaju.

. . . Samo što ti uspjesi, koji se postižu putem štrajka, imaju veoma opasan i štetan utjecaj za državu, jer su početne škole *političkog odgoja radnika*. Uspjeh u toj borbi jača njihovo pouzdanje u vlastitu snagu, nauči ih praktičnijem vođenju borbe, odgaja i odabire iz mase one darovitije s jakom inicijativom; ubjeđuje radnike u mogućnost i korisnost udruživanja i jedinstvene akcije uopće. Ta borba čini radnika prijemljivijim prema idejama socijalizma koje je prije toga smatrao uzaludnim sanjarijama. Na tlu lokalnih borbi razvija se svijest o *solidarnosti njihovih interesa* s interesima svih radnika: to jest razvija se svijest o neophodnoj nužnosti klasne borbe koja, da bi postigla uspjeh, u sve većoj mjeri zahtijeva političku agitaciju, – koja kao svoj cilj ističe preobražaj državnog i društvenog poretka u smislu socijaldemokrata.

. . . Samim postavljanjem principa: »da oslobođenje radništva treba da bude djelo samih radnika«, ističe se kao prvorazredni zadatak *odgajanje radnika u pravcu njihove samoaktivnosti* . . .«.¹⁶

Taj prvi »ruski članak« Ervina Szabóa iz godine. 1899. od odlučne je važnosti za razumijevanje i za ocjenu njegove ukupne marksističke djelatnosti. U onome što je Szabó istakao u svom prikazu suvremenog socijalističkog zbivanja u Rusiji i, naročito, u onome što je on sam odabrao i *podvukao* iz izvještaja carske političke policije o teoriji i praksi revolucionarnog ruskog radničkog pokreta, – sadržani su i jasno fiksirani svi osnovni marksistički stavovi i pogledi Ervina Szabóa koji su se sastojali u ovome: omasovljivanje i revolucioniranje modernog socijalističkog po-

¹⁶ E. Szabó: »Kako čovjek u Rusiji postaje revolucionarom«. *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 31–33.

kreta putem nepomirljive klasne borbe, povezivanje težnji za ostvarenjem krajnjih socijalističkih ciljeva i ideala sa svakidašnjim stvarnim potrebama i borbama radničke klase, aktiviranje radničkih masa preko svih oblika te borbe a naročito preko štrajkova, jer se samo punim, trajnim učešćem u tim klasno-borbenim pothvatima razvija ona samoinicijativa, samoaktivnost, požrtvovnost i solidarnost radnika koja, u krajnjoj liniji, odgaja njihovu političku, socijalističku svijest osposobljavajući proletarijat za izvršenje njegove historijske misije, za revolucionarno mijenjanje kapitalističkog sistema u socijalistički i za to da oslobođenje radništva bude uistinu djelo samih radnika.

Pošto je jednom godine 1899. uočio ta revolucionarna obilježja u ruskom radničkom pokretu, on je dalje otkrivao i afirmirao slične manifestacije u socijalističkoj, pa i sindikalističkoj teoriji i praksi svoga vremena, i sva njegova revolucionarna socijalistička djelatnost u narednih dvadeset godina bit će ispunjena radom na dosljednom, smionom i beskompromisnom propagiranju i ostvarivanju tih prvotnih koncepcija. Sav ostali Szabóov rad na području marksizma svodio se na njegovu borbu protiv onih koji su i u mađarskoj i u međunarodnoj socijalnoj demokraciji teoretski deformirali te osnovne postavke revolucionarnoga socijalizma, a u praksi svojim oportunizmom i birokratizmom sprečavali njihovu realizaciju ometanjem čiste nepomirljive klasne borbe i suzbijanjem svih nastojanja oko revolucioniranja socijalističkoga pokreta.

U okolnosti da je Szabó još godine 1899. fiksirao svoje osnovne stavove i poglede prema revolucionarnom socijalističkom pokretu i da je, razrađujući ih i dopunjujući, ostao do kraja vjeran tim svojim stavovima i pogledima – nalazi se i jedan od glavnih dokaza o tome da su neodržive sve one, manje ili više dogmatski iskonstruisane teze kasnijih Szabóovih kritičara o tobožnjim protuslovljima i nedosljednostima njegova odnosa prema marksizmu i o njegovom »antimarksističkom« sindikalističkom zastranjenju.

Kada se ne bi imalo u vidu četrdesetgodišnje sistematsko sprečavanje sa strane i horthijevskog i rakošijeuskog režima ne samo objavljivanja Szabóovih spisa nego i istinito prikazivanje njegove historijske uloge, – bilo bi upravo neshvatljivo da u dosadašnjim mađarskim ocjenama Szabóova života i rada nije noćena važnost njegova članka »Kako čovjek u Rusiji postaje revolucionarom« kao jednog od glavnih svjedočanstava o cjelovitosti i dosljednosti njegovog marksističkog djelovanja i njegove ličnosti uopće.

Na pisanje o ruskom radničkom pokretu, ističući njegovu revolucionarnost kao primjer koji treba da slijede i socijalisti u Ugarskoj, Szabó se vraća u svom čuvenom *Retrospektivnom osvrtu na radnički pokret u godini 1902.*¹⁷ »Da je Marx danas živ – piše Szabó – sigurno bi oslabila

¹⁷ »Visszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra«. (*Huszadik Szávad*, broj za januar 1903. Preštampano i u *Izabranim spisima E. Szabóa*, str. 52-79).

njegova antipatija prema Slavenima. S kakvom srdžbom je napadao godine 1848. na crnožute Južne Slavene, i korio Kossutha što je pretjerano popustljiv prema uvijek kontrarevolucionarnim Hrvatima itd. Proklamirao je i to, da ti »narodići« treba da propadnu, i vjerovao je samo u budućnost Poljaka – i nevoljko Rusa i Slavena u turskome carstvu. Naročito se uvijek pribijavao za slobodu Evrope zbog njene ugroženosti od Rusije.

Danas bi ta njegova bojazan mogla prestati. Prvi javni znak slabljenja golemoga carstva dao je car svojim proglasom mira.¹⁸ Da se proces slabljenja nije zaustavio, o tome govore revolucionarni proglassi ruskih studenata i radnika.

Ruski revolucionarni pokret nikada nije bio tako intenzivan kao što je to od stupanja na prijesto cara-mira . . . Sve do godine 1895. socijalistička propaganda u Rusiji odvijala se pretežno samo u malenim zatvorenim krugovima. Tada su ruski socijalisti počeli težište svoje akcije stavljati na tvorničko radništvo (koje je inače – zbog nedostatka industrije ranije jedva i postojalo) i već u velikom petrogradskom štrajku iz godine 1896. osjetila se ruka socijalista.¹⁹ Ta suradnja inteligencije i radništva nije ni otada prestala, o čemu svjedoče naročito događaji iz godine 1902 . . . Kao obrambeno zalče u svim studentskim štrajkovima i demonstracijama za slobodu studija svagdje nalazimo tisuće radništva; prilikom radničkih štrajkova uvijek su hapšeni i deportirani i studenti i studentkinje. Studenti se više ne zadovoljavaju samo zahtijevanjem političkih reformi. Tako je moskovska studentska skupština od 22. februara zahtijevala: 1. nepovredivost slobode ličnosti, 2. slobodu štampe, 3. slobodu savjesti, 4. slobodu zbora i dogovora, 5. neposrednu odgovornost administrativnih činovnika, 6. slobodu studija za ženske, 7. nacionalnu ravnopravnost; nadalje 8. za *radnike* osamsatni radni dan, 9. slobodu štrajka. Na to se još nadovezuje: »čvrsto smo odlučili da se za ovaj naš politički program borimo i na ulici. Zato izjavljujemo da ćemo ujedinjeni s *radnicima* i s drugim društvenim slojevima izvojevati gornje zahtjeve i silom«.

Štrajkovi i ulične demonstracije u godini 1902. često su se redali jedni za drugim u svim većim gradovima carstva. U Petrogradu je bilo i takvih demonstracija u kojima je sudjelovalo 50.000 ljudi. Protiv takvih masa nemoćna je čak i ruska policija. Ona svojim konjima pregazi stotinu ljudi, odvuče u zatvore i u Sibir njih petstotina; ali sto puta više ogorčenih ljudi ostaje i bori se dalje. Uz to se revolucionarni pokret vidljivo proširio. Zgrabio je sa sobom i seljaštvo velikih gubernija . . .

. . . postojeći društveni poredak je i u Rusiji takav, u kome su »revolucije jedino moguće sredstvo napretka« . . .«

¹⁸ Ruski car Nikola II uputio je 24. VIII 1898. apel velikim silama u cilju održanja svjetskog mira i razoružanja. (Vidi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 441, napomena broj 20).

¹⁹ U ljeto te godine štrajkalo je u Petrogradu 30.000 tekstilnih radnika. (Vidi na istome mjestu, napomena broj 21).

Svoju privrženost i svoje simpatije prema ruskom revolucionarnom gibanju Szabó je ustrajno prenosio na ugarski radnički pokret, ne samo pisanjem članaka nego i neposrednom usmenom agitacijom, pridobivajući za ruski primjer naročito lijeve, radikalne socijalističke elemente i borbenu marksističku omladinu. Rezultati takvog rada manifestirali su se u masovnom reagiranju mađarskih radnika i studenata socijalista na prve vijesti o izbijanju ruske revolucije iz godine 1905. Već od 14. januara počelo je u socijalističkoj partijskoj i sindikalnoj štampi, na radničkim zborovima i demonstracijama, u studentskim i drugim lecima i proglašenjima nezaustavljivo da provaljuje golemo oduševljenje za borbu ruskili revolucionara. A u tim člancima, u skupštinskim govorima, u rezolucijama i proklamacijama jasno su dolazile do izražaja one ideje o međunarodnoj historijskoj ulozi ruskog revolucionarnog radničkog pokreta koje je Szabó onako zdušno počeo propagirati još godine 1899.²⁰

U tom pokretu solidarnosti mađarskih socijalista sa ruskim revolucionarima Szabó je i neposredno sudjelovao. Tako je u Uvodu *Izabranih spisa E. Szabóa* (str. 11), s pravom konstatirano da je, na primjer, jedan od najznačajnijih proglašenja, donesen na zboru peštanskih studenata socijalista pod naslovom *Ruska braćo!* – u krajnjoj liniji Szabóovo djelo. Taj, i za samog Szabóa karakterističan tekst proglašenja sadrži između ostalog:

»... Braćo! Vi ste borcima za slobodu čitavog kulturnog svijeta pružili primjer koji treba slijediti! Vi ste pokazali, kako se može uhvatiti u koštac s najgroznijim oblicima ugnjetavanja! Vi ste pokazali kako može da skrši indiferentnost tromih masa samoprijegorna hrabrost onih pojedinaца koji za uzvišenu stvar stavljaju na kocku sve – i svoju ličnu slobodu i svoj život! Od vas učimo ponovo kako mase patnju svojih svakidašnjih stradanja pretvaraju u revolucionarni vjhor jedne grandiozne osvete! Hvala Vama za to!

²⁰ Isporedi *A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. Szerkeszti: Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Összeállította Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit. Harmadik kötet. Budapest 1955. (*Odabrani dokumenti historije mađarskog radničkog pokreta*. Redakcija: Mađarski institut za radnički pokret. Sastavili: Tibor Erényi, Ferenc Mucsi i Edit S. Vincze. Svezak treći. Budimpešta 1955) Str. 249-254.

Za nas je pritom naročito zanimljivo da je jedan od prvih oduševljenih pozdrava ruskoj revoluciji objavljen u *Crvenoj Slobodi*, organu srpskih socijalista Ugarake, januara 1905. (Vidi na istome mjestu, str. 249-250). U tom članku *Crvene Slobode* iznosi se između ostalog: »Revolucija, koja je sada buknuła u Rusiji, rezultat je decenjske herojske borbe. Revolucionarna propaganda u Rusiji je u historiji svih vremena najznatnija borba za slobodu... Taj pokret stajao je ruke revolucionare mnogih žrtava, ali mi se nadamo, da će oni s uspjehom osloboditi čovječanstvo od ugnjetavanja i ropске sudbine.

Značajna je ova revolucija zato, jer je otpočela štrajkom radnika i jer su je vodili radnici...

Mi, socijaldemokrati, koji se borimo za prava ugnjetenih, izražavamo naše najtoplije simpatije ruskom puku i kličemo mu: naprijed, braćo; izdržite u borbi, potucite despote, pripremite put, da bismo svi mi potlačeni što prije mogli da uzviknemo s Petőfijem, pjesnikom slobode: »Pravo narodu!«, Zato: Živjela Rusija, propast caru!«

I vi ćete biti oni, braćo, čija revolucionarna strast neće ohladiti ni pod slobodnim suncem izvojevane političke slobode! Vi, čije krvavo ustavno krštenje socijalistički proletarijat svijeta svojim vatrenim saosjećanjem proslavlja kao praznik čovječanstva – vi ćete se zajedno s njim boriti u onoj bitki koju čovječanstvo vodi za svoje konačno oslobođenje! I kao što ste i dosad pružali primjer za to, kako se snaga misli stavlja u službu patničkoga čovječanstva, tako i odsad očekujemo od vas onaj blagotvorni primjer opće suradnje – sve dotle dok se oslobođeni ljudski rod ne spoji u jednu jedinstvenu harmoniju.

Hvala Vama za to, braćo! Hvala s naše strane, sa strane mađarskih studenata, koji stotruko možemo učiti od vas! Radni narod ove zemlje drži u demoralizatorskim okovima poluslobode i poluropstva jedna vladajuća klasa koja je pod evropskim plaštem ispunjena azijskim barbarstvom... Mi sami, socijalistički studenti, samo uz škripu zuba promatramo kako se sistematski ugušuju zadnje klice slobode mišljenja, kako se širi ubilački otrov klerikalizma i šovinizma na našim sveučilištima i u čitavom našem javnom životu. I samo neka bi vaš primjer, braćo, trajno očvrstnuo naša srca i naše pesnice da slično vama pobjedonosno jurišamo na vrata naše mračne tavnice!

Vaša konačna pobjeda bit će borbeni zov našoj borbi za slobodu. Pobijedite, braćo, da bismo i mi mogli da pobijedimo!²¹

Za Szabóov odnos prema ruskoj godini 1905/6, i za njegovo ustrajno isticanje ruske revolucionarne borbe za uzor mađarskome pokretu – značajan je i njegov članak objavljen početkom 1907. pod naslovom *Kronika ruske revolucije*.²² Ideje iznesene u njemu značajne su već i zato jer pružaju još jedan nesumnjiv dokaz Szabóova autorstva pomenutog Proglasa peštanskih socijalističkih studenata iz februara 1905. *Braćo Rusi*. »Želimo – piše Szabó – samo s nekoliko riječi da skrenemo pažnju na ovu malu knjižicu koju je izdalo *Društvo prijatelja ruskoga naroda*. Grandiozna borba, od koje slavnije vojevanje za slobodu jedva poznaje historija svijeta, odigrava se pred našim očima, ali iz dugih novinskih stupaca i njihovih čestih protuslovlja teško je stvoriti jasnu sliku o njoj. Malena knjižica iznosi samo činjenice, bilježi iz dana u dan događaje revolucije, od početka štrajka iz godine 1905. do kraja oktobra prošle godine, tako da se pred nama otkriva u jasnom svjetlu čitava borba između autokracije i puka. Mislio bi čovjek da će masa dnevnih događaja zamaglit i umanjiti dojam cjeline. Ali baš suprotno od toga. Legendarno herojstvo masa i pojedinaca, primjeri revolucionarne vatre i smionosti, go-

²¹ *Odabrani dokumenti...*, nav. djelo, str. 253–254.

²² »Az orosz forradalom krónikája«. *Huszadik Század*, svezak II za god. 1907. – Članak je preštampan i u *Izabranim spisima E. Szabóa*, str. 244–245.

To je zapravo Szabóov prikaz francuske knjige *La première année de la révolution russe. Résumé des événements jour par jour du 22 octobre 1905 au 30 octobre 1906*. (*Prva godina ruske revolucije*. Rezime događaja iz dana u dan od 22. oktobra 1905. do 30. oktobra 1906.) Paris, Stock, p. 109. (Vidi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 450, napomena broj 85.)

tovo ekstatični dokazi samopožrtvovanja koji se iz dana u dan ponavljaju – samo potenciraju naše divljenje i oduševljenje, otvarajući nam izvor ne samo moralnih nego i najviših estetskih radosti.

Radost nas ispunjuje kad promatramo Rusiju, a bolna melankolija kad sa njome isporédimo Ugarsku. Mi još uvijek patimo od onog pustošenja što ga je u aktivnim energijama našega naroda proizveo politički sistem naše države za posljednjih trideset godina njenoga života; trpimo ono stanje poluslobode i poluropstva koje vrši i intelektualno i moralno korrumpiranje i koje ne dopušta pun razvoj nijednog većeg podviga, – usprkos tome što je oligarhija, potpuno slična ruskoj autokraciji, i kod nas već davno odomaćila ne manje rušilački potpuni apsolutizam (doduše u nešto ublaženijem obliku, u razmjeru prema donekle višem stupnju naše kulture). Nemojmo se čuditi, što žalbe na naše gorko stanje ne mogu da ganu inozemstvo, što France-i, Mirbeau-i, Séailles-i, Segnobos-i, Steinlen-i stvaraju savez od prijatelja ruskoga naroda, a – od onih mađarskoga naroda ne bi dostajalo ni za jedan »kolegij«. Mađarski apsolutizam dostojan je ruskoga, ali mađarska borba za slobodu – ako se uopće može o tako nečem govoriti – nije dostojna ruske.«

Trajan interes Ervina Szabóa prema razvoju ruskog radničkog pokreta i, naročito, prema njegovoj primjeni revolucionarne socijalističke teorije na praksu – došao je, naravno, do punog izražaja i godine 1917. Procnjivost njegove analize ruskog revolucionarnog zhibvanja u vezi s Februarskom revolucijom i tačnost prognoza o unutrašnjim i međunarodnim uvjetima njenog daljeg razvoja – sadržani su u njegovoj raspravi, objavljenoj aprila 1917. pod naslovom »Ruska revolucija i mir«. ²³

Mnogo je, međutim, značajnija ona revolucionarna aktivnost Ervina Szabóa koja će ispuniti čitav zadnji period njegova života, a koja je nastala pod neposrednim utjecajem Oktobarske socijalističke revolucije. Ali tu se sad više nije radilo o teoretskom razmatranju Oktobra i o fiksiranju Szabóova stava prema njemu napisima u legalnoj štampi – što je u tadašnjim ratnim i cenzorskim prilikama bilo uglavnom i nemoguće – nego o pripremanju socijalističke revolucije u Ugarskoj neposrednim ilegalnim akcijama, o svakidašnjem praktičnom, organizaciono-političkom radu, o povezivanju svih opoziciono-revolucionarnih struja mađarskog radničkog pokreta, o mobiliziranju i osposobljavanju radničkih masa za direktne akcije, za provođenje u djelo, za ostvarivanje revolucije u Ugarskoj po ugledu na Oktobar. ²⁴

Szabóa u vezi s razvojem ruskog radničkog pokreta nisu, naravno, zanimali samo periodi otvorenih revolucija. Njega su trajno okupirali i oni

²³ »Az orosz forradalom és a béke«, *Huszadik Század*, svezak I za god. 1917. – Rasprava je preštampana i u Izabranim spisima E. Szabóa, str. 412-416.

Svoj stav prema Februarskoj ruskoj revoluciji 1917. Szabó je fiksirao i u svojoj izjavi »Šta da očekujemo od Rusije?«, objavljenoj u listu *Arcok és Alarcok (Lica i maske)*, broj od 19. aprila 1917. (Vidi *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 455, napomena broj 119).

²⁴ Vidi o tome detaljnije u poglavlju ove radnje o ulozi Ervina Szabóa u revolucioniranju mađarskog radničkog pokreta u toku I svjetskog rata.

ruski problemi koji su bili slični i aktuelni i u Ugarskoj, a prije svega razvoj seljačkog pitanja u Rusiji i, naročito, teorija i praksa ruskih socijalista u rješavanju agrarnoga problema, o čemu će biti govora u poglavlju o Szabóovom tretiranju seljačkoga pitanja.

Posebno razmatranje odnosa Ervina Szabóa prema revolucionarnosti ruskog radničkog pokreta bilo je potrebno zbog raščišćavanja jednog od osnovnih pitanja pri ocjenjivanju Szabóove socijalističke djelatnosti: da li je ona, u svojoj biti i u svojim krajnjim konzekvencama, bila revolucionarna ili nije?

II

PRIMJENA MARKSIZMA NA UGARSKU STVARNOST

Osnovna razlika između Ervina Szabóa i ostalih ugarskih socijalističkih prvaka i pisaca nalazila se u tome, što je Szabó bio originalan marksistički mislilac koji je od početka jasno uviđao svu jalovost i štetnost nalaženja mađarskog radničkog pokreta na tuđe, inozemne kalupe. On se naročito suprotstavljao mehaničkom, šablonskom prenošenju strane, uglavnom njemačke socijalističke teorije i prakse – čime je bila ispunjena gotovo sva službena politika vodstva Socijaldemokratske partije Ugarske.

U svom uvodu Engelsovu djelu *Revolucija i kontrarevolucija u Njemačkoj*²⁵ Szabó ističe: Marx i Engels su »mnogo realističnije shvaćali događaje, a da bi mogli vjerovati da revolucionarni odbori i zavjere emigranata mogu imati ozbiljnih rezultata, ako njihova nastojanja nisu izraz potreba masa u njihovoj domovini.«²⁶

Polazeći od osvjedočenja da svaki ozbiljan revolucionarni pokret u jednoj određenoj zemlji mora odgovarati specifičnim uvjetima te zemlje, Szabó je smatrao da se osnovne smjernice i metode socijalističke aktivnosti u Ugarskoj ne mogu uvoziti iz inozemstva ni biti obično kopiranje njemačke socijalne demokracije, nego da se moraju samostalno izgrađivati na bazi konkretnog nacionalno-političkog i društvenog stanja suvremene Ugarske. Zato se, po Szabóu, jedan od glavnih zadataka nosilaca ugarskog socijalističkog pokreta sastoji u ovome: misliti vlastitom glavom o vlastitoj ugarskoj stvarnosti, minucioznim naučnim istraživanjem temeljito upoznati tu stvarnost, otkriti i objasniti njene bitne klasne, stranačko-političke i idejne komponente – i na osnovi toga samostalno odrediti vlastite putove i načine revolucionarnom radu na socijalističkom preobražavanju te postojeće stvarnosti.

²⁵ *Marx és Engels válogatott művei. Szerkesztette, bevezetésekkel és jegyzetekkel kísérté és a fordítást átátczte Szabó Ervin. I kötet. Budapest 1905. P. XV + 400. (Odabrana djela Marxa i Engelsa. Redigirao, uvodima i komentarima popratio i prijevod pregledao Ervin Szabó. I svezak. Budimpešta 1905. Str. XV + 400).*

²⁶ Isto, str. 185. (Kurziv F. B.)

Zasluga Ervina Szabóa nije, međutim, samo u fiksiranju te neminovne potrebe ugarskog socijalističkog pokreta, nego još više u tome što je on, postavivši taj osnovni zadatak, punih dvadeset godina ustrajno i dosljedno radio na njegovom ostvarenju. Zahvaljujući svojoj svestranoj marksističkoj obrazovanosti on je znalačkom primjenom teorije revolucionarnog marksizma u stvarnosti mnogonacionalne, polufeudalne i još uvijek pretežno seljačke Ugarske otkrio nekoliko najbitnijih problema, a prije svega važnost nacionalnog i seljačkog pitanja koja su bila od osobitog značenja za određivanje socijalističke politike. Stavljajući u prvi plan teorije i prakse ugarskog radničkog pokreta pravilno rješavanje ta dva osnovna pitanja, – Szabó je u svojim djelima postavio ne samo naučno fundirane principe marksističke nacionalne i agrarne teorije, nego je svojim radom u partijskim i sindikalnim organizacijama i svojom publicističkom djelatnošću određivao i smjernice revolucionarne socijalističke prakse na područja nacionalne i seljačke politike.

Svojim upornim zalaganjem da se ugarski socijalistički pokret orijentira prema ugarskoj stvarnosti i da na osnovi aktualnih problema i realnih potreba te stvarnosti samostalno odredi pravac svoje politike – Szabó je unio jednu sasvim novu komponentu u dotadašnju teoriju i praksu ugarskog radničkog pokreta.²⁷

²⁷ Među vodama socijalističkog pokreta u Mađarskoj nalazili su se od vremena do vremena i prije Szabóa veoma ugledni marksisti revolucionari, među kojima se naročito ističe Leo Frankel (1840–1896) jedna od najkrupnijih pojava ne samo mađarskoga nego i međunarodnog radničkog pokreta iz druge polovice 19. stoljeća. Bliski suradnik Marxa i Engelsa, jedan od vođa Prve i osnivača Druge Internacionalne, aktivni učesnik u Pariškoj Komuni i njen ministar rada – Frankel se u razdoblju od 1876. do 1883. nalazio na čelu mađarskog radničkog pokreta razvijajući veoma živu djelatnost u pravcu njegovog revolucioniranja i podizanja na nivo suvremenog međunarodnog socijalističkog pokreta. Godine 1883. vlasti su mu onemogućile dalji rad i boravak u Mađarskoj i prinudile na emigraciju gdje je i umro 1896. (O životu i radu Frankela vidi S. Vincze Edit: *A magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása és tevékenységének első évei 1890–1896*. Budapest, 1961. Az MSzMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. – *Edita S. Vincze Osnivanje Socijaldemokratske partije Mađarske i prve godine njene aktivnosti*, Budimpešta, 1961. Izdanje Instituta za historiju Partije Centralnog Komiteta Mađarske Socijalističke Radničke partije. Str. 7, 9, 26, 27, 29, 79, 165, 268, 271, 281, 285, 315.)

Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa* sadrži između ostalog ovu konstataciju: »Szabó je ustvari ispunio onu prazninu, koju je u mađarskom radničkom pokretu ostavio za sobom Leo Frankel nakon svoje emigracije i rane smrti«. (str. 7).

Uz neke sličnosti u Frankelovoj i Szabóovoj revolucionarnoj djelatnosti (svestrana marksistička obrazovanost, ustrajno nastojanje oko revolucioniranja mađarskog radničkog pokreta i njegova podizanja na viši evropski nivo) – postojala je među njima i jedna osnovna razlika koja je bila uvjetovana i objektivnim i subjektivnim okolnostima. O tome uvjerljivo govori ova Szabóova, i za stanje mađarskog pokreta veoma karakteristična ocjena Frankelove uloge: »... Znatnije učesće intelektualističkih elemenata u socijalističkom pokretu bilo je povoljno i u pogledu međunarodnih dodira. Ali osobito snažnu vezu između inozemnog i mađarskog socijalizma predstavljala je ličnost Lea Frankela, ministra Komune koji je bio mađar-

Zato su već prvi Szabóovi članci u *Népszavi* i svojom originalnom, mađarskom tematikom i oštrinom smionog kritičkog tretiranja i najosjetljivijih problema u društvenom, nacionalnom i političkom životu suvremene Ugarske svratili na sebe pažnju ne samo socijalističke javnosti, nego do krajnje mjere uzбудili i predstavnike postojećeg vladavinskog sistema.²⁸

I

UTVRĐIVANJE HISTORIJSKE ISTINE O MNOGONACIONALNOJ POLUFEUDALNOJ UGARSKOJ

Ugarska je u Szabóovo vrijeme bila sva prožeta historicizmom, čitav njen politički, društveni i nacionalni život – i po svojim nosiocima (pre-vaga bivših feudalaca) i po svojoj ideologiji (historijsko pravo kao podloga hegemonije mađarske vladajuće klase kao vladajuće nacije) – bilo je vladanje prošlosti nad sadašnjošću, opravdavanje i zamaglivanje te sadašnjosti kultom neprikosnovenih, svemoćnih povijesnih tradicija. »Mnogostoljetna mađarska prošlost svaljuje se ogromnom težinom na mađarsku sadašnjost...«²⁹

Ervinu Szabóu je od početka bilo jasno da se uspješan socijalistički zahvat u pravcu mijenjanja postojeće ugarske stvarnosti može učiniti samo tako, ako se prethodno razmrsi klupko dominirajućih tradicija i otkriju

skog porijekla. Frankel je bio čovjek velikoga znanja, lični dobar prijatelj Marxa, pa je već i njegova pojava sama po sebi izvanredno podizala ugled mađarskog socijalizma.

Ali da uhvati korijena u jedinom tlu socijalizma, u masama, za to su u Mađarskoj potpuno nedostajali potrebni preduvjeti. Zbog nepostojanja brojčano znatnijeg industrijskog proletarijata u ekonomski zaostaloj Mađarskoj »Leo Frankel je svoje nade polagao u poljoprivredni proletarijat, o čijem su nezadovoljstvu govorile pobune koje su već na početku sedamdesetih godina sasvim spontano izbile u Somogyu, u Csongrádu i drugdje. Ali uspjeha Frankel nije postigao ni među tim proletarijatom. Niti je on znao mađarski (kurziv F. B.), niti je kulturni stupanj poljoprivrednog radništva bio dovoljno visok da bi ono moglo uvidjeti korijeti od strpljivog, mućnog, dugotrajnog organizacionog rada. U nedostatku objektivnih preduvjeta, genijalnost Lea Frankela bila je nesposobna za bilo kakvo stvaralaštvo, a snaga mađarskog socijalizma se sve do devedesetih godina trošila u međusobnim trvenjima članova generalštaba bez vojske.« (Izabrani spisi E. Szabóa, str. 131–132).

²⁸ »Kada je – piše Jászi – *Népszava* bila još slabšan organ koji je izlazio samo dva-tri puta nedjeljno, Ervin Szabó je kao zamjenik urednika besplatno i anonimno radio na jačanju lista, i nije jedan njegov članak izazvao senzaciju čak i u građanskim krugovima, kao što su to, na primjer, učinili njegovi članci napisani o nacionalnom pitanju, u kojima se progovorilo jednim, u mađarskoj publicistici sasvim neuobičajenim tonom.« (Jászi, nav. djelo, str. 14).

²⁹ Zoltán Horváth »Shvaćanje historije Ervina Szabóa«. Objavljeno kao Uvod u Szabóovu knjigu o *Društvenim i partijskim borbama u mađarskoj revoluciji 1848/49.*, nav. djelo str. 3.

i razjasne historijski korijeni vladavinskog sistema. U svom Uvodu Engelsovom djelu *Mađarska revolucija* Szabó tu potrebu izražava ovako: »Tradicije su tako duboko ukorijenjene u dušama ljudi, da su za dugo vrijeme u stanju da spriječe put novim idejama, čak i onda ako je njihovo prihvatanje najhitniji i najdublji životni interes tih istih ljudi. Mrtvi vladaju nad nama, u dobrom i u lošem smislu. A mrtve istine strahovito usporavaju hod živih istina.

Historija Mađarske je klasičan teren za haranje zastarjelih tradicija. Čovjek se prestravi kad vidi kakvim pričama kljukaju dječji mozak već u osnovnoj školi, šta nazivaju mađarskom historijom u srednjim i višim školama, kakva shvaćanja gaji publicistika i takozvana historijska znanost u javnome mnijenju! Kad čovjek ne bi znao da tu pored skrivene unutrašnje snage tradicije djeluje još jedna moćna snaga: utjecaj klase kojoj je u interesu da u određenom pravcu oboji nacionalnu povijest – ne bi shvatio kako se mogao od beznačajnih historijica i lažnih tumačenja stvoriti onaj zamršeni splet koji nazivaju mađarskom nacionalnom historijom.

Istinsku uslugu bi učinio kulturnom napretku Mađarske onaj, tko bi očistio mozak ljudi od one paučine kojom ga je obavila historiografija, tko bi omogućio da se jasno i istinito sagleda prošlost ove zemlje, da bi se jasnije i istinitije vidjeli uvjeti njene budućnosti. Tko će sahraniti mrtve koji hodaju među nama! Tko će odagnati duhove i aveti! Jer čudna se snaga nalazi u njima.«³⁰

Još u svom članku »Historijske laži«, objavljenom u organu Socijaldemokratske partije Ugarske *Népszavi* 1902-e, Szabó ističe kao jedan od glavnih i najaktuelnijih zadataka potrebu raskrinkavanja nagomilanih povijesnih neistina koje suvremenicima sprečavaju jasno sagledavanje ugarske stvarnosti i pravilno orijentiranje u njoj: »Ali još se nije našao mađarski historičar, koji bi sebi postavio za životni zadatak da očisti mađarsku historiju od one beskrajne količine korova koji je u njoj pod rukom pristranih i kukavičkih »tvoraca povijesti« onako nabujao. Jedva ima naroda koji bi vlastitu historiju promatrao kroz deblje očale laži.«³¹ Taj zadatak je Szabó preuzeo na sebe i vršio ga dosljedno i požrtvovno narednih dvadesetak godina.³²

³⁰ *Odabrana djela Marxa i Engelsa*, nav. djelo, str. 110.

³¹ »Történelmi hazugságok«, *Népszava*, broj od 1. februara 1902.

³² Od brojnih Szabóovih razračunavanja s historijskim lažima mi ovdje kao primjer uspješne primjene historijskog materijalizma donosimo samo njegovo dokumentirano ispravljanje općeg shvaćanja o tobožnjoj izdaji glavnog mađarskog vojskovođe iz god. 1848/49, Arthura Görgeya. U svojim komentatima Marxovoj raspravi *Kossuth i Klapka* Szabó iznosi između ostalog: »Trebalo da progovorimo o ulozi Arthura Görgeya u mađarskoj revoluciji. Sam Marx, doduše, ne govori o tome; ali na osnovi onih citata, koje objavljuje iz knjige pukovnika Lapinskog, moglo bi se pomisliti da je i Marx u izdaji Görgeya vidio jedan od uzroka poraza mađarske revolucije.

Mi, jer nas je baš Marx naučio da pokretačke sile velikih historijskih pokreta ne tražimo u pojedinim osobama, nego u potrebama masa i u njihovoj sposobnosti za

Naučni rad E. Szabóa na historiji ima dva osnovna obilježja velikih mislilaca i učenjaka: on je na samom početku izučavanja mađarske prošlosti izuzetnom pronicljivošću uočio i fiksirao najbitnije probleme u novovjekovij povijesti mnogonacionalne, feudalno-kapitalističke Ugarske, da bi zatim do kraja života, iz godine u godinu sistematski i ustrajno postavio temeljito, produbljeno obrađivanje tih ključnih problema i tako uspio da ih u svome djelu potpuno rasvijetli.

U središtu Szabóove historiografske djelatnosti nalaze se ova pitanja: uloga klasnih suprotnosti i klasne borbe u novovjekovij povijesti Ugarske; historijski razvoj nacionalnih odnosa; seljaštvo kao objekt i kao subjekt mađarske politike; ustanci i revolucije na području Mađarske. Nije slučajno da je velik broj historiografskih radova tog revolucionarnog socijaliste posvećen ovoj tematici: Srednjovjekovne seljačke bune; Revolucija iz godine 1514; Mađarski Jakobinci; Revolucija 1848-e itd. (Vidi Bibliografiju Szabóovih djela na kraju njegovih *Izabranih spisa*, str. 483-500).

akciju ~ mi na pitanje, da li je Görgeyeva izdaja prouzrokovala propast mađarske stvari, možemo imati samo jedan odgovor: mađarska revolucija bila je zajedničko djelo velikih masovnih snaga, nju je izdaja *jednoga čovjeka* - pa ma on bio čak i sam glavni vojskovođa - mogla privremeno da poremeti, ali nije mogla da je upropasti. Ako je mađarska revolucija zaista propala na Görgeyevoj izdaji, onda se to moglo dogoditi samo zato, jer su nedostajali objektivni uvjeti za njenu pobjedu.

Tako je dakle pitanje Görgeyeva izdaje samo pitanje njegove subjektivne krivice, pa prema tome prelazi sa područja historijske znanosti na područje pisanja povijesti i morala; to pitanje dakle ovom prilikom ne spada u krug našeg zanimanja.

Ali savjest nam ne dopušta da, objavljujući Marxov tekst, damo eventualno brane onoj besprimjernoj, gnjusnoj i groznoj kleveti, koja je jednog genijalnog i odličnog čovjeka pratila kroz sav njegov dugi život, a koju klevetu potpirivati svakom danom prilikom neki još i danas smatraju dobrim, a mi vjerujemo da to čine protiv svog boljeg osvjedočenja.

Kao što je poznato, Lajos Kossuth je bio onaj koji je iz Vidina, iz svog sigurnog skloništa u Turskoj, proglasio Görgeya za izdajicu: A u jednom svom pismu od 2. oktobra, datiranom isto tako iz Vidina, Kossuth piše ovo: »Görgey je izdao domovinu. Vlast, koju sam mu ja samo posudio uz odgovornost da spasi domovinu, on je upotrebio na to da je upropasti«.

Onaj iko ma samo i donekle poznaje stvarne ratne postupke Görgeya i njegove genijalne i dosljedne vojne planove s jedne strane, a s druge potpunu brzopletost, - taj unaprijed mora smatrati nemogućom Kossuthova optužbu. Ali mi se osim toga nalazimo u takvoj sretnoj situaciji da možemo opovrći Kossuthovu optužbu *vlastitim izjavama i djelima samoga Lajosa Kossutha*.

11. augusta 1849. je objavljen ovaj čuveni dokument kojim se saopćava narodu ostavka vlade i prenošenje vlasti na Görgeya.

A taj spis, koji je *sam Kossuth sastavio*, glasi ovako: »...Nema nade, da bismo našu borbu za samoobranu protiv ujedinjenih austrijskih i ruskih velikih sila mogli nastaviti s nadom u uspjeh«.

11. augusta dakle *nema više nade*; a 12. septembra: *izdajica!*

To su Kossuthove izjave. A njegova djela?

2. oktobra Kossuth je (ja!) samo *posudio* vlast Görgeyu. A šta je učinio 11. augusta?

Izjavio je »pošto je dalja egzistencija sadašnje vlade postala za narod ne samo beskorisna nego i štetna... odstupam s vlasti i došle, dok narod ne bude u svojoj

Revolucionarnu tematiku obrađuje i glavno životno djelo Ervina Szabóa, objavljeno poslije njegove smrti, *Društvene i stranačke borbe u mađarskoj revoluciji 1848/49*. Iscrpnije razmatranje Szabóovih historijskih djela prelazi okvire naše radnje kojoj je zadatak da prikaže revolucionarno-socijalističku djelatnost Ervina Szabóa. Njegov rad na historijskoj znanosti nas ovdje zanima samo utoliko, ukoliko je bio povezan s njegovom revolucionarnom političkom borbom. Zato se ovdje i u vezi s pomenutim životnim djelom³³ postavlja prije svega pitanje: zašto je revolucionar Szabó kroz čitav svoj život posvećivao toliko pažnje sistematskom naučnom proučavanju revolucije iz godine 1848? Kakvo mjesto zauzima taj znanstveni rad u revolucionarnoj teoriji i praksi Ervina Szabóa?

U revolucionarnoj zaoštrenosti nacionalnih i klasnih suprotnosti godine 1848. povelu se borba za rješenje tri bitna, akutna pitanja ugarskoga društva: za nezavisnost Mađarske prema Austriji; za slobodu nemađarskih naroda od nacionalnog ugnjetavanja sa strane mađarske vladajuće klase; za radikalnu (bez odštete) diobu crkvene i svjetovne veleposjedničke zemlje milijunima bezemljaša i siromašnih seljaka.

kompetenciji donio odluku, najvišu civilnu i vojničku upravnu vlast prenosim na gospodina generala Arthura Görgeya.

Tu bogme nema govora o *posuđivanju*. To nije ni ostavka: to je bijeg.

Ako je Kossuth samo privremeno, dok ne proda akutna opasnost posudio vlast, zašto onda nije ostao u državi, da bi nakon minule opasnosti ponovo uzeo vlast u svoje ruke?

Zašto je, navrat-nanos, kradomice, bez znanja svojih ministarskih drugova, napustio zemlju još prije nego što je Görgey mogao da preuzme vladu, izazvavši tako i opasnost interregnuma, – ako je stvar revolucije stajala tako povoljno?

Zato, što ni toliko nije vjerovao u nju, da bi se usudio ma samu i jedan čas prkositi s opasnošću pada u rusko ili austrijsko ropstvo.

I zato, što je znao – to mu je sam Görgey rekao noću uoči svoga naimenovanja – da će Görgey položiti oružje, ako se izgubi tomišvarska bitka. A ona je bila izgubljena.

Već i na osnovi tih malobrojnih podataka (pitanje sistematski i iscrpno raspravlja Oszkár Elemér: *Arthur Görgey u godini 1848/49*, Budimpešta, Franklin Társulat 1896) usudujemo se izreći: Lajos Kossuth je nasuprot svom boljem osvjedočenju izmislio i širio priču o izdajstvu Arthura Görgeya.

On je dobro znao, da mase koje su se tada još manje nego danas mogle podići do sagledavanja objektivnih snaga zbiljanja, rado primaju takvo rješenje koje prebacuje odgovornost sa njih na pojedine osobe. Masama su potrebni heroji – za uspjeh, a izdajice – za poraz. Kossuth je dobacio Görgeya kao izdajnika, da bi on sam mogao da ostane herojem revolucije.

Savjest nam je nalagala da pridonosimo rušenju te iskonstruirane legende. (*Odabrana djela Marxa i Engelsa*, nav. djelo, str. 110–111).

³³ Da bi se dobila ma i približna predodžba o značenju tog Szabóova djela upozorujemo ovdje na ocjeuu dvojice mađarskih pisaca, Jászija i Horvátha. »... djelo Ervina Szabóa – piše Jászi – daje ne samo takvu analizu partijskih i klasnih borbi u vrijeme velikoga preobražaja iz 1848/49, nego ono i glavne događaje i vodeće ličnosti te epohe postavlja u sasvim novom plodonosnijem i istinitijem svjetlu i neizmjereno pridonosi razumijevanju prave socijalne i psihičke strukture toga doba...« (Jászi, nav. djelo, str. 11). – »... Ova knjiga je istinski testament Ervina Szabóa, najvećeg mađarskog socijalističkog mislioca. U pustinji mađarskih historioografa ova knjiga je revolucionarno djelo – veća revolucija nego bilo šta, što se u ovoj zemlji dogodilo u toku minulih decenija. Njeno značenje je neizmjereno...« (Zoltán Horváth, nav. djelo, str. 6).

Zbog slabosti, neorganiziranosti i nepovezanosti oslobodilačkih revolucionarnih snaga i zbog prevage reakcionarnih, kontrarevolucionarnih sila u samoj Ugarskoj – ni jedno od ta tri pitanja nije za trajanja revolucije riješeno u potpunosti, onako kako bi to odgovaralo potrebama i interesima najširih, potlačenih masa i mađarskog i svakog drugog nemađarskog naroda Ugarske. Nacionalno tlačenje nemađarskih naroda nastavljeno je sve do konačne propasti revolucije, a seljačko pitanje i pitanje mađarske nezavisnosti prema Austriji riješeno je polovično. Sve je to štetno, a u izvjesnom smislu i ubitačno djelovalo na sam tok oslobodilačke revolucionarne borbe.

Pobjedom austro-ruske kontrarevolucije augusta 1849. Beč je uspostavio potpunu nacionalnu porobljenost i nad Mađarima i nad svim ostalim nenjemačkim narodima Austrijskoga carstva. Konačnim likvidiranjem feudalnih odnosa odozgo, u interesu plemićkih veleposjednika, ostali su milijuni seljaka ili sasvim bez zemlje, ili s nedovoljno zemlje.

Takvo stanje zadržano je za sve vrijeme Bachova apsolutizma. Ono se u biti nije promijenilo ni nakon takozvanog uspostavljanja ustavnog života godine 1860, za trajanja pseudoparlamentarnog režima do 1867. Austro-ugarskom nagodbom, sklopljenom te godine, ponovo je uspostavljena polovična nezavisnost Mađarske prema Austriji, nemađarski narodi Ugarske podvrgnuti su Mađarskoj, čija vladajuća klasa je te narode stavila u onaj isti položaj nacionalne potlačenosti u kome su se nalazili u doba 1848. (Hrvatsko-ugarska nagodba iz godine 1868. davala je izvjesnu ograničenu autonomiju samo Hrvatskoj, ali to nije bilo dovoljno da je zaštititi od sve bezobzirnijeg nacionalno-političkog i ekonomskog tlačenja sa strane mađarskih vlastodržaca.)

Uz to je nakon Nagodbe iz 1867. i položaj seljaštva ostao uglavnom nepromijenjen, dok je prevlast u upravljanju ugarskom državom ostala u rukama pripadnika mađarske vladajuće feudalne klase iz vremena 1848.

Na taj način su 1867. u Ugarskoj uspostavljeni uglavnom oni nacionalni, klasni i agrarni odnosi koji su bili dominantni 1848. Ti odnosi se nisu bitno promijenili sve do propasti Ugarske na kraju I svjetskog rata godine 1918.

Takvo stanje moralo je trajno izazivati slične nacionalne i klasne suprotnosti koje su postojale u doba 1848.

U razdoblju od 1867. do 1918. znatna promjena je nastala samo u strukturi ugarskog stanovništva. S razvojem industrije i obrta javlja se uz buržoaziju i brojčano sve jača radnička klasa koja se pretežno regrutira od bezemljaša, poljoprivrednih radnika i od pauperiziranog seljaštva. Mađarska buržoazija se pritom najvećim svojim dijelom priklanja vladajućoj veleposjedničkoj klasi. Takvo opredjeljivanje buržoazije i pojava brojnog modernog industrijskog proletarijata – djelovali su ustvari samo na zaoštavanje već postojećih klasnih suprotnosti i na jačanje klasne borbe.

Pošto, dakle, ni jedno od osnovnih pitanja za čije rješenje se povela borba 1848. – nije bilo riješeno ni do godine 1918; nije ostvarena potpuna nezavisnost Mađarske prema Austriji, nije ukinuta nacionalna obespravljenošć nemađarskih naroda, a milijuni bezzemljaša i seljačke sirotinje nisu došli do zemlje, – u žarištu ugarskog nacionalno-političkog i društvenog života nalazili su se i dalje kao aktuelni svi glavni problemi revolucije iz godine 1848. I dalje se, nakon 1867, gotovo bez prekida vodi borba za punu nezavisnost Mađarske, za nacionalnu ravnopravnost i slobodu ugnjetenih nemađarskih naroda, za rješenje agrarnog pitanja putem diobe veleposjedničke zemlje. I nosioci te borbe su dobrim dijelom isti: predstavnici vladajuće mađarske feudalne klase iz doba 1848, pobornici nacionalnih pokreta nemađarskih naroda, i seljaštvo. I nacionalne ideologije i stranački programi, i političke parole često puta su gotovo doslovno ponavljanje onih ideja i ciljeva koji su formulirani 1848.

Na osnovi takvog činjeničnog stanja Ervin Szabó je na samom početku svoje aktivnosti jasno uočio da su korijeni političkog zbivanja suvremene Ugarske u revoluciji 1848, i da su klasne i nacionalne suprotnosti sadašnjice uglavnom samo dalje trajanje i nastavljanje onih sukoba koji su se u svojoj oštirini i jasnoći manifestirali u borbi između oslobodilačkih i ugnjetačkih snaga u doba revolucije.

Szabó je, nadalje, na osnovi iskustva stečenog do godine 1900. izveo pravilan zaključak da su se svi pokušaji rješenja triju glavnih problema (mađarske nezavisnosti, nacionalnog i seljačkog pitanja) i 1848. i od 1860. do 1900. izjalovili dobrim dijelom i zato, što su se dotadašnji iskreni pobornici nezavisnjačkih, oslobodilačkih pokreta pokazali i idejno-politički, i organizaciono nesposobni da nasuprot ugnjetačkih klasa izvojuju i mađarsku i nemađarsku slobodu i da radikalno riješe agrarno pitanje. Svi pokušaji polufeudalnih i građanskih, prema Austriji opozicionih mađarskih stranaka da u toku četiri decenija ostvare punu nezavisnost Mađarske ostali su bez uspjeha prije svega i zato jer su vodstva tih stranaka zbog svoje klasne pripadnosti bila nerevolucionarna, zalažući se za mađarsku samostalnost gotovo isključivo na riječima, programatski, nacionalističkom nezavisnjačkom frazeologijom, a ne i na djelu, odlučnim, borbenim revolucionarnim akcijama. I nacionalni pokreti nemađarskih naroda ostali su bez rezultata, jer je građanskim političarima, vođama tih pokreta isto tako nedostajala revolucionarnost. Nezadovoljno seljaštvo, iako je još uvijek sačinjavalo golemu većinu stanovništva i bilo svojim najvećim dijelom borbeno raspoloženo – nije ni sada raspolagalo ni potrebnom ideologijom ni solidnom organizacijom koje bi mogle njegove težnje da realiziraju.

Uviđajući sve te okolnosti Szabó je jedini put koji bi Ugarsku mogao da izvede iz tog jalovog i dotad bezizlaznog stanja vidio u jedinom novom i sve moćnijem društveno-političkom faktoru, u radničkoj klasi, u

angažiranju proletarijata i njegove socijaldemokratske partije u borbi za definitivno oslobođenje Mađarske od Austrije i za rješenje nacionalnog i seljačkog pitanja revolucionarnim putem.

Da bi se proletarijat kao nova revolucionarna klasa s uspjehom mobilizirao u toj borbi, trebalo je ugarsku radničku klasu i njenu socijalističku partiju osposobiti i idejno-politički i organizaciono za izvršenje navedenih akutnih zadataka; trebalo je izgraditi novu, samostalnu političku liniju partije koja bi odgovarala potrebama narodnih masa Ugarske i, u vezi s time, formulirati revolucionarnu socijalističku teoriju prema nacionalnom i seljačkom pitanju, i na toj podlozi zasnovati novu političku praksu socijalističkoga pokreta.

A prije svega trebalo je temeljito i sistematski upoznati najšire članstvo Socijaldemokratske partije s nacionalno-političkom i društvenom stvarnošću Ugarske otkrivajući korijene i ishodište suvremenog političkog zbivanja i postojećih klasnih i nacionalnih suprotnosti u događajima i u iskustvu revolucije iz godine 1848.

U rasvjetljavanju zbivanja iz godine 1848/49. Szabó je vidio ključ za razumijevanje ugarske sadašnjosti zato što su se tada, u toku revolucionarnih borbi, na djelu, jasnije i otvorenije razotkrili motivi i ciljevi pojedinih društvenih klasa i stranaka; i što se čitava politika u Ugarskoj od 1860. kretala oko onih istih, u revoluciji neriješenih problema. Za neposredno angažiranje radničkoga pokreta u borbi za mijenjanje postojeće ugarske stvarnosti u socijalističkome pravcu – trebalo je najšire slojeve toga pokreta temeljito upoznati sa svim klasnim i političkim činiocima te stvarnosti, s u revoluciji provjerenim pobornicima i neprijateljima progressa, s historijskim temeljima njihove političke teorije i prakse.

Osjećanje te aktualne potrebe suvremenog socijalističkog pokreta u Ugarskoj potaklo je Szabóa na sistematsku naučnu obradu revolucionarne prošlosti. Iznoseći rezultate svog naučnog rada na historiji u brojnim člancima, u brošurama, predavanjima i polemikama, Szabó u takvom svom populariziranju povijesne znanosti nije činio nikakve koncesije na štetu naučnosti, svjestan da samo objektivno utvrđivanje historijske istine može socijalističkome radništvu da posluži kao podloga za njegovo pravilno orijentiranje u sadašnjici. Samo se tako moglo dogoditi da je Szabó služeći i svojim znanstvenim radom potrebama radničkoga pokreta ujedno stvorio i historijska djela od trajne naučne vrijednosti koja, po objektivnoj, kompetentnoj ocjeni mađarskih stručnjaka predstavljaju dosad najbolja ostvarenja mađarske historiografije.³⁴

³⁴ Vidi ocjenu Szabóovih historijskih djela u Uvodu njegovih *Izabranih spisa*; u navedenim raspravama Jászija i Horvátha, – i u *Literaturi o Ervinu Szabóu*, objavljenoj na kraju *Izabranih spisa*, str. 501–505.

MARKSISTIČKA ANALIZA I KRITIKA
DRUŠTVENE I NACIONALNO-POLITIČKE STVARNOSTI SUVREMENE
UGARSKE KAO PODLOGA SOCIJALISTIČKE AKTIVNOSTI

Svoje sistematsko razotkrivanje društvenih, političkih i nacionalnih odnosa suvremene Ugarske Szabó je otpočeo štampanjem svoje brošure *Mađarska sloboda*, godine 1902.³⁵

Već u tom svom radu on je, utvrdivši osnovnu činjenicu da je Ugarska i na početku dvadesetog stoljeća još uvijek polufeudalna apsolutistička država, dao smionu, dobro argumentiranu kritiku čitavog javnog života, od zloupotrebe mađarskog »historijskog prava« za obespravljivanje nemađarskih naroda, do pseudoparlamentarizma, izbornog sistema, zakonodavstva, cenzure i prikrivanja reakcionarne klasne vladavine zemljišnih veleposjednika isticanjem postojanja tobožnje apsolutne slobode u Ugarskoj.

Szabóova *Mađarska sloboda* predstavlja još i danas prvorazredan izvor za razumijevanje zbivanja u Ugarskoj na početku našeg stoljeća, tako da je vrijedno zadržati se na njegovim kritičkim analizama najbitnijih društvenih i političkih pojava tog vremena.

Govoreći o mađarskom »historijskom pravu« kao o sredstvu koje je mađarska vladajuća klasa upotrebljavala da, na jednoj strani, zaštiti svoje feudalne privilegije protiv centralizatorsko-apsolutističke politike Beča, a na drugoj strani da na osnovi tog svog historijskog prava vrši ugujetavanje nemađarskih naroda Ugarske, — Szabó ističe: »Protiv apsolutizma nije bilo za podcijenivanje to sredstvo koje je — oslanjajući se isto tako na historijske tradicije — suprotstavljeno zahtjevima modernoga života pa je narodima, koji su tražili građansku slobodu u cilju svog ekonomskog razvoja, oduzelo — ne historijska, nego osnovna ustavna prava« (str. 41).

U vezi s izbornim sistemom Szabó otkriva ove, na prvi pogled neprijetljive okolnosti koje omogućavaju mađarskoj vladajućoj klasi da vrši razne zloupotrebe na štetu nemađarskih naroda Ugarske i ostalih potlačenih društvenih slojeva. »A u Mađarskoj je onaj organ vlasti koji obavlja sastavljanje biračkih spiskova takozvani središnji odbor. Središnji odbor bira gradska skupština koja, međutim, nije ništa drugo nego teritorijalno ograničen uži krug one privilegirane gospode koji na osnovi

³⁵ Brošura je prvo štampana na njemačkome pod naslovom: *Die ungarische Freiheit. Eine Ansprache an den Internationalen Studentenkongress 1902*. Budapest 1902. Fried és Krakauer ny. (*Mađarska sloboda, Proglas Internacionalnom studentskom kongresu 1902*. Budimpešta 1902. Tisak Fried i Krakauer). — Brošura je na mađarskome jeziku preštampana u *Izabranim spisima E. Szabóa*, pod naslovom *A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es Nemzetközi diákkongressushoz*. Str. 36-51. (*Mađarska sloboda. Nekoliko riječi Međunarodnom studentskom kongresu iz 1902.*). Ovdje citirana mjesta uzeta su iz tog mađarskog izdanja.

previsokog cenzusa drži u svojim rukama vođenje municipijalne autonomije. Tako dakle možete zamisliti kako uređuje taj središnji odbor; nećete se začuditi, ako čujete, da je broj popisanih birača u jednoj jedinjoj županiji, u županiji Nyitra spao od 22.813 u godini 1895. na 19.057 u godini 1896. Još manje ćete se čuditi ako saznate i to, da je županija Nyitra teritorij koji je gotovo isključivo nastanjen Slovacima, a da je godina 1896. – bila godina izbora.«³⁶

Mađarski izborni zakon je takav da daje gotovo neograničene ovlasti predsjedniku biračkog odbora kome tu dužnost povjeravaju organi mađarske vladajuće klase i koji čak i bez zloupotrebe zakona može presudno da djeluje na ishod izbora. (Određivanje nepogodnog, udaljenog ili teško pristupačnog izbornog mjesta za birače opozicije; uskraćivanje prava glasanja nepoćudnim biračima zbog najmanje sitnice, na primjer zbog pravopisne griješke u imenu na biračkome spisku, itd.). »Ono – konstatira Szabó – što hoće zakon i vladajuća klasa, to će se i desiti; kako bi se inače moglo dogoditi da dva i po milijuna Rumunja, dva milijuna Slovaka i stotine tisuća Rusina, Hrvata³⁷ i Srba³⁸ imaju samo četiri zastupnika u mađarskome parlamentu, i da u njemu osim desetak saskih zastupnika sjede samo Mađari i pomadžareni Židovi. Zar bi to bilo moguće bez sistematskog nasilja, falsificiranja, prijevara i podmićivanja?« (Str. 47).

O nepostojanju stvarnih političkih sloboda i prava ugarskih državljana Szabó iznosi između ostalog: »Činjenica da je pravo zbora i udruživanja građana izloženo samovolji organa vlasti – samo je logična posljedica ograničenosti izbornoga prava... Uz Englesku i skandinavске države Ugarska je jedina evropska zemlja u kojoj pravo izbora nije regulirano zakonom. Ali dok u onim državama slobodoumno shvaćanje režima i organa vlasti služi kao garancija da građaninu neće biti uskraćeno to njegovo važno pravo, mi, građani ugarske države, ni pod koju cijenu se ne možemo zadovoljiti s time da to pravo bude podvrgnuto samovoljnim naredbama svagdašnjih ministarstava. Znete li, kolege, dokle smo došli s pravom zbora u Ugarskoj? Dotle da danas načelnik najmanjega građa ima pravo ne samo da raspusti zbor, nego jednostavno da ga i ne dopusti. Došli smo dotle da se od 10 zborova 8 po pravilu ne dopušta, i to pod najsmješnijim, najništavijim, najobjesnijim i najzlounajmjernijim izgovorima. Dotle smo došli, da policijske vlasti cenzuriraju dnevni red zborova, tako da one tačke, koje se njima ne sviđaju, jednostavno brišu, da predstavnici policije, koji prisustvuju zborovima, zabra-

³⁶ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 47.

³⁷ U ovaj broj uračunati su samo oni Hrvati koji su bili nastanjeni na užem području Mađarske, uključivši tu i Vojvodinu, – jer Hrvati iz banovinske Hrvatske birali su direktno svoje zastupnike samo za hrvatski sabor, a oni iz Dalmacije i Istre birali su poslanike za bečki parlament. (Napom. F. B.)

³⁸ Isto tako su i Srbi samo sa područja uže Mađarske (pod koju je tada potpadala i Vojvodina) birali zastupnike u mađarski parlament.

njuju i samo pominjanje riječi »policija«, a onima koji nisu stanovnici mjesta u kome se zbor održava, jednostavno uskraćuju pravo sudjelovanja na zboru . . .« (Str. 48).

Ne stojimo bolje ni sa pravom udruživanja. Ni tu ne postoji nikakav zakon, i ta naša dragocjena politička sloboda i pravo podvrgnuti su vlasti režima . . .« (Str. 49).

Mađarskim zakonom o štampi zauvijek je ukinuta predcenzura tako da po njegovom § 1. »Svoje misli putem štampe može svatko slobodno da izražava i slobodno da širi«. – »Ali – pita Szabó u svojoj brošuri o *Mađarskoj slobodi* – kako stoji stvar u praksi? Tako, kolege, da ima perioda kada ni jedan nemađarski list i ni jedne novine koje nisu prijateljski raspoložene prema vladi – ne mogu da izađu iz štampe, ako prethodno nisu prošli kroz ruke državnog tužioca. Izlaze listovi kojima je polovica ili tri četvrtine prostora prazno, jer su članci zabranjeni. Bilo je doba, na primjer godina 1898, kada je pošta uručivala čitaocima primjerke vladi nepoćudnih listova samo onda ako se na njima nalazila bilješka državnog tužioca: »Po vlastima pregledano i za rasturanje dopušteno«. (Str. 49). – . . . u Ugarskoj – konstatira dalje Szabó – zato donose zakone da bi postojala mogućnost za njihovo provođenje u djelo . . . Od mogućnosti do volje i od volje do djela veoma je dug put. A u Ugarskoj se na taj put gotovo nikad ne stupa.« (Str. 40).

Svoju analizu stvarnog stanja stvari u vezi s toliko razvikanom »mađarskom slobodom« Szabó zaključuje ovim koliko ostrim toliko tačnim konstatacijama: » . . . lična sloboda povjerena je odgovornosti najbrutalnije među svim policijama, a politička i parlamentarna korupcija definitivno je pretvorila Ugarsku u prvorazrednu policijsku državu« (Str. 48). – » . . . u Ugarskoj jednostavno ne postoji opća građanska sloboda za one krugove stanovništva koji ne pripadaju vladajućoj kliki . . .« (Str. 39). – » . . . eto, to je mađarska sloboda! Čudovišna tvorevina laži, taštine, spleta, nasilja i otimačine!« (Str. 51).

Oštru kritiku vladavinskog sistema u Ugarskoj Szabó u svojoj *Mađarskoj slobodi* završava ovim borbenim, prkosnim riječima, upućenim režimu u ime socijalističke omladine: »A sad može da otpočne hajka! Naprijed, sveučilištarci i policijski špicli! Eto tu je veleizdaja! Steknite zasluge gonjenjem veleizdajnika!

Ali mi vam kažemo: ako je veleizdaja to, što mi skidamo onaj gusti veo, satkan od laži i licemjerstva, koji već prijete slobodoljubivim narodima Ugarske ugušivanjem, ako je veleizdaja to, što mi probijamo put istini i pravdi, onda naziv »vleizdajnik« nije za nas pogrdna, nego odlikovanje; taj naziv mi tisuću puta više volimo nego ime »mađarski rodoljub« – onako kako ga predstavljaju ta gospoda. Neka nas samo obasipaju psovkama, neka huškaju protiv nas, neka nas progone, naša savjest je čista . . .« (Str. 51).

Marksističkoj analizi suvremene stvarnosti Ugarske, njenih klasnih i stranačko političkih odnosa Szabó je posvećivao trajnu pažnju i u ostalim svojim naučnim i publicističkim radovima.

Tako je u partijskom organu Ugarske socijalne demokracije *Népszavi* ponovo izvrkao ruglu mađarsko historijsko pravo: »... Kakvim historijskim pravom zahtijevaju Franc Herzogi, Joszele Weisz-Vésziévi, Gusztáv Beksiési premoć mađarstva u Ugarskoj? Da li na osnovi svog prava osvojenja domovine? Da li na osnovi historijskog prava ratova? Ili na osnovi historijskog prava njihovih otaca, mađarskih pjesnika, mađarskih pisaca i mađarskih učenjaka?

Ali idimo dalje! Kakvim pravom zahtijevaju to grofovi Károlyi, Orlayévi, Kossuthi, ili ne znam tko još?

Ili zar postoji u ovoj širokoj Ugarskoj i jedan jedini luđak koji bi vjerovao da u ovoj državi živi još samo i jedan jedini izravan potomak mađarskih osvajača domovine! Da su turske i tatarske najezde koje su jedna za drugom stotinu i tisuću puta opustošile ovu zemlju, i da su neprekidna mirnija iseljavanja i useljavanja ostavila ovdje ma samo i jednog jedinog čistog rasnog Mađara? Usudujemo se tvrditi da tu uopće nema rasnog Mađara, da baš ta okolnost što u ovoj zemlji živi petnaestak vrsta samoga mađarstva: Sikulji, Paloci, Jas-Kuni itd., itd. – dokazuje da su oni Mađari koji ovdje žive mješavina, koja govori mađarski, nastala od bog bi znao kojih sve rasa: Germana, Slavena, Turaka. Tko ima ovdje historijskog prava?!

A kulturna nadmoć! No, o tome je zaista i govoriti sramota! Gdje je ovdje kultura? Ima li uopće kulture? Herczeg postavlja pitanje, kakve veze ima jedan Sas sa Götheom, Kanthom, o kojima zna baš toliko koliko alföldski pučanin. A šta zna mađarski puk o Petöfiu, Eötvösu i Keményu? Isto toliko; njihova imena, ili možda ni to! Dok pod kulturom ne razumijevaju kulturu čitavog puka, jer on je nacija. Neka onda pričaju o toj nadmoći kao nacionalnoj, kada bude postojala kultura puka! Zato, dakle, na stranu sa švindlom!...³⁹

Nasuprot tvrdnjama građanskih pisaca da u suvremenoj Ugarskoj vlada buržoaski liberalizam Szabó je u svojoj raspravi iz god. 1903. *Osvrt na radnički pokret u godini 1902.* svestranom analizom općeg razvoja građanske klase poslije ukidanja feudalizma utvrdio da se je zbog opasnosti od socijalističkoga pokreta proletarijata mađarska buržoazija pretvorila u saveznika bivših feudalaca i zemljišnih veleposjednika i da je čak i nekad napredni dio građanske klase napustio svoj liberalizam i sasvim se priklonio reakcionarnoj politici veleposjednika koja postaje sve više dominantna u Ugarskoj.⁴⁰

Od osobite važnosti je Szabóova analiza ekonomskih i društvenih promjena koje neposredno uzrokuju i odgovarajuće promjene u politici ra-

³⁹ *Népszava* od 19. juna 1902.

⁴⁰ Isporedi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 52-53.

zličityh građanskih stranaka. U tom pogledu je veoma značajna Szabóova rasprava iz godine 1908: »Agrarno pitanje u Ugarskoj«. ⁴¹

Fiksirajući još uvijek postojeću prevlast zemljišnih veleposjednika u ekonomskom i političkom životu Ugarske, Szabó tu između ostalog ističe manifestaciju te prevlasti i na području poreskoga sistema: »... na 10 Kruna čistog katastarskog prihoda plaća se 60% drugorazrednog poreza na prihod; na 20 Kruna 30%, na 100 Kruna 6%, na 1.000 Kruna 1.2%, na 10.000 Kruna 0.12%, a na 100.000 Kruna već samo 0.01%. Gotovo isti odnosi postoje i na području razrezivanja zemljišnog poreza, tako da se slobodno može ustvrditi da se usprkos oslobođenju seljaštva iz godine 1848. i uvođenju opće poresne obaveze sva promjena koja je nastala sastoji u tome, što je nekad svaki plemić bio potpuno oslobođen poreza, a danas su to samo 2.000 veleposjednika. (Jer ako oni i plaćaju izvjesnu sumu na ime poreza, to im se obilato nadoknađuje u obliku neposrednih ekonomskih privilegija i onih političkih povlastica koje se daju unovčiti.) Tom stanju odnosa snaga odgovara i sastav dvaju najjačih faktora u zakonodavstvu i u administraciji: zakonodavno tijelo se sastoji s jedne strane od gornjeg doma kome na osnovi prava nasljeđa pripadaju samo veleposjednici, a s druge strane od sabora, a za biranje zastupnika u taj sabor ima izborno pravo samo 1,100.000 državljana, odnosno 6.1% pučanstva; viša birokracija se isto tako gotovo u cijelosti regrutira od džentrije, od sitnog plemstva« (str. 247).

Na osnovi gornje analize Szabó izvodi ovaj, za politiku socijalističkog pokreta veoma značajan zaključak: »... 650.000 radnika u industriji koja se sporo razvija... moraju da se bore ne samo protiv kapitalističkih poduzetnika, jer iza ovih stoji falanga povlašćenog veleposjeda koja vlada čitavim ekonomskim i političkim zakonodavstvom. Rješavanje svih problema moderne Ugarske se u krajnjoj liniji nalazi u problemu veleposjeda.« (Str. 247).

Prelazeći na analizu procesa propadanja sitnog seljačkog posjeda i društveno-političkih posljedica takvog razvoja agrarnih odnosa Szabó nastavlja: »U Ugarskoj se gotovo općenito provodi ekstenzivna poljoprivreda. Preko 2.1 milijuna posjeda (gotovo 90% svih posjeda) ima čisti katastarski prihod ispod 100 Kruna pa je u našem regresivnom poreznom sistemu podvrgnut oporezivanju od 97,5% do 39,3%, pri čemu poresko opterećenje od 97,5% pada na najmanje prihode (na one do 10 Kruna), a opterećenje od 39,3% na prihode veće od 10 Kruna. Iz toga proizlazi da bi uz takvo plaćanje poreza moralo u toku jedne godine 90% svih zemljoposjednika pasti na prosjački štap ili propasti od gladi, kada ih ne bi umjetnim sredstvima održavali. A umjetno održavanje malih i sitnih posjeda

⁴¹ Rasprava je prvo štampana na njemačkom jeziku pod naslovom: »Die Agrarfrage im Ungarn« u Kantaktyjevu časopisu *Die Neue Zeit*, Svezak II, god. 1908. Na mađarskom je objavljena u *Izabranim spisima Szabóa*, pod naslovom »Az agrárkérdés Magyarországon« (str. 246-253). Stranice navedene u tekstu ove radnje unutar zagrada odnose se na mađarsko izdanje rasprave.

prvorazredni je interes veleposjeda koji se takođe obrađuje ekstenzivno. Za veleposjed je mali i sitni seljak najbolji najamni radnik. Kad uspijeva nadnicu čistog proletera da obori do krajnje granice minimalne životne egzistencije, onda može u odnosu na sitne i male seljake, koji su prinuđeni na najamni rad, da uništi čak i sam »željezni zakon nadnice« i da njihovu nadnicu snizi ispod najoskudnijeg životnog minimuma, jer seljak može ono što mu nedostaje od tog minimuma nadoknaditi onim što iscijedi iz svog malog posjeda.

Ali najamni rad nije, naravno, dovoljan za to da sitne i male seljake održi na površini. U godini 1895. je 1,044.733 parcele promijenilo vlasnika, a već 1904. godine 1,375.077, dok su se porezni zaostaci već 1901. u jednoj trećini svih općina popeli iznad 100% . . . Samo tako se može lako objasniti činjenica da je broj samostalnih vlasnika zemlje u vremenskom razdoblju od 1890. do 1900. pao za oko 100.000, dok je u to isto vrijeme broj poljoprivrednih proletera bez zemlje porastao za otprilike 200.000 ili za 11%. Iz toga je, naravno, u prvome redu izvukao koristi veleposjed. Ali kako su mogli sebe održati sve do današnjega dana ostali sitni i mali seljaci?

Sredstvo, kome mali posjed može zahvaliti za svoj opstanak, bez sumnje je *iseljavanje*. Od kraja devedesetih godina iz svih dijelova Ugarske teče sve jača bujica iseljenika. U razdoblju 1896–1900. godišnji prosjek broja iseljenika bio je samo 32.000, između godine 1900. i 1905. taj je broj već narastao na 110.000, u godini 1905. na 170.000, u 1906. na 186.000, a već u prvoj polovini 1907. na ne manje od 124.000. To izvanredno opadanje pučanstva ne znači, nažalost, samo sigurnosni ventil kroz koji se uklanja znatan dio onog nezadovoljstva i ogorčenja koji prijeti krvavim erupcijama; to iseljavanje je ujedno i znatan izvor novca i kredita za mali posjed. Suma koju su između 1905. i 1907. poslali iseljenici u domovinu cijeni se na 150–200 miliona Kruna godišnje. To objašnjava dalji opstanak malog zemljišnog posjeda.

Ali zadovoljstvo veleposjeda u vezi s time nije moglo ostati nepomućeno. Veleposjednicima je bilo po volji iseljavanje dotle dok se ono kretalo u tako uskim okvirima koji su ustvari veoma odgovarali interesima i željama veleposjeda. Štaviše, veleposjednici su išli dotle u predusretljivosti, da su s pomoću državnog aparata regulirali iseljeničku trgovinu i jednom monopoliziranom brogarskom društvu *garantirali sa strane države* najmanje 30.000 iseljenika godišnje. Ali kada su se deseci tisuća pretvorili u stotine tisuća, počele su se pokazivati druge, manje poželjne posljedice. Ekstenzivni veleposjed je upućen na male posjede koji ga okružuju i koji mu liferuju sigurnu radnu snagu, jer na tržištu živčnih namirnica može veleposjed izdržati konkurenciju samo tako, ako uspije da smanji troškove proizvodnje najvećim stupnjem izrabljivanja radne snage i plaćanjem gladnih nadnica. To je i uspijevalo sve dotle dok su opljačkani sitni seljaci ostajali u zemlji i povećavali ponudu radne snage. Ali otkako se ne

samo iseljavao sve veći i veći broj najamnih radnika, nego otkad se sve manji njihov procenat stao i vraćati u zemlju, pa se u vezi s time zahtjevi sitnih seljaka povratnika počeli približavati kulturnom nivou nadnica američkih radnika, — odonda je nastao kraj lijepih prošlih vremena. Nastalo je pomanjkanje radnika, a u isto vrijeme s njim javio se takav poljoprivredni radnički pokret koji je bio snažniji, svjesniji i efikasniji od svih ranijih osamljenih organizacionih pokušaja agrarnoga proletarijata. Socijaldemokratski *Zemaljski savez poljoprivrednih radnika Ugarske* imao je do kraja 1906. godine 24.000 članova, a sve ostale organizacije poljoprivrednih radnika i sitnih seljaka zajedno vjerojatno 10.000; to je neznatan broj prema masi od dva milijuna poljoprivrednog proletarijata, ali se uopće ne treba podcjenjivati ako se uzmu u obzir raniji pokušaji i, naročito, postignuti rezultati. Usprkos svim divljačkim progona i po državi organiziranoj štrajkbreherskoj službi («državna radnička rezerva» i «državne vršalice»), — nadnice su u posljednje dvije godine jako porasle, a uvjeti rada znatno se poboljšali. U nekim krajevima povećanje nadnica iznosilo je 100 pa i više procenata; a veleposjednici su bili sretni ako im je uopće pošlo za rukom da vrbuju potreban broj radnika.

Feudalni veleposjed ne može se trajno usaglasiti sa takvim stanjem. Našavši se u stisci agrarci se obraćaju državi postavljajući joj gotovo nezamislive financijske i političke zahtjeve. Oni traže gotovo potpuno oslobođenje veleposjeda od poreza, zahtijevaju subvencije i sve moguće druge pozitivne i negativne povlastice, kao i potpuno uništenje zadnjih ostataka političkih sloboda i prava agrarnoga proletarijata i njegovog vođe, industrijskog raništva. Nijedan režim nije tako bezobzirno progonio radničke organizacije, kao što je to činila «nacionalno-demokratska» koaliciona vlada: ona nije samo raspustila *stotine* mjesnih grupa saveza poljoprivrednih radnika; ista sudbina je zadesila i velike, zemaljske organizacije industrijskog raništva. U isto vrijeme čitav zakonodavni i administrativni aparat grozničavo radi na tome da pogazi i uništi i sve ono malo što je u Ugarskoj od godine 1848. stvoreno na području liberalnih ekonomskih, političkih i duhovnih institucija i struja.

Pripremaju poreznu reformu koja bi beskrajno povećala postojeće prepreke podizanju životnoga nivoa radničke klase i industrijskog razvitka. . . stvaraju takozvane zakone za zaštitu radnika na osnovi kojih se 500.000 poljoprivredne služinčadi baca u prave kmetske odnose; raspiruju mađarski šovinizam pojačavajući progone slavenskih narodnosti, i tako pokušavaju skrenuti pozornost mađarskoga puka sa njegovih vlastitih patnji. Ukratko: živimo u stanju takvog paroksizma svih feudalnih i reakcionarnih snaga, kakav paroksizam mi dosad nismo vidjeli u Ugarskoj, a koji se može objasniti samo kao simptom raspadanja zastarjelog feudalnog društvenog uređenja« (str. 248–251).

Već je Szabóovo utvrđivanje istine o mađarskoj prošlosti, njegovo raskrinkavanje historijskih laži i nacionalističkih falsificiranja povijesti – izazvalo protiv njega »pobješnjele napadaje buržoaske štampe i službene historiografije«. ⁴²

Govoriti istinu o postojećoj društveno-političkoj stvarnosti Ugarske, žigosati postupke živih svemoćnih nosilaca vladajućeg sistema – značilo je izložiti sebe još žošćim napadajima i progonima.

Ali kao što je Szabó usprkos svim preprekama ustrajao do kraja života u svom otkrivanju objektivne historijske istine, – on se isto tako nije dao zastrašiti ni u beskompromisnoj kritici suvremenog stanja Ugarske.

Osjećajući neophodnu potrebu socijalističkoga pokreta da svojim pristasa objasni i otkrije istinu o postojećoj društveno-političkoj stvarnosti – Szabó se svjesno izvrstavao progonima, osvjedočen da je »... proučavanje zakona društvenog razvitka i rasprostiranje tako stečenoga saznanja u sve šire slojeve društva – najznatnije sredstvo brzog i sigurnog društvenog progressa. Na taj način obrazovanje, razvijanje duhovne kulture pojedinih i masa postaje najznatnija pokretačka snaga društva... Ne prestano raste broj onih koji kritički ispitujući dano postojeće društvo, njegove nedostatke, mane i grijehe – traže liječenje zala, moguće mijenjanje postojećeg stanja i najbolje načine toga mijenjanja.« ⁴³

Szabóove naučno fundirane analize postojećeg vladavinskog sistema u Ugarskoj, njegovo smiono otkrivanje istine i bezobzirno iznošenje pravih motiva i značenja šovinističko-hegemonističke, ngnjetačke politike mađarske vladajuće klase i njenih stranaka i u vladi i u opoziciji, njegovo razotkrivanje nasilja, laži i prevara na svim područjima javnoga života Ugarske, – sadržano u njegovim studijama, člancima, proglasima, lecima, u predavanjima i govorima bilo je tako uvjerljivo i nosilo se sebi takvu sugestivnu snagu da je decenijama mobilizatorski djelovalo ne samo na naprednu, marksističku inteligenciju i studentsku omladinu nego i na šire slojeve radničkih i seljačkih masa izazivajući u njima neodoljivu potrebu i volju da se požrtvovno i smiono bore protiv takvog vladajućeg poretka, da se svjesno i samoprijegorno angažiraju u njegovu rušenju i pripremanju socijalističkoga preobražaja Ugarske.

⁴² *Izabrani spisi E. Szabóa*, Uvod redakcije, str. 10. – Svu teškoću pisanja historijske istine o neprikošenim nacionalnim svetinjama i velikanima mađarske prošlosti – sâm Szabó je ovako fiksirao u svom Uvodu u Engelsovo djelo *Mađarska revolucija* i u Marksovu raspravu *Kossuth i Klapka*. »Nerado se – piše Szabó – laćamo ovog pitanja. Dokleod je u Mađarskoj moguće da jedna politička stranka anektira sebi takav historijski lik, kakav je bio Kossuth i dokleod takva stranka može toljagom i batinama da nštukuje literarnu diskusiju o Kossuthovoj ličnosti i o njegovu značenju u mađarskoj historiji koja se povremeno javlja – dotle onim radnicima na mađarskoj književnosti, koji s ovom vrstom argumenata ne umiju tako baratati kao patentirani rodoljubi, teško pada pisati o problemu Kossuth. Ne koži nam pero strah – nego prezira«. (*Odabrana djela Marksa i Engelsa*... Svezak prvi, str. 121.)

⁴³ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 180.

SELJAČKO PITANJE

Szabó je i o ovom, za radnički pokret u Ugarskoj toliko važnom pitanju počeo da piše tek onda, kada je nakon višegodišnjeg proučavanja prethodno izgradio svoja jasna shvaćanja o agrarnome problemu, koja je u kasnijim svojim radovima samo svestranije i dublje razrađivao. Zato već prvi njegov članak s ovoga područja, *Osnovi agrarne politike*,⁴⁴ sadrži precizno formulirane, i za ono vrijeme u mađarskoj socijalističkoj literaturi sasvim izuzetne marksističke poglede o rješenu seljačkoga pitanja. Pri tom je naročito značajno da je Szabó već u ovoj svojoj prvoj raspravi o agraru ne samo utvrdio osnovne razlike između buržoaske i socijalističke agrarne politike, nego je ujedno upozorio i na veliku važnost agrarnoga pitanja za teoriju i praksu radničkoga pokreta. Buržoaska politička ekonomija, piše Szabó, »istražuje zakone ekonomskog života sa stajališta očuvanja postojećih ekonomskih odnosa, pa na taj način neminovno dolazi do pristranih zaključaka. Socijalizam je kao ekonomska nauka mnogo bliži objektivnoj istini. Mi to ne tvrdimo zato, jer smo socijalisti, nego zato jer nas na takvo shvaćanje nagoni logika stvarnih odnosa. Socijalisti su oni, koji su nezadovoljni današnjim ekonomskim odnosima, pa traže izlaz iz tog stanja. Zbog toga za njih predstavlja nadasve važan interes da upoznaju zakone razvitka, a ne zakone ustaljene današnjice; njihov životni interes je da svoju djelatnost prilagode spoznatim zakonima ekonomskog razvoja. Jer kad i socijalisti i predstavnici buržoazije danas podjednako priznaju presudan utjecaj ekonomskih faktora na društvene tvorevine, onda bi sa strane socijalista samoubilačka glupost bila, kad bi, djelujući protiv zakona ekonomskog razvitka, zaustavljali ostvarenje svojih težnja, promjenu današnjih odnosa. Nema sumnje da će oni svoje ciljeve postići utoliko brže, ukoliko se vjernije budu prilagođavali zakonima razvitka. I samo zato što socijalistima njihov interes nalaže da svjesnom voljnom aktivnošću slijede zakone ekonomskog razvoja, — mi tvrdimo da je ekonomska nauka socijalizma daleko bliža objektivnoj istini.

Pri razmatranju problema agrarne politike dakle unaprijed zauzeto stajalište odlučuje o načinu rješavanja najvećeg broja tih problema. Cilj agrarne politike je doduše kod oba pravca, i kod buržoaskih i kod socijalističkih političara isti: utvrditi one putove i načine koji će dovesti do prvocvata poljoprivrede, a pučanstvu koje se bavi poljoprivredom osigurati najbolje moguće blagostanje. Ali je nesumnjivo da se već s obzirom na taj drugi cilj agrarne politike bitno razlikuju agrarni političari jedni od drugih: buržoaski agrarni političar će pod samim »poljoprivrednim pučanstvom« kao i pod »mogućim blagostanjem« razumjeti jedno, a socijalisti-

⁴⁴ »Az agrárpolitika alapvonalai«. *Népszava*, broj od 3. jula 1902. Članak je zapravo uvodni, teoretski dio Szabóova prikaza knjige Richarda Árkövyja *Az agrárpolitika alapvonalai*, Budimpešta 1902, str. VIII + 343. (Članak nije unesen u *Izabrane spise E. Szabóa*.)

čki nešto sasvim drugo. Buržoaski agrarni političar smatra posjedničku klasu najvažnijim elementom onog pučanstva koje se bavi poljoprivredom. Zato njegovi putovi i načini služe podizanju blagostanja posjedničke klase i time ustaljuju njenu vlast. Nasuprot tome u očima socijalističkog agrarnog političara je zemljoradničko radništvo najvažniji elemenat poljoprivrednog pučanstva, pa zato socijalista smatra najpoželjnijim one putove i načine agrarne politike koji unapređuju ekonomske interese poljodjelske radničke klase. Buržoaski agrarni političar nadalje polazi s onog unaprijed zauzetog stajališta, da je ekonomsko blagostanje postiglo svoj najviši mogući stupanj već onda, kada pored imućne posjedničke klase, služeći joj, može da tavori i neposjednička klasa; jer za buržoaskog agrarnog političara nije poželjno ono stanje u kome bi posjednička klasa bila bez današnjih svojih povlastica. Zato on i ne smatra mogućim takvo stanje, pa će se protiviti svakom takvom putu i načinu koji se čini pogodnim za uklanjanje tih postojećih klasnih razlika. A unaprijed zauzeto stajalište socijalističkog agrarnog političara sastoji se u tome, da je nemoguće smatrati dobrim ono ekonomsko stanje koje isključuje pretežni dio čovječanstva iz neposrednog sudjelovanja u ljudskoj kulturi i obrazovanju; zato on s radošću pozdravlja svaki onaj put i način, koji nas i u poljoprivredi približuje općem socijalističkom idealu: ukidanju klasa, a time uklanjanju ekonomskog ugnjetavanja i stvaranju mogućnosti za jednako učešće u ljudskoj kulturi . . .

Rekli smo da je cilj agrarne politike naći putove i načine koji će ostvariti procvat pljoprivrede. Pod tim treba razumjeti nastojanje da se po mogućstvu poveća prihod i plodnost poljoprivrede. Buržoaski i socijalistički agrarni političar sastaju se tu u istraživanju onih poljoprivrednih sistema i melioracionih metoda koji povišuju prihod sa zemlje. Ali i tu se ubrzo razilaze njihovi putovi. Već u onim važnim pitanjima dohotka poljoprivredne proizvodnje koja su povezana s vlasništvom zemlje i s veličinom zemljišta – buržoaski agrarni političar će odobriti samo one putove i načine koji ne⁴⁵ ugrožavaju postojeće odnose vlasništva i zemljoposjeda, – čak i onda kada su takvi putovi i načini štetni za poljoprivredni dohodak. Oni dakle samo dotle podižu plodnost zemlje i visinu poljoprivrednog prinosa, dok to zahtijeva njihov klasni interes. Nasuprot tome socijalistički agrarni političar ne zastaje na pola puta. Budući da klasa, koja se nalazi u centru njegove pažnje, danas može veoma manjkavo da zadovolji svoje ekonomske potrebe – on odobrava bilo koji put i način kojim se podiže proizvodna sposobnost zemlje; pa ako se ti putovi i načini ne mogu ostvariti drukčije, nego rušenjem postojećih odnosa vlasništva i zemljišnog posjeda, – to socijalistu ni u koliko ne smeta . . .«

Prije Szabóa se u organu ugarske socijalne demokracije *Népszavi* nije moglo zamisliti takvo tretiranje razvoja agrarnih odnosa i takvo određivanje smjernica socijalističkog pokreta u vezi s rješanjem seljačkoga pitanja.

⁴⁵ Ovdje je u originalnom mađarskom tekstu nelijed očite štamparske griješke ispušteno »ne«. (Vidi *Nepszava* broj od 3. jula 1902, str. 3, prvi stupac. Nap. F. B.).

Szabó je seljačku politiku ugarskog socijalističkog pokreta zasnivao na ovim svojim, naučno provjerenim konstatacijama: Ugarska je, usprkos naglom razvoju industrije od 1898. do 1903. još uvijek poljoprivredna zemlja⁴⁶ sa specifičnim prevladavanjem ostataka feudalnog sistema. »Dovoljno je baciti letimičan pogled na ekonomsku strukturu i na društveni sastav Ugarske, pa da uočimo kako se ispod vanjskih ukrasa parlamentarne vladavine i zapadno-evropskih liberalnih institucija krije feudalni organizam koji tek čini prve korake prema industrijskom kapitalizmu...«⁴⁷

Od cjelokupnog zemljišta, upotrebljenog za poljoprivredu, 36,8% je veleposjed (dobra preko 500 jutara). Godine 1900. od svih koji zarađuju kruh svega 17,5% je radilo u rudarstvu, industriji, obrtu, trgovini i saobraćaju, dok je 71,9% bilo zaposleno u poljoprivredi, ili 1.550.000 prema 6.350.000. Te iste godine je bilo dva miliona poljoprivrednih radnika bez zemlje, dakle čistih proletera, dok je u to isto vrijeme broj radnika u industriji iznosio svega 650.000.⁴⁸

Pošto je u svojoj raspravi iz god. 1908. *Agrarno pitanje u Ugarskoj* analizom ekonomskog i društveno-političkog stanja suvremene Ugarske utvrdio da je u njoj najvažniji problem veleposjeda, Szabó povlači ove konsekvencije s obzirom na zadatke ugarskoga socijalističkog pokreta: »Kako se može najbolje prići tome problemu u praksi, to je od početka najvećma goruće pitanje ugarskog radničkog pokreta. Ali – moramo priznati – to je takvo pitanje o kome su se dosad baš najpozvaniji veoma malo brinuli.

Kautsky nam je prvi pokazao da je agrarno pitanje u Ugarskoj – baš tako kao i u Rusiji – sasvim drukčije nego u Zapadnoj Evropi. U Ugarskoj je seljak još revolucionarni faktor. »Njegov očajan položaj može se popraviti jedino tako, ako se s jedne strane likvidira današnji vladajući način proizvodnje, koji ostatke feudalizma najbezočnije iskorišćuje za kapitalističko izrabljivanje, a s druge sruši postojeća politička vladavina aristokracije.«⁴⁹ Zbog toga je agrarno pitanje jedno od najosobnijih i najvažnijih pitanja ugarskoga proletarijata.⁵⁰

Jedna od glavnih razlika između Ervina Szabóa i ostalih suvremenih vođa socijalne demokracije baš se i sastojala u tome što je on u suprotnosti s njima jasno sagledao veliku važnost uloge poljoprivrednih radnika i seljačke sirotinje u socijalističkome pokretu Ugarske. Za Szabóa pri tom nije bila odlučujuća samo golema, trostruka broječana nadmoć seoskoga proletarijata nad industrijskim (2.000.000 prema 650.000), nego isto toliko i životna zainteresiranost tih milijuna bezemljaša u revolucionarnom

⁴⁶ Isporedi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 132-133.

⁴⁷ Isto, str. 246.

⁴⁸ Isporedi na istome mjestu, str. 246-247.

⁴⁹ Kautsky: »Internacionalna teorija i nacionalna osobitost«. Vidi *Szocializmus*, god. 1906-1907, str. 4. (Pozdrav Kautskog u prvom broju novoga časopisa). – Napom. redakcije *Izabranih spisa*..., str. 451.

⁵⁰ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 247-248.

rušenju postojećeg ekonomskog i političkog sistema u kome zemljišni veleposjednici još uvijek igraju dominantnu ulogu i s pomoću sile državnoga aparata drže siromašne seljačke mase u takvoj ekonomskoj i političkoj potlačenosti koja je za te mase nepodnošljiva.

Szabó, međutim, nije ostao samo kod te svoje konstatacije o presudnoj važnosti seoskog proletarijata i seljačke sirotinje za uspješnu, masovnu borbu revolucionarnog socijalističkog pokreta u Ugarskoj, nego je od godine 1902. i unutar socijaldemokratske partije i izvan nje, u opoziciji prema njenom vodstvu, neumorno i dosljedno radio na tome da se radnički pokret Ugarske i teoretski i organizaciono osposobi za izvršenje svog osnovnog zadatka: za idejno-političko pridobivanje i mobiliziranje tih seljačkih masa u cilju njihova svjesnog učešća u borbi za socijalizam. Svojim raspravama u stručnim časopisima, svojim člancima u socijalističkoj štampi, govorima i diskusijama u socijalističkim organizacijama, svojim neposrednim kontaktima sa seljaštvom,⁵¹ – Szabó se godinama zalagao za izgradnju jedne nove, revolucionarne teorije i prakse u seljačkome pitanju s pomoću čega će se izvršiti maksimalno angažiranje agrarnog proletarijata i time postići omasovljivanje i revolucioniranje socijalističkoga pokreta u Ugarskoj.

Uz već pomenutu raspravu *Agrarno pitanje u Ugarskoj*, uz navedeni članak iz *Népszave* i druge brojne teoretske i publicističke radove o agrarnom pitanju i njegove bogate korespondencije o tom problemu s prvacima međunarodnog socijalističkog pokreta (s Kautskym, Plehanovim i dr.),⁵² – ovdje treba naročito istaći Szabóovo neposredno zalaganje na organizacionom i ideološkom osposobljavanju partije za pravilno vođenje seljačke politike.

Szabóovo osnovno nastojanje oko organizacionog jačanja socijaldemokratske partije što većim i aktivnijim učešćem u njenim forumima revolucionarnih poljoprivrednih radnika – došlo je do izražaja u njegovu prijedlogu o izmjeni organizacionog statuta partije, podnesenom Partijskome kongresu iz godine 1905.⁵³

Tu Szabó u cilju što veće afirmacije seoskoga proletarijata u socijalističkome pokretu predlaže među ostalim i izmjenu 14. § organizacionog statuta partije, koji govori o partijskome kongresu. U statutu iz godine 1903. taj paragraf je glasio: »Svake godine mora se održati partijski kongres,

⁵¹ U tom pogledu je dragocjeno ovo Jászijevo svjedočanstvo: »Nasuprot najvećem broju marksisata Szabóa su vezivale čvrste veze sa seljakom i sa selom... Svoje seoske prijatelje posjećivao je često i s velikim veseljem i svakome je padala u oči ona neposrednost, ono svježe zanimanje, i saosjećanje i razumijevanje kojima je bio sposoban da stekne povjerenje i jednostavnih zemljoradnika...« (Oszkár Jászai, nav. djelo str. 18.)

⁵² Vidi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 444.

⁵³ *Hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot? Javaslat a magyarországi szociáldemokrata párt 1905 évi pártgyűlése napirendjének 3. pontjához. (Kako da promijenimo organizacioni statut partije? Prijedlog uz 3. tačku dnevnog reda partijskog kongresa Socijaldemokratske partije Ugarske u godini 1905.)* Budimpešta, marta 1905. (Prečítampano u *Izabranim spisima E. Szabóa*, str. 201–228).

koji saziva partijsko vodstvo...« Izmjena koju predlaže Szabó glasi: »Svake godine – po mogućstvu u jesenjim mjesecima – mora se održati partijski kongres koji saziva partijsko vodstvo...«. Taj svoj prijedlog izmjene on između ostalog obrazlaže ovako: »Ujesen... naši drugovi poljoprivredni radnici lakše mogu da podnesu troškove oko odašiljanja delegata...«⁵⁴

Za Szabóova nastojanja oko usmjerivanja socijaldemokratske partije u pravcu pravilne seljačke politike naročito je karakteristično njegovo angažiranje na izradi i prihvatanju *Nacrta agrarnoga programa* ugarske socijalne demokracije.

Na tome Nacrtu Szabó je s dvojicom svojih drugova, Arnoldom Dánielom i Gyulom Ráczom, intenzivno radio godine 1907. i 1908. Taj Nacrt agrarnoga programa objavio je *Organizacioni odbor jedanaestorice ugarskih poljoprivrednih radnika*, a u ime toga odbora podnio ga je Petnaestome partijskom kongresu socijaldemokratske stranke iz god. 1908. Sándor Csizmadia. Nacrt je pobudio pažnju i inozemnih socijalističkih krugova.⁵⁵

Vjeran svojim koncepcijama, iznesenim u raspravi o *Agrarnome pitanju u Ugarskoj* Szabó se i u Nacrtu zalaže za radikalno i, u danim okolnostima jedino pravilno rješenje seljačkoga pitanja putem diobe veleposjedničke zemlje bezemljašima i seljačkoj sirotinji. Za revolucionarnu agrarnu politiku ugarskog socijalističkog pokreta zalaže se tada s osobitom beskompromisnošću i drugi autor Nacrta Arnold Dániel koji se isticao i ranijim svojim propagiranjem neophodno potrebne diobe zemlje. Te njihove koncepcije došle su do punog izražaja i u Nacrtu. »... jedno od najglavnijih njihovih nastojanja bila je kritika partijske seljačke politike i izrada i prihvatanje jednog revolucionarnog agrarnog programa.«⁵⁶

Zbog svog revolucionarnog sadržaja Nacrt agrarnoga programa Szabó i drugova bio je pod utjecajem tada svemoćnog oportunističkog vodstva socijaldemokratske stranke odbačen na XV partijskom kongresu iz god. 1908.⁵⁷

Nade Ervina Szabóa, polagane u prihvatanje Agrarnoga programa i ovoga puta su se izjalovile.⁵⁸

Usprkos tom neuspjehu, Szabó će se i dalje, sve do svoje smrti potkraj 1918. zalagati za pravilnu, danielovsku seljačku politiku ugarskoga socijalističkog pokreta.

⁵⁴ *Izabrani spisi*..., str. 214.

⁵⁵ Vidi na istome mjestu, str. 451, bilješka redakcije broj 88, – i *Arbeiter Zeitung*, broj od 11. januara 1908.

⁵⁶ Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 12.

⁵⁷ Vidi na istome mjestu, str. 451–452, bilješka redakcije broj 88.

⁵⁸ Uoči kongresa Szabó je pisao: »Zemaljski organizacioni odbor poljoprivrednih radnika izradio je nacrt agrarnoga programa, koji će podnijeti kongresu. Pa iako smo i mi mišljenja da jedna jedina akcija pokreta više vrijedi od sto programa, u ovom slučaju ipak smatramo da bi pravilno zauzimanje stava u agrarnom pitanju godinama povoljno utjecalo na razvoj ugarskog socijalizma.« (*Izabrani spisi*..., str. 253).

Szabóove rasprave i članci o seljačkome pitanju, objavljivani u mađarskoj i u stranoj štampi, znatno su, nadalje pridonijeli tome da se agrarno-socijalistički pokret u Ugarskoj našao u prvom deceniju 20. stoljeća u središtu pažnje međunarodnog socijalističkog pokreta. On je godinama ne samo u štampanim radovima, nego i u svojoj korespondenciji informirao inozemne socijaldemokratske krugove o važnosti socijalističkog pokreta na selu, slao o njemu statističke i druge podatke.

Prešućujući svoj lični udio Szabó je god. 1904. pisao o tome među ostalim i ovo: »Pažnju inozemnih socijalista skrenuo je na Ugarsku alföldski zemljoradnički pokret koji je otpočeo godine 1894. sa seljačkim pobunama u Hódmezővásárhelyu i do proгона Bánffyjeve vlade uzimao sve šire omjere. Ti inozemni socijalisti su se nadali da će iz Ugarske dobiti ključ za rješenje agrarnoga pitanja koje je već tada postalo veoma akutno, i za način organiziranja poljoprivrednog radništva . . .«⁵⁹ – »Poslije godine 1900. – naročito u godini 1905. i 1906. – ponovo su oživjeli pokreti ugarskih poljoprivrednih radnika i siromašnih seljaka, pa su se i socijalisti u inozemstvu zanimali za njih. Plehanov se u svom pismu od 21. aprila 1904. interesira za ugarske agrarne pokrete i traži podatke o njima. Već pomenuti P. Teplov u toku god. 1906. više puta moli materijale i knjige o tim pokretima, da bi mogao u Rusiji da prikaže njihovu historiju. (Arhiv Instituta za historiju partije. Zbirka Ervina Szabóa.)«⁶⁰

Paralelno s intenzivnim proučavanjem agrarno-socijalističkog pokreta u Ugarskoj Szabó je posvećivao veliku pažnju razvoju toga pokreta i u inozemstvu. To je naročito došlo do izražaja u njegovim svestranim kritičkim prikazima razvoja međunarodnog radničkog pokreta. U jednom takvom svom prikazu (*Retrospektivni osvrt na radnički pokret u godini 1902*) on između ostalog iznosi ove zanimljive pojave socijalističkoga pokreta na selu: »Među borbenim ekonomskim pokretima u godini 1902. osobitu pažnju zaslužuje štrajk poljoprivrednih radnika u istočnoj Galiciji.

Zemljovlasnički i poljoprivredni odnosi Galicije su u mnogome slični onima u Ugarskoj. 77% pučanstva – 5,087.895 duša – živi od poljoprivrede. Od 1,627.350 seljačkih posjeda 1,434.863 je ispod deset jutara. Broj seljaštva iznosi $4\frac{4}{5}$ miliona; od toga su $2\frac{1}{2}$ miliona proleterii bez vlasništva«. Pošto je zatim prikazao strahovito bijedne uvjete života i rada galicijskih poljoprivrednih radnika, Szabó nastavlja: »To neljudsko stanje nagnalo je istočno-galicijske zemljoradnike u štrajk. Štrajk je izbio nepripremljen 20. maja, a socijalisti su u njemu počeli igrati ulogu tek kada je pokret bio u punom jeku. Štrajk je obuhvatio otprilike 250 općina, a u njemu je uzelo učesća oko 100.000 ljudi. Zahtjevi štrajkaša bili su veoma skromni . . .

Već je pet tjedana tekao štrajk u primjernom redu, a da se uopće nije našlo štrajkbrehera . . .« A onda je ugušen oružanom silom žandarmerije i vojske.

⁵⁹ Ervin Szabó: »Radnički pokret u godini 1903«. *Izabrani spisi . . .*, str. 132.

⁶⁰ *Izabrani spisi . . .* Bilješka redakcije broj 47 na str. 444.

»Socijalisti koji poznaju prilike kažu da je štrajk – uz krupne materijalne rezultate – imao i neizmjeran moralni uspjeh. Oni tvrde da se i u galijskom seljaštvu probudila klasna svijest, spoznaja nužnosti klase borbe. Štrajkaši su gotovo svagdje odlučili da osnuju zemljoradničke sindikate po uzoru na one industrijske; ako to uspije, odnos političkih snaga ubrzo se može promijeniti u ovoj zemljoradničkoj zemlji...«.⁶¹

Govoreći o velikim štrajkovima u Španiji koji su početkom godine 1902. prerasli u generalni štrajk, Szabó naročito podvlači činjenicu da se je taj štrajkaški pokret gradskoga proletarijata proširio i na sela i obuhvatio i poljoprivredne radnike.⁶²

»U talijanskim radničkim komorama bilo je u godini 1901. organizirano 240.162 radnika; sindikati poljoprivrednih radnika (leghe di resistenza) brojali su preko 200.000 članova.«⁶³

Pišući svoje analize o razvoju agrarnih pokreta u Ugarskoj i u inozemstvu on s jedne strane utvrđuje činjenicu da teorija socijaldemokratskih partija (u srednjoj i u zapadnoj Evropi) o seljačkome pitanju zaostaje iza agrarno-socijalističkih pokreta seljaka u tim zemljama i, konstatirajući nedostatnost dotadašnje marksističke literature, među prvima postavlja neophodnu potrebu za izradom novog, revolucionarno-socijalističkog programatskog stava u toliko akutnom agrarnom pitanju. »Kada se tako snažno razvijenom zemljoradničkom pokretu Italije bude pridružio već pokrenuti galijski i isto tako mnogobrojni ugarski poljoprivredni proletarijat, – teoretičari socijalizma bit će ubrzo primorani da s većom intenzivnošću nego dosad traže socijalističko rješenje agrarnoga pitanja. Danas u ovoj grani teorije postoje još krupna razmimoilaženja, a zahtjeve propagande i praktične primjene čini se da ne zadovoljavaju ni teorije Kautskog, ni E. Davida ili F. O. Hertza.«⁶⁴

Prateći i proučavajući s velikim i trajnim interesom razvoj revolucionarnog socijalističkog pokreta u Rusiji Szabó je posebnu pažnju obraćao agrarno-socijalističkom gibanju među ruskim seljacima. Pišući o naglom širenju revolucionarnog pokreta u Rusiji u godini 1902. on u vezi s time naročito ističe kako je taj pokret »Povukao za sobom i seljaštvo velikih gubernija. Veliki seljački ustanci godine 1902. nisu bili samo bune izazvane glađu, nego na mnogim mjestima nezaustavljive provale svjesnih socijalističkih težnji. U Saratovskoj guberniji uhapsili su dvadeset članova agrarno-socijalističke lige, među njima i jednog seljaka od 75 godina, u okrugu Penze zatvorili su trojicu seljaka jer su skrivali i širili socijalističke brošure itd.

U kom pravcu se razvija agitacija, o tome nas donekle mogu obavijestiti i naslovi posljednjih izdanja agrarno-socijalističke lige. Izdali su (naravno u tajnosti): 1. »Goruće pitanje« (o potrebi agrarno-socijalističkoga pokreta) 1³/₄ arka; 2. to isto, u drugom izdanju, 5 araka; 3. »Kako se bore ma-

⁶¹ Isto, str. 78.

⁶² Vidi na istome mjestu, str. 68.

⁶³ Isto, str. 77.

⁶⁴ Isto, str. 78.

đarski zemljoradnici za svoja prava?« 1³/₄ arka; »Kako se pobrinuo ministar o seljačkome narodu«, 1¹/₂ arka; »Sicilijanski zemljoradnički pokret«, 3¹/₂ arka; »Razgovori o zemlji«, 1¹/₂ arka, itd.⁶⁵

U vezi sa Szabóovom analizom seljačkoga pitanja uopće, a ruskoga napose, od najvećeg je interesa njegova ocjena važnosti agrarnoga pitanja za dalji razvoj revolucije u Rusiji u situaciji stvorenoj Februarskom revolucijom iz godine 1917.

U svojoj raspravi *Ruska revolucija i mir*,⁶⁶ objavljenj aprila 1917, dakle neposredno poslije Februara, Szabó između ostaloga piše: »Bar dvije trećine stanovništva te goleme države živi od poljoprivrede, i najvećim dijelom je sitni posjednik, seljak. Sudbinu ruske revolucije, ruske demokracije odlučit će u budućnosti držanje seljaštva i preko njega vojska koja se pretežno regrutira iz seljaštva.

Seljaštvo se može odvratiti od tradicionalnih vlasti samo jednim sredstvom: diobom zemlje. Radi zemlje seljak će biti vjeran i revoluciji, za pravu diobu zemlje u kojoj će svatko participirati, on je gotov i da pogine.

Ali koja će od revolucionarnih klasa koje se otimaju za vlast biti sklona da izvrši radikalnu agrarnu reformu? Kadeti, oktobristi: liberalni plemići i krupni buržuj, sigurno ne. Primjer za to je mađarska revolucija: oni bi radije uništili revoluciju i povratili sve na staro, nego što bi se odrekli te osnove svoje vladavine . . .

Nasuprot tome revolucionarni vođe radništva i seljaštva ne prezaju ni od najradikalnije diobe zemlje . . .«⁶⁷

4

NACIONALNO PITANJE

Szabóov stav prema nacionalnome pitanju i njegovu rješenju u mnogonacionalnoj Ugarskoj sadrži ova tri osnovna obilježja: borba protiv nacionalnoga ugnjetavanja što ga mađarska vladajuća klasa vrši nad nemađarskim narodima; obrana progonjenih, potlačenih narodnosti i solidarisanje s njihovom borbom za nacionalna prava i slobode; dosljedno zalaganje za pravilnu nacionalnu teoriju i praksu Socijaldemokratske partije Ugarske jačanjem utjecaja i ravnopravnim učešćem socijaldemokratskih predstavnika nemađarskih naroda u socijalističkome pokretu.

⁶⁵ *Izabrani spisi . . .*, str. 72. — Veoma je značajno pritom da je za brošuru navedenu pod 3. (*Kako se bore ugarski zemljoradnici za svoja prava*) »dr H. Sitlovszky u ime agrarno-socijalističke lige tražio materijala i savjet baš od Ervina Szabóa. Vidi o tome pismo Sitlovszkoga od 19. maja 1901. (Arhiv Inститuta za historiju partije. Zbirka Ervina Szabóa)«. — (Isto, str. 442 bilješka redakcije br. 22.).

⁶⁶ »Az orosz forradalom és a béke«. *Huszadik század*. Sv. I za god. 1917. (Preštampano u *Izabranim spisima . . .*, str. 412–416).

⁶⁷ *Izabrani spisi . . .*, str. 414.

Szabó je već na početku zauzimanja svoga stava prema nacionalnom pitanju bio načistu s time da čitav ekonomsko-društveni i politički ugnjetачki sistem u Ugarskoj čiji su nosioci reakcionarna mađarska veleposjednička i buržoaska klasa, počiva dobrim dijelom na nacionalnom tlačenju što ga predstavnici tih klasa kao vladajuća mađarska nacija provode nad nemađarskim narodima. Sve dotle dok se pod izlikom spašavanja mađarstva, mađarskog naroda i mađarske države bude održavala veća polovica ugarskoga pučanstva u stanju nacionalne potlačenosti i političke obespravljenosti – o rušenju postojećeg vladavinskog sistema, koji uz nemađarske narode ugnjetava i mađarsko radništvo i seljaštvo, ne može biti govora. Zato je Szabó za neophodnu komponentu borbe protiv postojećeg vladavinskog sistema smatrao ukinuće velikomađarske hegemonije kao jednog od glavnih temelja toga sistema.

Otkrivajući mađarskoj radničkoj klasi i mađarskome seljaštvu reakcionarno značenje velikomađarskog nacionalizma i šovinizma i svu njegovu štetnost po interese najširih radnih slojeva i samog mađarskog naroda – Szabó je sistematski raskrinkavao klasne motive i sebičnu, materijalnu zainteresiranost nosilaca nacionalnog tlačenja koji pod krinkom nacionalističkih i patriotskih fraza idu za ugušivanjem svih oslobodilačkih: socijalnih, političkih i nacionalnih pokreta ugnjetenih društvenih klasa i obespravljenih naroda. »... nacionalno tlačenje je samo uvijena klasna vladavina, ekonomsko tlačenje heterogenih etničkih elemenata...«⁶⁸ – »... neprestano naglašavanje patriotizma ne služi ničemu drugom, nego da skrene pažnju radništva s njegovog pravog neprijatelja, s kapitalizma, koji otima radnicima ekonomsku, političku, društvenu i duhovnu slobodu...«⁶⁹ – Predstavnici mađarske vladajuće klase »raspiruju mađarski šovinizam pojačavajući progone slavenskih narodnosti, i na taj način pokušavaju da otklone pozornost mađarskoga puka s njegovih vlastitih patnja.«⁷⁰

Utvrđujući klasne interese glavnih nosilaca mađarizacije, mađarske vladajuće klase u ulozi gospodujuće nacije, Szabó je s osobitom pronicljivošću otkrivao i ulogu mađarske građanske, činovničke inteligencije, koja revno provodi mađarizaciju ne samo zato što se nalazi u službi vladajuće klase, nego i zato što je u tome poslu i sama materijalno zainteresirana. »U klasnoj državi činovnik, advokat, novinar, učitelj – služe interesima ekonomski vladajućih klasa, ali oni se brinu i za vlastitu dobrobit, a sredstva za svoju egzistenciju uzimaju od puka. Vlastodršci, država daju, ali puk plaća. Zbog toga se borba fiškala, raznih žderonja papira i piskarala vodi oko puka, oko tog masnog zalagaja, zato se želi da bude što više mađarskih seljaka kojima može ispijati krv mađarski fiškal, da bude što više

⁶⁸ Szabó u Uvodu Engelseve rasprave *Mađarska revolucija*. (Odabrana djela *Marksa* i *Engelsa* u redakciji E. Szabóa, nav. djelo, svezak I, str. 109).

⁶⁹ E. Szabó: »Hazafiság és szabadság« (»Patriotizam i sloboda«). *Népszava*, broj od 24. maja 1902. (Ovaj članak nije unesen u Szabóove *Izabrane spise*, a u Bibliografiji na kraju tih spisa štamparskom griješkom krivo je označen broj *Népszave* u kome je objavljen: umjesto 24. maja tu je naveden 27. maj).

⁷⁰ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 251.

mađarskog puka, da bi time bilo što više mađarske birokracije, i da bi ona što komotnije mogla da funkcioniše, da bude što više mađarske djece, kako bi time zatrebalo što više mađarskih učitelja, i obratno.«⁷¹

Szabó, nadalje, ističe i onu posebnu ulogu koju u provođenju šovinističke mađarizatorske politike igraju oni pomadareni elementi koji su se iz ličnog interesa denacionalizirali i prišli mađarstvu kako bi dobili visoke položaje i plaće i kako bi time i sami postali pripadnici više klase i mađarske gospodujuće nacije. Ti elementi su, baš zbog svog nemađarskog nacionalnog porijekla, morali da dokazuju svoju apsolutnu privrženost ultramađarstvu neprestanim ispoljavanjem šovinističke mržnje prema svom vlastitom i prema ostalim nemađarskim narodima, prednjačeći kao sluge režima u bezobzirnom nacionalnom ugnjetavanju tih naroda. »Čudno je – piše Szabó – da po pravilu najbezobzirniji zagovornici mađarizatorske politike nisu pravi Mađari, nego renegati: pomadareni Židovi i ostali članovi mađarske inteligencije, koji su se od Nijemaca i Slavena pretvorili u Mađare: Vészévi, Beksicsi, Herczegi itd. Čovjek se ne može dovoljno načuditi: kako je to, da se baš oni, koji bi u prvom redu trebali znati, da li je bezobzirna rasna politika interes i poziv mađarstva, ni iz daleka ne oduševljavaju za nju toliko kao novopečeni Mađari.«⁷²

Razmatrajući drugi dio rješenja ugarskog nacionalnog pitanja: problem mađarske nacionalne nezavisnosti u odnosu na Austriju, Szabó je – na osnovi svestrano proučenog iskustva iz 1848/49. godine, kao i na osnovi neuspjelih pokušaja oko ostvarivanja te nezavisnosti u narednih pedeset godina – nepobitnim argumentima dokazivao da se ni oslobođenje i puna nezavisnost Mađarske od Austrije ne može izvojevati sve dotle, dok se prethodno ne postigne unutrašnja i, prije svega, nacionalna sloboda u samoj Ugarskoj. S jedne strane zato što su nosioci ugnjetачkog sistema u sukobu s vlastitim potlačenim pučanstvom prinuđeni na pomoć reakcionarne Austrije, a s druge strane zato što se za trajanja takvog sistema ne mogu u borbi za mađarsku nezavisnost angažirati obespravljani narodi i potlačene društvene klase u samoj Ugarskoj.⁷³

Sistematsku obranu nacionalnih prava i sloboda nemađarskih naroda Ugarske (Hrvata, Srba, Rumunja, Slovaka) Szabó je otpočeo još u svojim historijskim radovima, a naročito u svojim raspravama o revoluciji 1848. Među njima su najznačajniji čuveni Szabóovi uvodi u Engelsove spise o revoluciji u Ugarskoj.⁷⁴

Ta Szabóova naučna obrana oslobodilačke borbe nemađarskih naroda u prošlosti razvila se u veliku, smionu i dosljednu političku bitku za nacio-

⁷¹ E. Szabó: »Nemzeti kérdése« (»Nacionalno pitanje«). *Népszava*, broj od 19. juna 1902. (Ni ovaj, za Szabóovo shvaćanje nacionalnog pitanja veoma značajan članak nije unesen u *Izabrane spise*).

⁷² Isto.

⁷³ Isporedi E. Szabó, *Društvene i stranačke borbe u mađarskoj revoluciji god. 1848/49.* – i uvodnik u *Népszavi* od 15. marta 1902. pod naslovom »1848«.

⁷⁴ Jedno je Szabóov Uvod u Engelsovo djelo *Mađarska revolucija*, a drugi u Engelsovu raspravu *Demokratski panslavizam*. (Vidi *Odabrana djela Marksa i Engelsa*, nav. djelo, str. 105–120 i str. 159–163).

nalna prava i slobodu tih naroda u sadašnjosti, u suvremenoj stvarnosti. Ustrajna borba koju Szabó kroz prva dva decenija dvadesetog stoljeća vodi protiv nacionalnog tlačenja u obranu svih potlačenih naroda Ugarske – ne osvrćući se na bezobzirne napadaje vladajućih, hegemonističkih velikađarskih krugova – još i danas izaziva udivljenje.

Szabó se otvoreno solidarizirao s potlačenim narodima Ugarske još u svojoj brošuri *Mađarska sloboda*, napisanoj uoči Internacionalnog studentskog kongresa koji je trebao da se održi u Pešti 1902. Govoreći o prethodnom studentskom kongresu, održanom u Parizu dvije godine ranije, on piše: »Kongres iz 1900. bio je poprište najgorčnije polemike bitke između Mađara i Rumunja, a čini se da će to biti i ovaj. Prije dvije godine Mađari su očito osvojili većinu internacionalnoga kongresa. Većinu jesu, ali istinu ne . . . Kongres mora da dozna, on mora na osnovi nepobitnih podataka spoznati da je u toj borbi istina na strani Rumunja, čije tužbe ne samo da su potpuno opravdane, nego da bi se tužbe beskrajno povećale kada bismo (iznesena) stradanja promatrali ne samo na uskom području rumunjskih interesa, nego kada bismo sagledali sve životne manifestacije i svu aktivnost mađarske vladajuće klase u čitavoj državi, na svim područjima života.«⁷⁵

Već od tada on je počeo ustajati protiv različitih pojava nasilja i nepravdi koje vlastodršci vrše nad nemađarskim narodima zloupotrebom izbornog i parlamentarnog sistema, cenzure, zakonodavstva i sl. On među prvima kod Mađara protestira protiv činjenice da milijuni Rumunja, Slovaka, Rusina, Hrvata i Srba imaju samo četiri zastupnika u mađarskom saboru; žigajući nepostojanje slobode štampe naročito ustaje u obranu nemađarskih listova zato jer su oni izvrgnuti posebnim pojačanim i potpuno neodgovornim progonima policijskih vlasti i cenzure.⁷⁶ » . . . novi zakon o osnovnim školama – protestira Szabó godine 1908 – ne postavlja kao prvi i najvažniji zadatak obuku, nego mađarizaciju . . .«,⁷⁷ – a to veću polovicu ugarskoga pučanstva, sve nemađarske narode – zbog njihova neznanja mađarskoga nastavnog jezika – isključuje od mogućnosti stjecanja osnovnog obrazovanja, održava ih u stanju nekulturnosti i nepismenosti, pa i na taj način sprečava seljačke i radničke mase tih potlačenih naroda da ravnopravno sudjeluju u političkom i kulturnom životu zemlje.

U tom pogledu je značajna i ova Szabóova opća karakteristika nacionalne politike mađarske vladajuće klase koja tvrdokorno čuva svoju hegemonističku poziciju gospodujuće nacije, služeći se čas otvorenim nasiljem, a čas prijevarama. »Strah da će je a te pozicije potisnuti druge narodnosti – potakao je mađarsku posjedničku klasu da politički ugnjetava nemađarske narode i da im uskrati ona materijalna sredstva koja su potrebna za razvijanje njihove duhovne i ekonomske snage. Tu otvoreno vođenu politiku trebalo je na neko vrijeme obustaviti, jer su i sami Mađari bili poli-

⁷⁵ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 36–37.

⁷⁶ Isporedi na istome mjestu, str. 47. i 49.

⁷⁷ E. Szabó, *Az agrárkérdés Magyarországon (Agrarno pitanje u Ugarskoj)*. *Izabrani spisi* . . . str. 251.

tički ugnjeteni (od Austrije, u razdoblju do donošenja austro-ugarske nagodbe iz 1867, napom. F. B.) i jer je Mađarima išlo u račun da svoje zahtjeve efektivnije zastupaju u ime cjelovitog jedinstvenog pučanstva Ugarske. Žalbe nemađarskih naroda trebalo je ušutkati da nikakva disonancija ne bi poremetila opću slogu. Zato su im obećavali sve moguće stvari; a kada su uspjeli da stvore nagodbu s Austrijom, nastavili su i dalje tu svoju svirepu igru . . . pa su donijeli zakonski članak XLIV iz godine 1868, — onaj zloglasan takezvani narodnosni zakon. I tek što su ga donijeli, već su ga i odbacili: nije im više bio potreban mamac, ta izvjestili su političku vlast, vlada je došla u njihove ruke, a ekonomska nadmoć osiguravala im je dalje posjedovanje tih privilegija . . . Mađarska gospoda su kroz tri decenija⁷⁸ napredovala zahvaljujući prevarama, i gomilajući jednu laž na drugu izgradila na nepravdi, prevarama i nasilju čitav jedan vladavinski sistem . . .⁷⁹

U vezi sa svim dosad iznesenim postavlja se pitanje: šta je Szabóa kao Mađara rukovodilo da se tako beskompromisno suprotstavlja ugnjetačkom mađarskom nacionalizmu i da tako odlučno ustaje u obranu potlačenih nemađarskih naroda? Tu je, bez sumnje, znatno utjecala i Szabóova nadašve razvijena pravdoljubivost i njegova velika, gotovo organska mržnja protiv svake vrste nasilja i nepravde. Ali uz te osjećajne momente i tu njegovu individualnu nastrojenost, — Szabóovo držanje prema nacionalnom pitanju bilo je određeno i drugim, objektivnim okolnostima, a prije svega marksističkom pronicljivošću utvrđenim potrebama revolucionarnog socijalizma u Ugarskoj. Činjenica da je čak i prema službenim statistikama broj svih nemađarskih naroda (uključujući tu osim već pomenutih i erdeljske Sase i Nijemce) na početku stoljeća iznosio više od polovice ukupnoga stanovništva Ugarske, — nagonila je marksistu Szabóa da u tim narodima već i zbog njihove brojčane snage vidi snažnu komponentu masovnog socijalističkog pokreta. Tu okolnost je pojačavala i socijalna struktura nemađarskih naroda kod kojih je golemu većinu sačinjavalo seljaštvo s veoma znatnim procentom poljoprivrednih radnika, bezemljaša i seljačke sirotinje od koje se regrutirao dobar dio gradskog nekvalificiranog radništva.

Kraj takvog broja i socijalnog sastava nemađarski narodi su sa strane vladavinskog sistema uz opće ekonomsko i društveno političko tlačenje bili izvrgnuti i posebno nacionalnom obespravljivanju koje im je trajno ugrožavalo i sam nacionalni opstanak.

Zbog svega toga radne mase tih naroda bile su osobito važan potencijalni saveznik socijalističkog pokreta u rušenju omrznutog postojećeg stanja i u borbi za socijalno i političko oslobođenje.

Za razliku od većine službenih vođa ugarske socijalne demokracije Szabó je od početka jasno uočio veliku važnost nemađarskih radnih masa, i

⁷⁸ Misli se na tri decenija koja su slijedila poslije Nagodbe od god. 1867. (Napom. F. B.)

⁷⁹ E. Szabó, *A magyar szabadság. (Mađarska sloboda). Izabrani spisi . . .*, str. 43-44.

njihovim pridobivanjem i mobiliziranjem za aktivno učešće u socijalističkome pokretu uvjetovao uspješnu borbu socijaldemokratske stranke u Ugarskoj.

Do pajave Ervina Szabóa mađarski radnički pokret, a kasnije i Socijaldemokratska partija Ugarske posvećivala je veoma malo pažnje nacionalnom pitanju. Razmatranje nacionalnih odnosa u mnogonacionalnoj Ugarskoj do godine 1890. je po pravilu izbjegavano,⁸⁰ a službeno partijsko vodstvo se i nakon osnivanja socijaldemokratske stranke u godini 1890. i dalje dosljedno klonilo da zauzme svoj vlastiti određen stav prema sve akutnijim sukobima između mađarske vladajuće nacije i nemađarskih naroda Ugarske.⁸¹

A ukoliko se u socijaldemokratskoj štampi i u partijskim spisima u savsim rijetkim slučajevima i progovorilo o nacionalnom pitanju, ono je po pravilu tretirano u duhu poznatog austromarksističkog šablona: nacionalna trvenja su stvar buržoazije, ona se ne tiču proletarijata koji je internacionalistički, a njegova socijaldemokratska partija ima sasvim druge zadatke (klasna borba, opće pravo glasa itd.), pa je prema tome beskorisno da gubi svoju energiju sudjelovanjem u besmislenom i za radničku klasu bespredmetnom građanskom natezanju oko rješavanja nacionalnog pitanja.

Osobita zasluga Ervina Szabóa je između ostalog baš i u tome, što se je on od početka svoje socijalističke aktivnosti odlučno i argumentirano suprotstavio takvoj antimarksističkoj teoriji i praksi socijalne demokracije u nacionalnom pitanju.

Svoje osnovne poglede o nacionalnom pitanju Szabó je godine 1905. fiksirao u svom Uvodu Engelsovoj *Mađarskoj revoluciji*: »U svakom slučaju je neispravno ono veoma rasprostranjeno shvaćanje da internacionalizam marksizma znači potpunu indiferentnost prema nacionalnom pitanju«. – »Rješenje može biti samo jedno: ukinuće nacionalnih ugnjetavanja... Ne može se više poricati da nacionalne težnje djeluju takvom silinom, tako da je uzaludan pokušaj koncentrirati snagu proletarijata samo na ekonomsku borbu, prije nego što se te težnje ostvare. Kao što Engels tvrdi u talijanskom predgovoru *Komunističkoga manifesta*: Bez uspostave autonomije i jedinstva svakog pojedinog naroda nije moguć ni internacionalni savez proletarijata, ni mirna i razumna suradnja tih naroda na za-

⁸⁰ Tako se, na primjer, u prvom svesku Zbirke dokumenata mađarskog radničkog pokreta, koji obuhvaća razdoblje 1848–1890, nalazi samo jedan prilog koji se odnosi na nacionalno pitanje. Vidi moj prikaz *A magyar munkásmozgalom válogatott dokumentumai. Első kötet. A magyar munkásmozgalom kialakulása 1848–1890. (Izabrani dokumenti historije mađarskog radničkog pokreta. Svezak prvi. Razvoj mađarskog radničkog pokreta 1848–1890. Budimpešta 1951). Putovi revolucije, broj 1–2, godina I, Zagreb 1963. Str. 505–507.*

⁸¹ Vidi S. Vincze Edit, *A magyarországi szociáldemokrata párt megalakulása és tevékenységének első évei 1890–1896. Budapest 1961. (Osnivanje Socijaldemokratske partije Ugarske i prve godine njene aktivnosti)*, – i moj prikaz te knjige, objavljen u navedenom dvobroju časopisa *Putovi revolucije*, str. 509–510.

jedničkim ciljevima. Zamislite, ako ste u stanju, zajedničku internacionalnu akciju talijanskih, mađarskih, njemačkih, poljskih, ruskih radnika u političkim odnosima prije 1848.

Ono što je prije 1848. vrijedilo za talijansko, mađarsko, njemačko itd. radništvo, to isto vrijedi danas za hrvatski, srpski, rumunjski, češki, saski proletarijat. Njihovo osjećanje nacionalne suprotnosti prema narodu koji vlada u njihovoj državi to jače se povećava što je duže i što je dublje nacionalno ugnjetavanje nad njima. Rješenje pitanja ne može ni ovdje biti drugo nego ono koje postoji u porledu talijanske, mađarske, njemačke borbe za nacionalnu nezavisnost: *uspostava autonomije i jedinstva hrvatskog, srpskog, rumunjskog, češkog naroda.*⁸²

Ostajući vjeran tim svojim koncepcijama Szabó je desetak godina kasnije u svojoj raspravi »Marx i Engels i rat«, objavljenoj 1915, pisao: »Vladajuće i ugnjetene nacije postoje, pa je već i zbog toga slabokrvna fikcija bratstvo naroda, bezuvjetni pacifizam, politički kozmopolitizam«. Pošto je naveo Marksove oštre napadaje na prouhoniste uperene protiv njih između ostalog i zato što ovi »propovijedaju mir« smatrajući »nacionalnosti besmislicom« – Szabó nastavlja: »Nacionalnog pitanja ima, dok ima nacionalnog ugnjetavanja...«. – »... Zato je svaki rat dobar koji služi nacionalnoj emancipaciji...«.⁸³

Szabó se, međutim, nije ograničavao samo na pravilno teoretsko postavljanje nacionalnog pitanja i njegova rješenja, – nego je paralelno s time radio i na promjeni postojeće socijaldemokratske prakse, zalažući se da se i organizaciona struktura partije prilagodi potrebama vođenja pravilne nacionalne politike socijalističkoga pokreta.

Očekujući da će jačanje utjecaja predstavnika radničke klase potlačenih nemađarskih naroda dovesti do afirmacije pravilnu nacionalnu politiku u Socijaldemokratskoj partiji Ugarske, – Szabó je nastojao da se rumunjskim, srpskim i slovačkim socijalistima osigura što veće, što aktivnije i što organiziranije učešće u odlučujućim partijskim forumima, pa se zato dosljedno zalagao za osnivanje autonomnih socijalističkih organizacija nemađarskih naroda i njihova što ravnopravnijeg sudjelovanja u određivanju partijske politike.

U cilju ostvarenja tih svojih nastojanja Szabó u svom Prijedlogu za izmjenu organizacionog statuta partije, štampanom marta 1905, traži da se o načinu na koji će članstvo biti zastupano na partijskome kongresu odluči tek onda kada se prethodno bude reguliralo »i pitanje autonomnih narodnosnih partijskih kongresa definitivnim formiranjem narodnosnih organizacija«.⁸⁴

U to vrijeme kada Szabó urgira definitivno osnivanje posebnih autonomnih socijaldemokratskih organizacija nemađarskih radničkih klasa

⁸² *Odabrana djela Marxa i Engelsa*, nav. djelo, str. 105 i 109–110.

⁸³ E. Szabó: »Marx és Engels a háború«. (»Marx i Engels i rat«). *Szocializmus*, god. 1914–1915. Rasprava je preštampana u *Izabranim spisima...*, str. 344–357.

⁸⁴ *Kako da promijenimo organizacioni statut partije? Izabrani spisi...*, str. 216.

Ugarske, »od nemađarskih narodnosti samo su Hrvati imali potpuno samostalnu socijaldemokratsku partiju«. Tek nakon Szabóova zalaganja, »u godinama 1905–1906. pokrenuli su se i Rumunji, Srbi i Slovaci u cilju samostalnog organiziranja, pa su napokon godine 1906. osnovali samostalne organizacione komitete, ostavši i dalje u sklopu Socijaldemokratske partije Ugarske«. ⁸⁵

Revolucionarni marksistički stav Ervina Szabóa prema rješenju nacionalnog pitanja jedinstvena je i besprimjerna pojava unutar austrijske i ugarske socijalne demokracije. Njegovi teoretski pogledi i njegovo zalaganje za konkretno pravilno rješenje nacionalnoga pitanja u praksi – daleko je smionije, beskrompomisnije i dosljednije od bilo kog stava ne samo prvaka austrijske i mađarske socijaldemokratske partije, nego i od stava mnogih suvremenih predstavnika socijalističkoga pokreta nemađarskih naroda Ugarske (službenih vođa slovačke, rumunjske, hrvatske i srpske socijalne demokracije). ⁸⁶

I sva veličina Ervina Szabóa se i sastoji u tome, što je on kao pripadnik vladajuće mađarske nacije prednjačio u borbi za slobodu nemađarskih naroda Ugarske.

III

RAD NA OMASOVLJIVANJU SOCIJALISTIČKOG POKRETA I NA OSPOSOBLJAVANJU RADNIKA ZA SVJESNU REVOLUCIONARNU DJELATNOST

Polazeći od Marksove postavke da oslobođenje radnika treba da bude djelo samih radnika – Szabó je veoma znatan dio svoje aktivnosti posvetio sistematskom upornom radu na osposobljavanju radničke klase kao svjesnog, aktivnog nosioca revolucionarnog socijalističkog pokreta.

Glavnim preduvjetom uspješne borbe za socijalizam Szabó je smatrao: 1. omasovljivanje socijalističke partije obuhvaćanjem što većeg broja gradskih i seoskih radnika; i 2. stvaranje mogućnosti svakome radniku da se neposredno upozna s osnovnim učenjima marksizma. Gledajući u tome jedan od najprećih zadataka suvremene socijalne demokracije u Ugarskoj on je od početka ulagao goleme napore u pravcu širenja pokreta i propagiranja socijalističkih ideja među najbrojnije slojeve radništva.

⁸⁵ *Izabrani spisi...*, str. 448, bilješka redakcije broj 73.

⁸⁶ Za stav prema nacionalnom pitanju nemađarskih socijalista u Ugarskoj isporodi *Odabrane dokumente historije mađarskog radničkog pokreta*, tom III–V, a za stav hrvatske socijalne demokracije vidi *Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, tom IV i *Korlačevu Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knj. I, kao i njegov *Hrvatski »problem«*, Beograd 1922.

Samo tako se može razumjeti da je jedan strastven znanstveni radnik s tako izuzetnim učenjačkim sklonostima i sposobnostima, kakav je bio Szabó, – veću polovicu svoga života i rada žrtvovao revolucionarnoj propagandi, populariziranju naučnoga socijalizma, organizacionom i idejno-političkom širenju i učvršćivanju radničkoga pokreta.⁸⁷ Smatrajući tu djelatnost značajnijom i prečom čak i od svog rada na nauci (koji ga je inače toliko privlačio, za koji je bio izuzetno predestiniran, i koji mu je s pravom stvorio ugled jednog od najvećima cijenjenih marksističkih učenjaka i teoretičara svoga vremena), Szabó se svjesno odricao izrade i najkrupnijih svojih znanstvenih radova, kakvo je, na primjer, bilo njegovo veliko, godinama pripremano djelo »Društvene klase i teorija klasne borbe«,⁸⁸ koje je ostalo nedovršeno. »Gotovo je simbolički karakteristično – konstatira Jási – da njegovo veliko planirano djelo *O teoriji klasne borbe*, nije moglo biti otjelovljeno čak ni u obliku jednoga eseja.«⁸⁹

Upravo iznenaduje kako se učenjak Szabó ponekad više veselio popularnom izdanju nekog svog znanstvenog rada nego njegovu prvotnom objavljivanju. Kad mu se pružila prilika da svoje naučno predavanje o Socijalizmu – koje je prvo bilo objavljeno u velikoj i skupoj zbirci sa čitavom serijom drugih predavanja u izdanju Udruženja za društvene nauke – štampa posebno, u obliku jeftine brošure – on je razdragan pisao: »Ipak se učinilo potrebnim da se predavanje o socijalizmu objavi i posebno, i ja sam s radošću prigrlio priliku za to izdanje koje će socijalističku znanost i socijalistički pogled na svijet svakako raznijeti u nove krugove.«⁹⁰

To Szabóovo pretpostavljanje revolucionarne propagandističke djelatnosti u službi socijalizma svom vlastitom naučnom radu – tačno je uočio Jási u svojoj studiji o Szabóu: »U ono početno i sasvim nerazvijeno doba radničkoga pokreta on je uređivao i *Kalendar Népszave* razvijajući izvanrednu marljivost i pronicljivost oko njegova ispunjavanja revolucionarnim duhom. I inače je do kraja mnogo cijenio brošure i pamfletnu lite-

⁸⁷ Ako se ima u vidu da je čitav naučni i publicistički rad Ervina Szabóa obuhvatao raspon od svega osamnaest godina (od 1899. do 1918) i da mu je i od tog razmjerno kratkog vremena teška bolest otela jedan znatan dio, – pa ako se, nadalje, uzme u obzir da je samo na pripremanju i objavljivanju *Odobranih djela Marksa i Engelsa* intenzivno radio od početka 1903. do 1909, i da je uz to mnogo vremena upotrebio na pisanje popularnih brošura, članaka u *Népszavi* i drugim listovima, na predavanja i na govore u partijskim, sindikalnim i omladinskim organizacijama, na sastavljanje projekata organizacionog statuta, agrarnog programa itd., – onda se nesumnjivo može utvrditi da je daleko najveći dio vremena, koje mu je s obzirom na ranu smrt bilo na raspolaganju, utrošio na propagandističko-popularizatorski rad oko unapređivanja socijalističkog pokreta.

⁸⁸ »A társadalmi osztályok és az osztályharc elmélete«. Na tom svom djelu počeo je Szabó raditi na samom početku svoje znanstvene djelatnosti; u svom životopisu, pisanom decembra 1903. Szabó piše da će taj njegov rad izaći u štampi u toku godine 1904. (Ispredi njegov »Curriculum vitae«, objavljen u *Izabranim spisima*, str. 21–24).

⁸⁹ Oszkár Jási, nav. djelo, str. 26.

⁹⁰ *Izabrani spisi...*, str. 139.

raturu, u njima gledao najglavnije sredstvo za revolucioniranje duhova, a jedna od njegovih trajnih žalbi protiv socijaldemokratskog partijskog vodstva bila je u tome, da ono precjenjuje dnevnu političku i sindikalnu aktivnost, a nasuprot tome ne provodi u dovoljnoj mjeri propagandističko širenje ideja.«⁹¹

Istom cilju služili su i Szabóovi godišnji prikazi o razvoju međunarodnoga radničkog pokreta koje je od godine 1903. počeo objavljivati u časopisu Udruženja za društvene nauke *Huszadik Század-u* (Dvadeseto stoljeće).⁹² Tu pokreće sistematsku rubriku pregleda o pitanjima međunarodnog radničkog pokreta. Ti odlični godišnji *Osvrti na minulu godinu* (nažalost samo su dva od njih dogotovljena) ne sadrže samo veoma temeljito prikazivanje o razvoju, o strujama i o suvremenim problemima radničkoga pokreta, nego i odlučno zauzimanje stajališta u sukobu između revolucionarnog marksizma i revizionizma, naravno na strani prvoga a protiv drugog...⁹³

U vezi s radovima Ervina Szabóa na području propagiranja i populariziranja socijalističkih ideja treba ovdje naročito istaći gotovo nenadmašnu sposobnost učenjaka Szabóa da i najteže, najsloženije probleme društvenih nauka uopće a naučnoga socijalizma napose – objasni jednostavno, za svakoga razumljivo, a u isto vrijeme jezgrovito, tačno i uvjerljivo.⁹⁴ Najkrupniji i najdalekosežniji Szabóov pothvat na planu omasovljivanja socijalističkog pokreta u Ugarskoj i rasprostranjivanja naučnoga socijalizma među najšire slojeve gradskog i seoskog radništva predstavlja njegovo izdanje Marks-Engelsovih djela na mađarskome jeziku.⁹⁵ Radu na pripremanju ovog izdanja, na izboru radova, na pisanju svojih uvoda i komentara Szabó je pristupio početkom god. 1903. Prvi svezak je objavljen 1905, a drugi 1909. Do objavljivanja trećeg planiranog sveska nije došlo.

U izboru Marks-Engelsovih djela, u svojim uvodima i komentarima uz ta djela Szabó je najpotpunije proveo svoje osnovne koncepcije o radu na upoznavanju najširih radničkih krugova s revolucionarnim marksizmom. »Pred Szabóovim očima lebdjelo je ozbiljno izdanje na naučnoj visini, ali koje bi ujedno bilo i popularno, tako da ga može svatko shvatiti bez ikakve naročite predspreme. Objavljivanje planirana tri toma tih

⁹¹ Oszkár Jáezi, nav. djelo, Str. 14.

⁹² Vidi E. Szabó: »Viszapillantás az 1902. évi munkásmozgalomra«. (»Osvrt na radnički pokret u godini 1902«), – i: »A munkásmozgalom 1903-ban«. (»Radnički pokret u 1903-oj«). – Te Szabóove rasprave objavljene su prvo u *Huszadik Század-u* za god. 1903. i za god. 1904, a zatim i kao posebne brošure. Obje rasprave unesene su i u *Izabrane spise E. Szabóa* (str. 52–79 i str. 110–135).

⁹³ Uvod u *Izabrane spise...*, str. 9.

⁹⁴ Isporedi, na primjer, str. 141, 150, 283, 445 njegovih *Izabranih spisa*.

⁹⁵ *Marx és Engels válogatott művei*. Szerkesztette, bevezetésekkel és jegyzetekkel kísérté és a fordítást átnézte Szabó Ervin. I. kötet. Budapest 1905. Népszava és Politzer. XV + 400. (Odabrana djela Marksa i Engelsa. Redigirao, popratio uvodima i komentarima i pregledao prijevod Ervin Szabó. I svezak. Budimpešta 1905. Izdanje Népszave i Politzera. Str. XV + 400). – Drugi svezak u izdanju Politzera, Budimpešta 1909. Str. VIII + 432.

djela u obliku brojnih malih jeftinih sveščića uz cijenu od nekoliko krajara također svjedoči o tome da je htio u Mađarskoj uglavnom nepoznata djela Marksa i Engelsa dati prije svega u ruke radnicima.⁹⁶

U svom uredničkom predgovoru Szabó izražava svoju čvrstu nadu, a to je ujedno bila i njegova goruća želja, da će izdanje Marks-Engelsovih djela na mađarskome »naći bez sumnje mnogo čitalaca u krugu mađarskih poljoprivrednih radnika« (str. XI).

Na istome mjestu Szabó je izrazio i ovo svoje osvjedočenje: »... uvjeren sam da u ovoj zbirci nema ni jednog jedinog djela koje inteligentan radnik ne bi mogao razumjeti i koje ne bi čitao s uživanjem, i koje mu u intelektualnom pogledu ne bi koristilo, čak i onda ako bude morao da prijeđe preko ponekog stranog izraza ili preko pojedinog veoma apstraktnog obrazlaganja. Pa ako mu urednikovi uvodi i komentari budu u ovom ili onom pogledu od pomoći, onda će moja radost zbog mađarskoga izdanja Marks-Engelsovih djela biti potpuna.« (Str. XI-XII).

U Predgovoru prvog sveska Szabó nadalje ističe neophodnu potrebu direktnog upoznavanja originalnih djela Marksa i Engelsa, bez posrednika. Potaknut nekim pokušajima krivog interpretiranja Marks-Engelsovih učenja, on upućuje ovaj poziv onima koji žele da se bave izučavanjem naučnog socijalizma: »Neka se ne zadovolje upoznavanjem marksizma iz treće ruke, pa čak ni interpretacijama njegovih najprivrženijih privrženika i quasi službenih tumača. Karl Kautsky i Antonio Labriola i Paul Lafargue su nesumnjivo veoma dobri marksisti, ali su Marks i Engels ipak bolji...« (Str. XIII). Szabó je svojim upornim pozivanjem na čitanje Marks-Engelsovih djela u izvoru želio da omogući radnicima da se osposobe za borbu protiv oportunitizma i revizionizma socijaldemokratskog vodstva. »... Očiti cilj mu je uz to bio da s pomoću tih djela, ispunjenih revolucionarnim duhom, odgoji radništvo u pravcu kritičkog gledanja na reformističku politiku Socijaldemokratske stranke Ugarske. Svojim uvodima uz pojedina djela još je veoma htio da potencira takav utjecaj; veoma snažno je naglašavao u tim uvodima one misli, ona učenja Marksa i Engelsa koje je ne samo međunarodna nego i mađarska socijalna demokracija rado željela da prešuti...«⁹⁷

Osobito su značajni oni Szabóovi komentari u kojima on ilustrira i potvrđuje tačnost Marks-Engelsovih teza onim činjenicama iz ugarske stvarnosti, koje su mađarskim čitaocima poznate, potičući na taj način u njihovu naviku da učenja marksizma primjenjuju za upoznavanje i objašnjavanje društvenih i političkih pojava i odnosa u vlastitoj zemlji.⁹⁸

U vezi s time zanimljivo je i Szabóovo nastojanje da još na jedan osobit način zainteresira mađarske radničke čitaoce za radove Marksa i Engelsa: objavljivanjem njihovih djela koja govore o Ugarskoj. Taj svoj po-

⁹⁶ Uvod u *Izabrane spise*..., str. 10.

⁹⁷ Isto, str. 10.

⁹⁸ Vidi, na primjer, u Szabóovim uredničkim komentarima *Komunističkom manifestu* bilješku broj 5. i 9. (*Odabrana djela Marksa i Engelsa*, sv. I, str. 101-102).

stupak Szabó u Predgovoru prvog sveska opravdava ovim riječima: »... smatrao sam za dopušteno da u zbirku unesem neke radove koji su, isporučeni s ostalim dijelovima marksizma od manje važnosti; učinio sam to ne iz znanstvenih motiva, nego iz tog prigodnog razloga da je zbirka namijenjena mađarskoj publici. Ti radovi su Engelsovi spisi o Mađarskoj revoluciji i o Njemačkom seljačkom ratu i Marksove zabilješke o Lajosu Kossuthu i o Klapki. Veoma mnoge među nama veoma zanimaju ono što se tiče našeg vlastitog svakidašnjeg života, naših vlastitih tradicija, saznanja, osjećaja i uopće naših neposrednih odnosa...«⁹⁹

Kao jednu od najvrednijih odlika Marksa i Engelsa Szabó je isticao njihovu samokritiku i njihovo ispravljanje vlastitih ranijih, zastarjelih tvrdnja i ocjena, nastalih zbog nemogućnosti poznavanja i utvrđivanja prvog činjeničnog stanja u doba kada su te tvrdnje i ocjene napisane. Dokazujući time svojim čitaocima zorno, na primjeru samih osnivača naučnoga socijalizma, da marksizam nije dogma ni sveto pismo, i da u znanosti uopće, a u onoj marksističkoj napose nema neprikosnovanih i vječnih istina, nego da svaka postavka vrijedi samo utoliko, ukoliko je bazirana na naučno utvrđenim, provjerenim činjenicama, — Szabó je u svojim uvodima i komentarima Odabranih djela Marksa i Engelsa i sam ispravljao i objašnjavao one njihove očite omaške, sadržane naročito u njihovim novinskim člancima o mađarskoj historiji, napisanim šezdeset godina ranije, u vrijeme kada, zbog nepristupačnosti arhivske dokumentacije, nikome, pa ni mađarskim historičarima nisu bile, pa nisu ni mogle biti poznate neke historijske činjenice koje su otkrivene i utvrđene u povijesnoj znanosti tek nekoliko decenija kasnije.

Zbog takvog svog, naučno argumentiranog kritičkog stava u redigiranju Odabranih djela Szabó je izazvao protiv sebe napadaje različitih dogmatičara. »Taj kritički duh je već poslije objavljivanja drugog sveska izazvao protiv sebe gnjev socijaldemokratskih vođa. Vilmos Böhm je pod naslovom *Sindikalizam za piscima stolom* napao urednički rad Ervina Szabóa, a naročito njegove uvode...«¹⁰⁰

Zanimljivo je u vezi s time i reagiranje Karla Kautskog na kritički stav što ga je Szabó zauzeo u svom Uvodu Engelsovoj *Mađarskoj revoluciji*.

Kautsky najprije u svome pismu od 30. IX 1904. moli Szabóa da mu pošalje taj svoj Uvod radi eventualnog objavljivanja u *Neue Zeit*-u: »Ako su Vaš Uvod mađarskome izdanju Marxa i Engelsa već preveli na njemački, molim Vas pošaljite mi ga. Ako bude odgovarao, volio bih ga objaviti u N. Z.-u.«¹⁰¹

⁹⁹ Svoje nastojanje da kod mađarske čitalačke publike pobudi što veći interes za marksizam s pomoću onih Marks-Engelsovih djela koja govore o mađarskim stvarima — Szabó je nastavio i kasnije. Vidi, na primjer, njegov članak »Magyar vonatkozások Marx és Engels levelezéséből« (»Mađarski odnosi u korespondenciji Marksa i Engelsa«), objavljenom u *Népszavi* od 25. decembra 1913.

¹⁰⁰ *Izabrani spisi...*, str. 447, bilješka redakcije broj 63.

¹⁰¹ Pismo je objavio Pál Soós, »Szabó Ervin hagyatékából. Kautsky K. levelei«, *Századok*, 1963. 4. szám. (Pál Soós: »Iz ostavštine Ervina Szabóa. Pisma K. Kautskog«, *Stoljeća*, Broj 4, za god. 1963.) Str. 841.

A pošto je dobio prvo poglavlje toga Uvoda u njemačkome prijevodu radi objavljivanja u *Neue Zeit-u*, Kautsky u svom narednom pismu od 4. II 1905. piše Szabóu između ostalog: »Vaša radnja me je jako interesirala, ali pitam, ne bi li bilo korisnije cijelu kritiku Engelsove rasprave zajedno sa samom raspravom izdati kao brošuru na njemačkome jeziku. O tome ja ne mogu odlučiti, jer ne poznajem ostala Vaša poglavlja, ali takav utisak imam.

Ako Vi ipak smatrate da je bolje da štampate prvo poglavlje kao poseban članak kod nas u *N. Z.-u*, onda Vas molim da iz njega izostavite Vašu polemiku s Engelsonom, pa da od tog poglavlja napravite jedan samostalan članak koji obrađuje socijalni karakter mađarske revolucije...«¹⁰²

Pripremajući se kao redaktor za svoj pothvat mađarskoga izdanja Marks-Engelsovih djela, Szabó je već na početku god. 1903. uspostavio pismeni kontakt s prvacima međunarodnog socijalističkog pokreta tražeći od njih savjete u pogledu izbora pojedinih djela i načina njihova ediranja. U tom cilju on je uz Kautskoga konzultirao i Mehringa, Plehanova, Lafarguea, Lagardellea i dr.¹⁰³

Sudeći po sačuvanoj Szabóovoj korespondenciji on se najviše obraćao Karlu Kautskome, od koga je i prihvatio neke sugestije sastavljajući svoju zbirku Marks-Engelsovih djela.¹⁰⁴

Uza sve to Szabó je ostao kod svih svojih osnovnih koncepcija i glavnih ciljeva koje je već na početku bio postavio u vezi sa pripremanjem svog mađarskog izdanja Marksa i Engelsa, tako da je P. Soós na osnovi Kautskyjeve korespondencije sa Szabóom s pravom mogao konstatirati da je Szabó samostalno postupao i u odabiranju Marks-Engelsovih radova, i u načinu njihova ediranja, i u određivanju tiraža i cijene *Odabranih djela*. Tako je u zbirku unio i ona djela, za koja mu je Kautsky savjetovao da ih ne unosi (na primjer Engelsov *Njemački seljački rat*), a izostavio je ona koja je Kautsky zahtijevao da budu unesena.¹⁰⁵

Objavljujući sa svojim uvodom i komentarima pisma Kautskoga Szabóu Soós tvrdi da Szabóova zaostavština »sadrži nažalost samo pisma koja su njemu pisana« (str. 381). Ta tvrdnja nije tačna. U Szabóovoj književnoj ostavštini, koja se čuva u Arhivu Instituta za historiju partije u Budimpešti (»Zbirka E. Szabóa«) nalaze se i pisma koja je Szabó pisao drugima. Neka od tih pisama objavljena su u *Izabranim spisima E. Szabóa*.

¹⁰² Na istome mjestu. – Sudeći po tome što je nakon toga u *Neue Zeit-u* objavljen Szabóov rad pod naslovom »Die ungarische Revolution von 1848. Bemerkungen zu Engels' Artikel in der Neuen Rheinischen Zeitung« (*Neue Zeit*, Bd I, 1904-1905, str. 782-787 i 811-818) – vidi se da je između Kautskoga i Szabóa napokon došlo do sporazuma o načinu objavljivanja pomenutog Szabóova Uvoda, – iako se to pitanje u kasnijim Kautskyjevim pismima Szabóu više ne pominje. (Isporedi na istome mjestu, str. 829-830. i 841-842).

¹⁰³ Isporedi P. Soós, nav. djelo, str. 833, – i napomenu redakcije *Izabranih spisa E. Szabóa*, str. 446, bilješka broj 59.

¹⁰⁴ Isporedi *Izabrani spisi...*, str. 446-447, bilješka redakcije broj 59.

¹⁰⁵ Vidi P. Soós, nav. djelo, str. 834.

U Kautskovu pismu Szabóu od 21. II 1903. u kome se prvi put govori o Szabóovim planovima izdavanja Marks-Engelsovih djela na mađarskome, Kautsky između ostalog piše: »Planirano izdanje me jako zanima, samo se čudim tome, kako se u vezi s takvom jednom knjigom može u Mađarskoj računati na čitaoce. Neću da podcijenim mađarsku inteligenciju,¹⁰⁶ ali ona djela Marksa i Engelsa, koja Vi hoćete da objavite, svojim najvećim dijelom ipak nisu napisana za mase, a s druge strane mađarski intelektualci u svojoj većini razumiju njemački, pa bi možda pretpostavili čitanje u originalu. Ili se ja možda varam? ...«¹⁰⁷

Zadnje riječi Szabóova uredničkog Predgovora mađarskome izdanju Odabranih djela Marksa i Engelsa, u kojima je došlo do izražaja njegovo oduševljenje zbog pobjede koncepcije koju je zastupao nasuprot Kautskome, znače ujedno i indirektan odgovor Kautskome: »Ali, eto, vidimo: i danas se događaju čuda. Tko je još i prije nekoliko godina mogao vjerovati da je u Mađarskoj ovako nešto: tri sveska Marksa i Engelsa! moguće? Tko se neće čak i danas iznenaditi kad čuje da ovo teško i veliko naučno djelo izlazi u većem broju primjeraka nego, koliko je to nama poznato, bilo koja druga naučna knjiga na mađarskome jeziku? Uistinu, gledajući takve pojave, možemo ponosno i hrabro ponoviti riječi velikoga Florentinca: *Sequi il tuo corso, e lascia dir le genti!*«¹⁰⁸

U pismu od 24. II 1903. Kautsky piše Szabóu među ostalim: »Jako me je začudila jeftina cijena knjige. Bojim se da tako nećete naći svoga računara ...«¹⁰⁹ Szabó je usprkos te Kautskyjeve nevjerice ostao kod svoje prvotno planirane jeftine cijene izdanja.

»Iz svega jasno proizlazi da su stajališta Ervina Szabóa i Kautskoga bila suprotna, i da je Szabó izdavao *Odabrana djela* prije svega za mađarsku radničku klasu a ne samo za inteligenciju koja se interesira za marksizam. Njegovoj revolucionarnoj vjeri služi na čast da su s pomoću te njegove zbirke učenja klasika marksizma uistinu prodrli do više radničkih generacija ...«¹¹⁰

Obrazlažući vlastite samostalne koncepcije o načinu ediranja Marks-Engelsovih djela, suprotne shvaćanjima nekih glavnih prvaka međunarodne socijalne demokracije, Szabó se u odnosu na Karla Kautskog nije ograničio na to da brani svoje poglede samo u privatnim pismima, nego je u cilju raščišćavanja nekih važnih problema stupio s njim i u javnu polemiku.

U tom pogledu je između ostalog značajna suprotnost između Kautskyjeve i Szabóove ocjene vrijednosti Engelsova *Njemačkog seljačkog rata*.

¹⁰⁶ Kautsky tu očitito misli na podcjenjivanje postojećeg broja mađarske inteligencije (Napom. F. B.)

¹⁰⁷ P. Soós, nav. djelo, str. 837-838.

¹⁰⁸ Predgovor *Odabranih djela Marksa i Engelsa*, str. XV.

¹⁰⁹ P. Soós, nav. djelo, str. 838.

¹¹⁰ Isto, str. 833.

Kautsky je to Engelsovo djelo ocjenjivao kao čisto propagandističku kompilaciju, pa je stoga smatrao da mu nema mjesta među *Odabranim djelima Marksa i Engelsa*. U vezi s time on je u svom pismu od 24. II 1903. između ostalog predlagao Szabóu: »I Engelsov *Njemački seljački rat* bi se mogao izostaviti, jer je on u biti samo izvod iz Zimmermannova *Seljačkog rata*...«¹¹¹

Szabó je u drugom svesku svoga izdanja *Odabranih djela Marksa i Engelsa* štampao svoj odgovor Kautskome: »Engels nije napravio cigli izvod iz Zimmermannove knjige, nego je mnogo više na osnovu vlastitih pogleda grupirao historijsku građu... Zimmermann je bio vjeran kroničar koji je pošteno opisao kako je neizmjereno izrabljivanje nagnalo seljake u bunu, kako su se oni borili i kako su bili potučeni i ponovo podjarmljeni. Ali shvatiti čitavu tu borbu na osnovi ekonomske i društvene strukture feudalnog doba, pa u vezi sa tom strukturom objasniti političke odnose, raspodjeljenja, težnje i snage feudalnog društva, – to je onaj zadatak na koji je jedino historijski materijalizam uputio historičare«. (E. Szabó, *Marx és Engels válogatott művei*. Budapest, Politzer, 1909. Sv. II, str. 4).¹¹²

Na to se nadovezuje i polemika E. Szabóa protiv Kautskyjeva shvaćanja o odnosu između revolucionarne socijalističke propagande i marksističke znanosti. »Ervin Szabó – konstatira Soós – nije ostavio bez odgovora ni Kautskyjevu tvrdnju koja se odnosi na njegovo antimarksističko suprotstavljanje revolucionarne propagande nauci; time je Szabó zapravo upozorio na razliku između svoga i Kautskyjeva shvaćanja u vezi s izdavanjem Marksa i Engelsa, a ujedno je ukazao i na jednu od klica Kautskyjeva oportunitizma: »... i najveći ideolozi socijalizma često preuzimaju na sebe ulogu popularizatora, propagandiste. Radnička klasa nema vlastitih univerziteta, nema zadužbina i fondova koji donose bogate prihode, ni unosnih sinekura kojima bi mogla da snabdije svoje mislioce... Zato je socijalistički učenjak u veoma mnogo slučajeva ujedno i popularizator svojih spoznaja, propagandista i borac u istoj osobi... I mi možemo slobodno da tvrdimo da takav socijalistički učenjak, – pošto se na taj način sretno oslobodio one podjele rada koja je i u znanstvenom životu stvorila tip u svakom pogledu štetan – čini ujedno dobru uslugu i svojoj nauci, jer u čestom kontaktu sa ljudima, sa stvarnim svijetom i sa stvarnim odnosima njegove teoretske postavke neprestano trpe kritiku stvarnog života, koja znači jedino pouzdanu, jedino mjerodavnu probu i potvrdu istina nauke o društvu«. (E. Szabó, *Odabrana djela Marksa i Engelsa*. Sv. II. Budimpešta 1909. Str. 4).«¹¹³

Szabóovo izdavanje *Odabranih djela Marksa i Engelsa* imalo je dalekosežnih posljedica.

¹¹¹ Pismo je u cijelosti objavljeno u radnji P. Soósa, nav. djelo str. 333.

¹¹² Citirano kod P. Soósa, nav. djelo, str. 334.

¹¹³ Citirano na istome mjestu, str. 334-335.

Ono je, s jedne strane, presudno djelovalo na samoga Szabóa.

Da bi izabrao radove koje će uvrstiti u svoju zbirku, on je morao temeljito iznova da proučava sva djela Marksa i Engelsa. Dugogodišnji rad na priređivanju tih djela za štampu, na minucioznom uspoređivanju prijevoda s originalom, na pisanju znanstvenih uvoda i svestranih komentara, na redigiranju i na obavljanju korekture, – produbio je Szabóovo poznavanje marksizma i učinio ga jednim od najboljih i najpriznatijih marksističkih učenjaka. Takvo svladavanje teorije marksizma ne bi se moglo postići ni na koji drugi način.

Uz to se u toku predradnja za izdavanje Odabranih djela Marksa i Engelsa »proširuju i Szabóove međunarodne veze. On dobiva savjete i podršku od Kautskoga, Mehringa, Plehanova. Sistematski surađuje u brojnim inozemnim časopisima, održava prepisku s njihovim urednicima...«¹¹⁴

Još su dalekosežnije bile objektivne posljedice Szabóova izdanja Marks-Engelsovih djela na mađarskome jeziku. Taj njegov pothvat bio je od neprocjenjive važnosti za dalji razvoj mađarskog socijalističkog pokreta. Na tim Szabóovim, svima pristupačnim zbirkama, na njegovim za svakog razumljivim uvodima i komentarima su se kao na jedinome izvoru marksizma decenijima socijalistički odgajale mase gradskog i seoskog proletarijata.

Pojava Marks-Engelsovih djela na mađarskome u izdanju i redakciji Ervina Szabóa bila je to više značajna, što je prije toga marksistička literatura na mađarskome jeziku bila veoma nerazvijena. Gotovo je nevjerojatno da je u prvom svesku Szabóove zbirke, štampanom godine 1905, po prvi put izašlo cjelovito izdanje čak i *Komunističkoga manifesta*.¹¹⁵ Prva socijalistička brošura na mađarskome pojavila se tek godine 1890. kao izdanje mađarske radničke biblioteke koja je pokrenuta te iste godine, – a i ta prva edicija bio je prijevod Lasalleova djela *O radničkom pitanju. Zakon radničke nadnice*. (Budimpešta, 1890).¹¹⁶

»Svojim izborom i svojim redigiranjem (Marks-Engelsovih djela, napom. F. B.) – s pravom se konstatira u Uvodu njegovih *Izabranih spisa* – Ervin Szabó je obavio golem posao, ali je zato stvorio uistinu djelo od trajne vrijednosti. Dva štampana sveska su decenijama bila jedan od glavnih izvora duhovne hrane mađarskih radnika, intelektualaca i omladinača koji su se upoznavali s marksizmom.«¹¹⁷

¹¹⁴ Uvod u *Izabrane spise*..., str. 10.

¹¹⁵ Vidi Szabóove komentare uz *Komunistički manifest, Odabrana djela Marxa i Engelsa*, sv. I, str. 99, bilješka broj 3.

¹¹⁶ O uzrocima nepostojanja mađarske socijalističke literature u prvim decenijama razvoja mađarskog radničkog pokreta vidi moju radnju: »O nekim specifičnostima ekonomsko-društvene podloge i sastava radničkog pokreta Mađarske u razdoblju 1848-1890«. *Putovi revolucije*, broj 3-4, Zagreb 1963.

¹¹⁷ Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 10.

BORBA ERVINA SZABÓA PROTIV OPORTUNISTIČKOG SOCIJALDEMOKRATSKOG VODSTVA

1.

OSNOVNI UZROCI SUKOB

Szabóov sukob s vodstvom socijaldemokratske partije – koji se prvo manifestirao u obliku unutar-partijske opozicije a kasnije doveo i do otvorenog raskida i do nastavljanja borbe s izvanpartijskih pozicija – bio je izazvan stanjem koje je Szabó zatekao u partiji pri samom svom stupanju u socijalistički pokret.

U svojoj raspravi *Radnički pokret u godini 1903* Szabó konstatira kako je poslije onemogućavanja revolucionarne aktivnosti Lea Frankela i njegova odlaska iz Mađarske godine 1883. među vođama prevladalo klikaštvo i kako se snaga ugarskog socijalističkog pokreta jalovo trošila u međusobnim trvenjima članova vodstva.¹¹⁸

U periodu od 1890. do 1896. činjeni su pokušaji i vršeni naponi u pravcu omasovljivanja i revolucioniranja Socijaldemokratske partije Ugarske. Ta nastojanja su dala i izvjesne pozitivne rezultate. Ali ti postignuti uspjesi bili su kratkotrajni. Godine 1896. dolazi do prevladavanja birokratskih, antirevolucionarnih malograđanskih elemenata u vodstvu partije koji nameću pokretu izričitu oportunističku politiku.¹¹⁹

Takvo nezdravo, rastrovano stanje u vodstvu Socijaldemokratske partije Ugarske Szabó je zatekao i u trenutku otpočinjanja svoje revolucionarno-socijalističke aktivnosti u toj partiji godine 1899. Već tada on je namjeravao da piše o tim negativnim unutar-partijskim odnosima u njemačkom socijaldemokratskom časopisu *Neue Zeit*-u.

O tome između ostalog svjedoči i ovo pismo Karla Kautskog, urednika *Neue Zeit*-a, upućeno Szabóu 14. IV 1899. »Zahvaljujem Vam se – piše Kautsky – na Vašoj ljubaznoj ponudi. Ali mađarski partijski odnosi su tako mutni, tako rastrojani, a oдавde je tako teško donositi sud o njima, da ja ne smatram sebe ovlaštenim da se u *Neue Zeit*-u miješam u unutrašnje mađarske partijske stvari. Smatram da je najbolje sačekati dok se stvari ne raščiste, a dotle nam uopće nemojte slati obavještanja o mađarskim događajima.

Nasuprot tome rado bih štampao bilo kakav prilog o mađarskim društvenim odnosima – izuzevši članke koji se bave unutrašnjim partijskim stvarima. Veoma bih se radovao, kada biste mi Vi poslali takve priloge...«¹²⁰

¹¹⁸ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 132.

¹¹⁹ Isporedi Edit S. Vincze, nav. djelo, str. 261.

¹²⁰ Pismo je objavljeno u navedenoj radnji Pála Soósa, str. 837.

Dominiranje birokratskih malograđanskih elemenata u vodstvu partije i time uvjetovana oportunistička socijaldemokratska politika zadržali su se, uz neznatne, kratkotrajne prekide, i u naredna dva decenija,¹²¹ sve do kraja Szabóova života i rada godine 1918.

Sve glavne Szabóove socijalističke koncepcije, sav njegov rad na omasovljivanju i revolucioniranju ugarskog socijalističkog pokreta – bio je od početka u oštroj suprotnosti i s oportunističkom politikom i sa sastavom službenoga socijaldemokratskog vodstva koje su po pravilu sačinjavali birokratski, malograđanski elementi koji su ljubomorno i uporno čuvali svoje rukovodeće pozicije i, u strahu od prodiranja i afirmiranja radikalno raspoloženih radničkih masa u partiji i njenim forumima sistematski, manje ili više otvoreno stišavali i ugušivali sve revolucionarne pokrete gradskog i seoskog proletarijata.

Na toj osnovnoj suprotnosti između interesa masovnog, revolucionarnog pokreta – za koje interese se zalagao Szabó – i malograđanski sitničave, oportunističke politike antirevolucionarnih vođa – poveo je Szabó na svim linijama borbu protiv službene socijaldemokratske teorije i prakse. Vodeći je dosljedno kroz gotovo puna dva decenija, on je tu svoju borbu izgradio u jedan logičan, organski povezan cjelovit sistem, uperen protiv svih tendencija i pojava oportunizma u rukovođenju partijom.

Szabó je bio načistu s time, da se socijalistički pokret u Ugarskoj ne može omasoviti i revolucionirati sve dotle dok partija bude vodila oportunističku nesamostalnu, žablonsku politiku koja se, ne obazirući se na specifičnu ugarsku stvarnost i na potrebe te stvarnosti, sastojala u mehaničkom kopiranju teorije i prakse njemačke socijalne demokracije, koja je tada i sama bila oportunistička.

On je, nadalje, isto tako bio svjestan da se takva partijska politika ne može promijeniti i ukinuti sve dotle, dok se ne razbije njen glavni nosilac, svemoćan birokratsko-centralistički, antidemokratski sistem koji vlada u socijaldemokratskoj stranci.

Zbog toga su čitava Szabóova kritika službene socijalne demokracije i sve njegove akcije protiv vodstva bile uperene protiv dvije osnovne stvari: protiv oportunističke teorije i prakse; i protiv nedemokratskog rukovođenja partijom.

2.

SUPROTSTAVLJANJE OPORTUNISTIČKOJ TEORIJI I PRAKSI

Unoseći u teoriju i praksu ugarskog radničkog pokreta jedan sasvim nov zahtjev: misliti vlastitom glavom o vlastitoj stvarnosti, otkrivati tu stvarnost pa politiku pokreta određivati prema njenim potrebama, –

¹²¹ Isporedi Edit S. Vinceze, nav. djelo, str. 262.

Szabó je bio načistu s time da se takva izgradnja samostalne politike socijalističkoga pokreta može postići samo tako, ako se iz njega ukloni svaka vrsta dogmatizma, šablonstva, kopiranja tuđih kalupa.

Ti tuđi kalupi, nastali na bazi drugih društvenih i nacionalno-političkih odnosa, nisu mogli da se primijene na ugarsku stvarnost, odbijali su pokret od upoznavanja, analiziranja i tumačenja stanja u vlastitoj zemlji i onemogućavali mu da se efikasno ukopča u njen politički život. Mehaničko preuzimanje gotovih, uvezenih shema sprečavalo je borbeni, revolucionarni zahvat u vlastitu stvarnost i onesposobljavalo mađarsku socijalnu demokraciju da postane snažan društveni i politički faktor u javnome životu Ugarske.

Za prepisivanje tuđih programa i stavova mađarsko socijaldemokratsko vodstvo opredijelilo se ne samo zato, što je lakše mehanički preuzeti nešto što je gotovo, nego stvoriti vlastito, samostalno novo, – već i zato što je time bilo oslobođeno obaveze da zauzme konkretan stav prema postojećem stanju u Ugarskoj, prema njenim specifičnim nacionalnim odnosima, da se angažira u borbi protiv osobitog mađarskog nacionalnog ugnjetavanja, da se zalaže za radikalno rješenje seljačkoga pitanja u posebnim teškim ugarskim uvjetima, da se smiono i požrtvovno uhvati u koštac s vladajućim sistemom u cilju njegova rušenja i preobražavanja u socijalističkome pravcu.

Protiv kopiranja tuđih programa sa strane ugarskog partijskog vodstva Szabó je naročito ustajao i zato, jer je ono po pravilu kopiralo teoriju i praksu njemačke socijalne demokracije, koja je tada bila nerevolucionarna, svodila glavnu aktivnost partije na zadobivanje optég prava glasa i propovijedala pobjedu socijalizma mirnim, zakonitim putem, osvajanjem većine u parlamentu.

Protiv onih koji marksizam propovijedaju kao sveto pismo i šire ga u obliku socijalističkog katekizma – Szabó je bio već i zato, što se time sprečava formiranje svjesnih revolucionarnih socijalista koji o svim problemima treba da slobodno razmišljaju i samostalno da zaključuju, – a vjerovanje u dogme »čini suvišnim razmišljanje«.

Zbog svega toga se Szabó u nazu svojih rasprava, članaka i polemika uporno borio protiv svih pojava dogmatizma i šablonstva.¹²²

¹²² Szabóovo antidogmatско i antišablonsko stajalište naročito je došlo do izražaja u ovim njegovim djelima: »A materialista történetfelfogásról«. (»O materijalističkom shvaćanju historije«. – *Izabrani spisi...*, str. 80–92); »A munkásmozgáalom 1903-ban«. (»Radnički pokret u 1903-oje«. – Isto, str. 110–135); »A szocializmus«. (»Socijalizam«. – Isto, str. 137–168); »Pártfegyelem és egyéni szabadság«. (»Partijska disciplina i individualna sloboda«. – Isto, str. 169–187); »Hogyan működött a pártszervezetek szabályzatot?« (»Kako da izmijenimo organizacioni statut partije«. – Isto, str. 201–228); »Marx-kérdések és osztályharc-rikkancok«. (»Preživači Marksa i ulični prodavači klasne borbe«. – Isto, str. 229–243); »Szindikalizmus és szociáldemokrácia«. (»Sindikalizam i socijalna demokracija«. – Isto, str. 255–281); »Cím nélkül«. (»Bez naslova«. – Isto, str. 334–339); »Vulgármarksizmus«. (»Vulgarni marksizam«. – Isto, str. 340–343). Antidogmatским i antishematskim duhom su prožeti i navedeni Szabóovi uvodi i komentari mađarskom izdanju *Odabranih djela Marksa i Engelsa*.

Szabóova kritika službene socijalne demokracije nije pogadala samo njenu nerevolucionarnu teoriju, nego se s istom oštrinom obarala i na njenu oportunističku praksu koja je sve do kraja 1918. svima sredstvima i na sve moguće načine izbjegavala revolucionarnu socijalističku borbu usmjerujući i dalje glavnu socijaldemokratsku aktivnost u pravcu zadobivanja općeg prava glasa i paktirajući s vladom i buržoaskim strankama radi ostvarenja tog svog glavnog cilja. Takvu politiku provodi vodstvo i do I svjetskog rata,¹²³ i u toku rata, pa čak i u posljednjoj njegovoj godini.¹²⁴

Svoju politiku ostvarenja socijalizma mirnim, zakonitim parlamentarnim putem socijaldemokratsko vodstvo je provodilo još i u takvoj otvoreno revolucionarnoj situaciji kakva je bila decembra 1918. Jedan od glavnih socijaldemokratskih vođa, ministar u tadašnjoj mađarskoj vladi Zsigmond Kunfi, izjavio je početkom decembra 1918. u svom intervjuu suradniku United pressa između ostalog i ovo: »U zemlji uglavnom vlada mir – rekao je Kunfi. – Ali se samo socijaldemokratskim organizacijama ima zahvaliti što se je mogao očuvati red... Socijalisti žele da sačekaju izbore za ustavotvornu skupštinu. Ako dobiju većinu, preuzet će vladu i pristupiti ostvarenju svoga programa, osnivanju socijalističke republike.«¹²⁵

Nasuprot takvoj socijaldemokratskoj politici napuštanja svake revolucionarne borbe protiv sistema za ljubav općeg prava glasa Szabó je godine 1910. u svojoj raspravi *Sindikalizam* upozoravao da radnički pokret u Ugarskoj četrdeset godina vodi borbu za opće pravo glasa, a da ta borba nije dala nikakvih krupnijih rezultata, nego je, naprotiv, decenijama odvrćala pažnju i aktivnost radništva od revolucionarne klasne borbe.¹²⁶

Imajući uvijek u vidu krajnji cilj: borbu za ostvarenje socijalizma, Szabó je upozoravao na štetnost suradnje radničkoga pokreta s vladajućom buržoaskom klasom: »Kao što je nesumnjivo da će ekonomski razvoj učiniti nužnim prijelaz na socijalistički društveni sistem, isto se tako čini sigurnim, da će to teži biti taj prijelaz i da će nov društveni sistem morati to više da pati od raznih dječjih bolesti – što bude više niti vezivalo radničku klasu za način mišljenja vladajućih klasa, što jače bude u njoj

¹²³ Vidi, na primjer, stajalište socijaldemokratskog prvaka i glavnog urednika partijskog organa Népszava E. Garamija u polemici o pitanju izborne suradnje s buržoaskim strankama, vođenoj u brojevima 6-8 časopisa *Socializmus* za god. 1912-1913. (Isporedi u vezi s time *Izabrani spisi*..., str. 453, bilješka redakcije broj 97).

¹²⁴ Otklanjajući angažiranje socijalne demokracije u svim drugim, pa i najvećma gorućim pitanjima, kakvo je, na primjer, bilo nacionalno pitanje, – vodstvo još i marta 1918. ističe kao glavni i jedini zadatak partije zalaganje za izbornu reformu i u tom cilju otvorena paktira s ministrom pravde tadašnje reakcionarne mađarske vlade. (Vidi *Népszava*, brojevi od 16. i od 26. marta 1918. – i *Izabrani spisi*..., str. 456; bilješka broj 125 i 126.)

¹²⁵ Kunfijev intervju donio je peštanski list *Világ* u broju od 8. decembra 1918. – a odatle je preštampan u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 376.

¹²⁶ Isporedi *Izabrani spisi*, str. 323-324.

shvaćanje tih klasa o dobru i o zlu, o onom što je slobodno a što zabranjeno, što je korisno a što štetno, to jest što bude moralna, pravna, znanstvena ideologija radničke klase bliža ideologiji vladajućih klasa.«¹²⁷

A paktiranje vodstva s reakcionarnom vladom marta 1918. i njegovo izbjegavanje svake odlučne borbe s režimom pod izgovorom postizanja izborne reforme – Szabó je žigosao kao politički nemoral.¹²⁸

O tome da je službeno vodstvo socijalne demokracije, nastojeći da pod svaku cijenu očuva mir i red, sve do kraja rata izbjegavalo svaku uistinu revolucionarnu borbu i sistematski provodilo politiku stišavanja i smirivanja klasno borbenih i antirežimskih političkih akcija radništva, od ekonomskih štrajkova seoskog i gradskog proletarijata do masovnih demonstracija i generalnog političkog štrajka – postoje brojna svjedočanstva, objavljena u V tomu *Odabranih dokumenata historije mađarskog radničkog pokreta*.¹²⁹

Jedan od glavnih desnih vođa Socijaldemokratske partije Ugarske Jakob Weltner je kao svjedok u procesu protiv opozicione partijske ljevice 31. augusta 1918. izjavio o politici vodstva između ostalog i ovo: »U ratu, za sve četiri godine njegova trajanja, naša uloga nije bila ni u čemu drugom, nego da suzbijamo zahtjeve radnika, i u štrajkaškim pokretima takođe.«¹³⁰

Jedan od socijaldemokratskih vođa, Sándor Csizmadia, kao državni podsekretar ministarstva poljoprivrede, završava svoj proglas poljoprivrednim radnicima iz decembra 1918. ovim riječima: »Štrajkati se ne smije ni pod kakvim uvjetima, jer onaj tko sad štrajka neprijatelj je organiziranih radnika.«¹³¹

To, naravno, ne znači da je vodstvo uvijek uspijevalo da naturi svoju politiku socijaldemokratskim radničkim organizacijama. Revolucionarno raspoložen gradski i seoski proletarijat sve je češće odricao poslušnost oportunističkome vodstvu i s uspjehom provodio svoje akcije, unutar partije je razvijala sve znatniju aktivnost ljevice, a i utjecaj Szabóovih revolucionarnih socijalista na organizirano radništvo sve je više jačao.

Jedan od glavnih uzroka sukobu između vodstva i Szabóa bila je njegova kritika seljačke politike službene socijalne demokracije.

Na početku, prvih godina poslije svoga osnivanja, Socijaldemokratska partija Ugarske povelja je pravilnu seljačku politiku pomažući svojom

¹²⁷ E. Szabó, *Szocializmus (Socijalizam)*. Predavanje održano marta 1904. (*Izabrani spisi...*, str. 153).

¹²⁸ Vidi Szabóove članke u brojevima *Világa* od 24. i od 28. marta 1918. pod naslovom »Socijalna demokracija i politički moral«.

¹²⁹ Vidi dokumenta broj 44, 51, 53-55, 57, 194, 196, 198, 211, 213-215, 218, 219, 250, 260, 271, 292, 353, 360, 361, 383, 389, 396, 415, 422, 423, 427, 429, 438.

¹³⁰ Vidi Zapisnik sa procesa, objavljen u *Odabranim dokumentima historije mađarskog radničkog pokreta*, tom V, str. 236-237. – Iz ostalog teksta Zapisnika proizlazi da je Weltner pri tom mislio na revolucionarne zahtjeve radnika i na masovne političke štrajkove.

¹³¹ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 441.

štamptom i svojim organizacijama pokret poljoprivrednih radnika i seljačke sirotinje. Šireći se i jačajući iz godine u godinu taj je pokret sve više potpadao pod utjecaj socijaldemokratske partije i polovicom devedesetih godina poprimio oblike masovnog revolucionarnog agrarno-socijalističkog gibanja. Svojim radikalizmom i svojom odlučnošću da ustaničkom borbom ostvari glavni cilj seoskoga proletarijata, bezemljaša i seljačke sirotinje: diobu veleposjedničke zemlje, — taj je pokret ugrožavao temelje postojećeg vladavinskog sistema čiji su glavni nosioci bili zemljišni veleposjednici i s njima tijesno povezana buržoazija.

Videći u masovnom agrarno-socijalističkom pokretu i u njegovim krupnim, krvavim seljačkim bunama glavnu opasnost za svoje ekonomsko-političke interese, mađarska vladajuća klasa je godine 1898. pristupila drastičnom ugušivanju revolucionarnog socijalističkog gibanja na selu. Te godine je s jedne strane donesen čuveni Darányijev¹³² zakon protiv seljaka, a s druge strane su tada dostigli svoju kulminaciju progoni ministra predsjednika Bánffyja,¹³³ koji nisu bili upereni samo protiv nosilaca agrarno-socijalističkoga pokreta na selu, nego je njegov sistem nasilja i terora bio istom žestinom primijenjen i protiv organizacija i funkcionera socijaldemokratske partije koju je režim smatrao za glavnog podstrekača i organizatora seljačkih nemira i buna.

Prestrašeno Bánffyjevim udarcima koji su prijetili da zbog njene seljačke politike razbiju i unište socijaldemokratsku partiju, — partijsko vodstvo je kapituliralo pred režimom, odustalo od svog rukovođenja revolucionarnim agrarno-socijalističkim pokretom, i iz osnova promijenilo svoju dotadašnju seljačku politiku. Od tog vremena je vodstvo sistematski izbjegavalo svako teoretsko razmatranje seljačkoga pitanja, a u praksi je dosljedno provodilo politiku stišavanja i smirivanja revolucionarnog socijalističkog pokreta na selu i njegova usmjerivanja u pravcu mirnog, zakonom dozvoljenog rada, — nastojeći svim sredstvima da se taj pokret, ukoliko je organizaciono povezan s partijom, ni pod koju cijenu ne zamjeri režimu i da ne izazove ponovo njegove progone protiv socijaldemokratske partije kao cjeline i protiv njenoga vodstva.¹³⁴

Izbjegavajući tako na ovom najosjetljivijem, seljačkom pitanju svaki sukob s režimom, socijaldemokratsko vodstvo se odlučno suprotstavljalo

¹³² Ignác Darányi (1849-1927), ministar poljoprivrede u ugarskoj vladi, autor niza drastičnih zakona kojima je do krajnjih granica pojačano tlačjenje i izrabljivanje poljoprivrednih radnika. (Isporedi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 101, 132 i 463).

¹³³ Barun Dezső Bánffy (1843-1911), predstavnik bloka veleposjednika i krupne buržoazije. Predsjednik ugarske vlade od 1895. do 1899. Upotrebom otvorenog nasilja i sistematskog terora ugušuje socijalne pokrete radništva i seljaštva i borbu nemadarskih naroda za nacionalna prava. (Isporedi *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 132 i 462).

¹³⁴ Vidi Edit S. Vincze, nav. djelo, str. 222-262.

U vezi s razvojem ugarskog agrarno-socijalističkog pokreta i s promjenom politike mađarske socijalne demokracije prema seljačkom pitanju — za nas je od osobitog interesa činjenica da su i socijalistički pokret na selu i partijska seljačka politika u Mađarskoj bili ne samo slični nego i gotovo potpuno identični s istovre-

svim nastojanjima Ervina Szabóa i drugova oko uspostavljanja revolucionarne partijske teorije i prakse. Na sva inzistiranja da se u središte partijske aktivnosti postavi pravilno rješenje seljačkoga pitanja – vodstvo je odgovaralo da tome sada nije vrijeme.

Sukob se naročito zaoštrio u vezi s Nacrtom agrarnog socijaldemokratskog programa, koji su na početku god. 1908. izradili Szabó i drugovi i predložili ga na prihvata partijskome kongresu.

Vodstvo je i uoči kongresa i na kongresu poduzimalo sve da onemogući prihvatanje toga Nacrta u kome je zastupano radikalno rješenje seljačkoga pitanja diohom veleposjedničke zemlje poljoprivrednim radnicima, bezemljašima i siromašnim seljacima bez odštete vlasnicima.

Kako su se stvari u tome pogledu razvijale neposredno prije kongresa, o tome daje podataka ovo pismo jednog od tadašnjih Szabóovih suradnika Sándora Csizmadije, upućeno Szabóu 28. II 1908: »Stvar programa stoji ovako: Partijsko vodstvo je izjavilo da nema vremena da pretresa nacrt, nego da ga ja kao svoj nacrt objavim i da pokrenem o njemu diskusiju. Na to sam ja odgovorio, da sam nacrt izradio po nalogu partijskoga vodstva, pa da zato nisam voljan da ga iznosim kao svoje privatno mišljenje. Nasuprot tome pristajem da nacrt objavi onaj odbor koji ga je izradio, i to uz uvjet da nacrt zastupa ili Ervin Szabó ili Gyula Rácz, kao ljudi koji su u teoretskim pitanjima mnogo vještiji od mene. I Gyula Rácz sam samo zato spomenuo, jer nisam znao da li bi se Ti uopće mogao primiti?

Vodstvo to nije prihvatilo, nego je zahtijevalo da stvar ja obavim. A ja nisam bio i nisam ni sada voljan to učiniti.

Time je, mislim, stvar programa zasad pokopana. Mislim da je prevagnuo utjecaj Dienera, što smatram veoma žalosnim slučajem.¹³⁵

Motivi odbijanja Szabóova revolucionarnog agrarnog programa bili su u ovome: »Partijsko vodstvo je očito dobro znalo da bi prihvatanje ovog ili bilo kog drugog revolucionarnog agrarnog programa ranilo gospodsku Mađarsku na najosjetljivijem mjestu, i da bi značilo početak one borbe na život i smrt, koju borbu je oportunistička politika uvijek brižljivo otklanjala.¹³⁶ Na partijskom kongresu iz godine 1908. su dakle... dali iz-

menim zbivanjem u Hrvatskoj i s držanjem hrvatske socijaldemokratske partije. Paralelno sa širenjem revolucionarnog agrarno-socijalističkog pokreta u Mađarskoj dolazi do jačanja toga pokreta u Srijemu i u Slavoniji, a u isto vrijeme kad barun Bánffy primjenjuje drastične mjere protiv seljačkih nemira i buna, grof Khuen, u suglasnosti s mađarskom vladom i uz svestranu podršku njenog predjednika, provodi bezobzirno ugušivanje tih nemira u Hrvatskoj, izvrgavajući progonima i hrvatsku socijaldemokratsku partiju, čije se vodstvo, poput mađarskoga, pod tim pritiskom odriče revolucionarne socijalističke aktivnosti na selu i mijenja svoju seljačku politiku. (Isporedi o tome moj referat O socijaldemokratskom periodu hrvatskog radničkog pokreta, održan na Simpoziju Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, *Putovi revolucije* broj 3-4 za godinu 1963.)

¹³⁵ Pismo se nalazi u Arhivu Instituta za historiju partije u Budimpešti. Zbirka Ervina Szabóa, – a objavljeno je u njegovim *Izabranim spisima*, str. 451-452, u bilješki redakcije broj 88.

¹³⁶ Kurziv F. B.

glasati rezoluciju o odgađanju, a zatim su, ne obazirući se na sve žešće proteste delegata i partijskih organizacija iz unutrašnjosti, pod izgovorom sakupljanja građe i njenog proučavanja, iz godine u godinu odlagali podnošenje nacrtu programa, a onda su ga napokon godine 1913. otvoreno i definitivno pokopali. Socijaldemokratski agrarni program stvoren je tek godine 1930.¹³⁷

Takvo držanje socijaldemokratskog vodstva prema seljačkome pitanju bio je jedan od glavnih razloga definitivnom raskidu Szabóa sa službenom socijalnom demokracijom.¹³⁸

Trajan izvor sukobu između Szabóa i vodstva bilo je i nacionalno pitanje. Uprkos Szabóovih kritika i napadaja na oportunističku, austromarksističku nacionalnu politiku službene socijalne demokracije – vodstvo je do kraja (sve do propasti Austro-Ugarske monarhije potkraj 1918) zadržalo i u teoriji i u praksi svoje pogrešno stajalište prema rješenu nacionalnog pitanja.

Na sva Szabóova nastojanja da se nacionalni problem postavi kao akutno, centralno pitanje socijalističkoga pokreta u mnogonacionalnoj Ugarskoj – vodstvo je još i godine 1918. odgovaralo da za to sada nije vrijeme, jer bi pokretanje tog osjetljivog pitanja prestrašilo i ozlovoljilo vladu i njenog ministra pravde koji se sprema da predloži nov izborni zakon u pravcu ostvarenja glavnog cilja socijaldemokratske politike: uvođenja općeg prava glasa.¹³⁹

Takvo držanje vodstva izazvalo je sa strane Szabóa nove oštre osude koje su dostigle svoju kulminaciju u njegovim polemičkim člancima objavljenim u drugoj polovici marta 1918.¹⁴⁰

Vodstvo je isto tako dosljedno nastavilo svoju politiku sprečavanja afirmacije nemađarskog socijalističkog radništva unutar Socijaldemokratske partije Ugarske, tako da je još i na izvanrednom partijskom kongresu, održanom 10. februara 1918, od ukupno 267 delegata bilo svega 6–7 predstavnika slovačkih, rumunjskih, srpskih i drugih nemađarskih socijalista, a svi ostali bili su Mađari.¹⁴¹

A Szabóa je baš zbivanje u toj 1918. godini još više uvjerilo u neopodnu potrebu ravnopravnog aktivnog učešća nemađarskog radništva u socijaldemokratskoj organizaciji. On tada od aktiviranja tih masa u radu

¹³⁷ Izabrani spisj E. Szabóa, str. 452, bilješka redakcije broj 88.

¹³⁸ Vidi Uvod u *Izabrane spise*, str. 13.

¹³⁹ To svoje stajalište zastupalo je vodstvo u nizu članaka, objavljenih u službenom organu partije *Népszavi* (Vidi, na primjer, brojeve od 16. i 26. marta 1918).

¹⁴⁰ Vidi dva Szabóova članka, objavljena pod istim naslovom »Socijalna demokracija i politički moral«, u brojevima *Világ-a* od 24. i 28. marta 1918.

¹⁴¹ Vidi članak »Pred novim zadacima«, objavljen u organu slovačkih socijaldemokrata *Robotnicke Noviny*, broj od 21. februara 1918. (Članak je u mađarskome prijevodu objavljen u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 95–97)

I prema izvještaju verifikacionog odbora svi nemađarski socijalisti bili su zastupljeni sa svega 8 delegata, dok je ukupan broj delegata iznosio 185. (Vidi Zapisnik februarskog izvanrednog kongresa iz god. 1918, objavljen u *Odabranim dokumentima*..., tom V, str. 91).

i u rukovodstvu partije nije više očekivao samo sigurniju pobjedu pravilne nacionalne politike, nego je, sudeći po učestalim revolucionarnim pokretima nemađarskih vojnika i seljaka i po aktivnosti Zelenoga kadra vjerovao da će unutarpartijska afirmacija nemađarskog radništva i seoskog proletarijata znatno pridonijeti općem revolucioniranju pokreta.¹⁴²

Szabó je sa svojom kritikom pogrešne nacionalne politike vodstva – koja je od vremena do vremena poprimala manje ili više prikrivene mađarske hegemonističke tendencije – postajao za nosioce takve politike sve neugodniji i sve opasniji, jer su njegove koncepcije nezaustavljivo prodirale među nemađarsko socijalističko radništvo, koje je Szabóove pravilne stavove i njegova zalaganja za pobjedu tih stavova unutar Socijaldemokratske partije Ugarske sve energičnije zastupalo u svojoj štampi i u svojim nastupanjima na partijskim kongresima i drugim forumima.

U tom pogledu je između ostalog veoma značajno stajalište slovačkih socijaldemokrata, izraženo u njihovom organu *Robotničke Noviny*. Protestirajući protiv činjenice da je još i na Izvanrednom kongresu Socijaldemokratske partije Ugarske, održanom februara 1918, nemađarsko socijalističko radništvo u odnosu na mađarsko bilo zastupano u potpunom nerazmjeru prema svom stvarnom broju (7 prema 257), – *Robotničke Noviny* u broju od 21. februara 1918. pišu između ostalog: »Moramo konstatirati do organizaciona struktura i čitav sistem ugarske socijaldemokratske partije ne odgovara ni osnovnim principima demokracije ni životnoj praksi. Organizacioni statut partije treba što prije podvrći radikalnoj reformi. Ako to mađarski drugovi ne uvide sami od sebe i ako ne urede tu stvar putem vlastitih prijedloga, oni će biti primorani to da učine pod pritiskom razvoja okolnosti. Naše je čvrsto osvjedočenje da se odnosi razvijaju u tome pravcu...«. Iznoseći teško stanje slovačkog socijaldemokratskog pokreta, njegovu organizacionu nerazvijenost, zaostalost i slabost, kao i siromaštvo socijalističke štampe na slovačkome jeziku, – članak ovako fiksira uzroke takvoga stanja tražeći ujedno i izlaz iz njega: »A tko je uzrok tome što smo mi, slovački radnici toliko zaostali? Sigurno je da to uzrokuju opći maćuhinski odnosi u državi, ali krivicu za to snosi i centralno rukovodstvo partije i sindikata. Naša centrala se o svemu radije brinula, samo ne o pokretu radništva nemađarskih naroda. Ne smije se podejnjivati nastojanje paratijskog vodstva oko socijalističkog odgajanja mađarskog podmlatka; ne smije se uzimati za zlo ni to, što se vodstvo trudi da organizira i žene, i što je u Pešti osnovalo sekretarijat koji treba da se bavi samo problemima ženskoga pokreta; i to je u redu, što je partija ulagala mnogo napora u pokušaje da u tabor svjesnog industrijskog rad-

¹⁴² Prema brojnim izvještajima o vojničkim i seljačkim pobunama i o Zelenome kadru, objavljenim u V tomu *Odabranih dokumenata*, proizlazi da su se najkrupniji takvi pokreti pretežno odigrali na području hrvatskom, slovenačkom, slovačkom, srpskom, i uopće u krajevima nastanjenim nemađarskim pučanstvom, – ili da su u njima dobrim dijelom sudjelovali vojnici i seljaci nemađarske narodnosti. (Vidi, na primjer, dokumente broj 62, 171, 172, 173, 174, 176, 221, 223, 224, 265, 283 na str. 85–88, 198–209, 256–258, 307, 325).

ništva uvuče i alföldski¹⁴³ poljoprivredni proletarijat, – ali koliko je god opravdana briga o tim društvenim slojevima, bar s toliko isto prava zahtijevamo i mi mogućnost i sredstva, potrebna za uspješno organiziranje nemađarskog radništva, a u prvom redu za razvoj industrijskog radništva i njegova pokreta. Ali molimo da nas ne shvatite krivo. Nije dovoljno da se širom Slovačke osnivaju sindikalne grupe, čiji članovi postaju platiše centralnog vodstva. Nije dosta ni to što deseci tisuća slovačkih radnika plaćaju partijsku članarinu Pešti, a Pešta im za uzvrat ni sada ni ubuduće nije voljna ništa pružiti. Baš zato tražimo izmjenu čitavog organizacionog statuta partije. Među partijskim i sindikalnim funkcionerima i namještenicima, čiji broj iznosi pravu vojsku, jedva možemo da nađemo jednog čovjeka koji bi razumio pismo, napisano jezikom slovačkog rudara. Kakav može onda da bude odgovor, koji mu se pošalje?

To su odnosi koji zahtijevaju ispravljanje i reformu. Ono što nas momentano sprečava da se latimo posla, to je prokleti rat kojem se ne vidi kraja. U prvom redu je važno da popunimo naš slovački izvršni odbor i da ga učinimo sposobnim za akcije. Drugi bitan zadatak koji treba izvršiti jest: organizirati uz izvršni odbor slovački sekretarijat kojim će upravljati odgovoran rukovodilac, koji bi održavao vezu između slovačkih organizacija i posjećivao ih u slučaju potrebe. Danas je takvo stanje da na golemu hrpu pisama ne možemo uopće ni da odgovorimo. Te dve stvari su najvećma goruće, njih bismo morali što prije da riješimo. U vezi s time moramo stvoriti reda i na području partijske članarine. Partijska članarina se mora uplaćivati slovačkom izvršnom odboru koji zasjeda u Bratislavi, koji je dužan jedan njen dio slati peštanskom centralnom sekretarijatu. Tako o tome određuje organizacioni statut partije, a ne obratno.

Sve te stvari treba da razmotrimo, da bismo skovali takve planove spomoću kojih želimo postići ono za čim žudimo i oko čega se trudimo: snaznu, jedinstvenu organizaciju slovačkoga proletarijata, koji je svjestan svojih prava i ciljeva.¹⁴⁴

Iz tog članka, objavljenog u organu slovačke socijaldemokratske sekcije, jasno se vidi kako su, na primjer, slovački socijalisti u cijelosti prihvatili i energično podržavali ona shvaćanja i nastojanja Ervina Szabóa u pravcu pravilnog tretiranja nacionalnog pitanja i ravnopravnog udjela nemađarskih socijalista u Socijaldemokratskoj partiji Ugarske – za koja shvaćanja se Szabó zalagao još u svojoj (u ovoj radnji već prikazanoj) brošuri iz godine 1908: *Kako da promijenimo organizacioni statut partije*.

Na sličan je odjek sve više nailazila Szabóova revolucionarno-socijalistička politika i kod socijaldemokratskog članstva drugih nemađarskih naroda.

Kada su u posljednjoj godini rata razvoj događaja i jačanje nacionalnih pokreta nemađarskih naroda za oslobođenje i odcjepljenje od Ugarske one-

¹⁴³ Alföld, Mađarska nizina (Napom. F. B.)

¹⁴⁴ Članak *Robotničke Noviny* objavljen je u cijelosti na mađarskom u *Odbranin dokumentina historije mađarskog radničkog pokreta*, tom V, str. 95–96.

mogućili dalje izbjegavanje nacionalnog pitanja i primorali vodstvo da se počne njime baviti i da zauzme određen stav prema njegovu rješenju – socijaldemokratski vođe su ustali u obranu teritorijalno-političkog integriteta postojeće mađarske države.

Takvo stajalište službenog vodstva došlo je do svog punog izražaja u Proklamaciji socijaldemokratske partije od 8. oktobra 1918.¹⁴⁵ i na Izvanrednom partijskom kongresu od 13. X 1918.¹⁴⁶

Toj svojoj politici spašavanja pod svaku cijenu postojeće Ugarske protiv volje svih njenih potlačenih nemađarskih naroda ostala je službena mađarska socijalna demokracija vjerna do kraja.¹⁴⁷ I to ne samo u teoriji, nego i u praksi; tako je, na primjer, u Slovačkoj bilo socijaldemokratskih organizacija čije se vodstvo, prihvativši u potpunosti velikomađarsko stajalište, stavljalo u službu vlade angažirajući se u sprečavanju slovačkoga naroda da ostvari svoje pravo na samoodređenje i odcjepljenje od Mađarske.¹⁴⁸

Slično stajalište zauzimali su vođe socijalne demokracije i u prvim mjesecima godine 1919. »Na međunarodnom socijalističkom kongresu u Bernu (3–10. februara 1919.) mađarski delegati socijalne demokracije (Buchinger, Biró i Kunfi) branili su teritorijalni integritet na osnovi buržoaskog nacionalizma...«¹⁴⁹

S takvom nacionalnom političkom socijaldemokratskog vodstva Szabó više nije polemizirao u legalnoj štampi, nego se na čelu svoje grupe revolucionarnih socijalista već potkraj 1917. počeo ilegalnim lecima direktno obraćati mađarskim radnicima i vojnicima da se ugledaju na primjer boljševika u rješavanju nacionalnoga pitanja: »Ruski vojnici nisu voljni da ginu zato, da Poljska i druga strana, neruska jezična područja i dalje pripadaju pod Rusku državu.«¹⁵⁰

Ostaje nam da objasnimo motive i uzroke nacionalne politike socijaldemokratskog vodstva. Tu prije svega treba imati u vidu da je ono po pravilu bilo sastavljeno gotovo isključivo od funkcionera mađarske i njemačke narodnosti. (U prvom razdoblju ugarskog radničkog pokreta njegovi funkcioneri bili su pretežno njemačkoga porijekla, ali podliježući utjecaju opće mađarizacije ti Nijemci su se od početka dvadesetog stoljeća naglo pomadzarivali tako da je partijsko vodstvo dobivalo sve isključiviji mađarski karakter). Već sama ta pripadnost jednoj od vladajućih nacija u monarhiji odvajala je te vođe od potlačenih nemađarskih naroda, a tom njihovu izdvajanju znatno je pridonijela i okolnost što oni po pravilu nisu

¹⁴⁵ Vidi *Odabrani dokumenti...*, tom V, str. 244–246.

¹⁴⁶ Vidi na istome mjestu.

¹⁴⁷ O nacionalnoj politici socijaldemokratskog vodstva u godini 1918. vidi moj prikaz »Párttörténeti Közlemények« (»Partijskohistorijska saopćenja«), *Putovi revolucije*, dvobroj 1–2, Zagreb 1963. Str. 449–503.

¹⁴⁸ Isporedi *Odabrana dokumenta...*, tom V, str. 403.

¹⁴⁹ Isto, str. 484.

¹⁵⁰ Iz proglašenja mađarskih revolucionarnih socijalista *Braće vojnici!* – širenog decembra 1917. *Odabrana dokumenta...*, tom V, str. 47.

znali jezik ni jedne nemadarske narodnosti. Suradujući s mađarskim građanskim opozicionim strankama a od vremena do vremena i s mađarskom vladom, dio socijaldemokratskog vodstva je u većoj ili manjoj mjeri potpadao pod nacionalistički utjecaj vlastite velikomađarske buržoazije.¹⁵¹

Odrekaajući se izgrađivanja samostalne partijske politike na bazi ugarske stvarnosti i potreba ugarskih naroda to vodstvo je, slijedeći u svemu austro-njemačku socijalnu demokraciju preuzelo od nje mehanički i njena austromarksiistička shvaćanja o nacionalnom pitanju.

Oportunistički predestinirano malograđansko vodstvo je, nadalje, uklanjajući se svakom oštrijem sukobu s režimom, izbjegavalo sukob i na tom, za velikomađarske hegemonističke vlastodršce najosjetljivijem pitanju, odbijajući da prihvati pravilnu revolucionarnu nacionalnu politiku i da se angažira u borbi protiv nacionalnog ugnjetavanja.

Nesklonost vodstva prema organizacionom i političkom afirmiranju i prema ravnopravnom učešću nemadarskog socijalističkog radništva unutar socijaldemokratske partije, i manje ili više prikriveno nastojanje da se održi neka vrsta mađarske hegemonije u rukovođenju partijom -- proizlazilo je s jedne strane iz težnje za očuvanjem pozicija mađarskih vođa koje bi masovnim prodorom stranog, nemadarskog elementa i u najviše partijske forme dovelo u pitanje dalji opstanak mađarskoga vodstva. S druge strane takvo povećanje utjecaja nemadarskog radništva u partiji neminovno bi nametnulo promjenu pomirljive nacionalne politike, spriječilo pakiranje socijaldemokratske partije s nacionalno ugnjetavateljskom mađarskom vladom i stupanje u savez s velikomađarskim buržoaskim strankama, jer bi takva suradnja postala nemoguća kada bi politiku partije određivali socijalisti pripadnici onih ugnjetenih naroda koje drži u stanju obespravljenosti mađarski režim i mađarska vladajuća klasa.

Analizirajući uzroke i motive negativnog držanja mađarskoga vodstva Socijaldemokratske partije Ugarske prema nemadarskom socijalističkom radništvu i prema njegovu ravnopravnom adekvatnom aktivnom učešću u partijskim forumima i u određivanju partijske politike, organ slovačkih socijaldemokrata *Robotnícke Noviny* konstatira da bi afirmacija nemadarskih socijaldemokratskih pokreta i njihovih organizacija -- koje bi se, pod uvjetom da ih u njihovu slobodnom razvoju ne sprečava mađarsko vodstvo partije, mogle znatno razviti i ojačati -- u mnogome pogledu predstavljala znatnu neugodnost za mađarske partijske vođe: »Na primjer, radništvo nemadarskih naroda moglo bi zadobiti većinu, koja okolnost bi mogla postati veoma neugodna za mađarske drugove koji vladaju partijom i drže sve u svojim rukama.«¹⁵²

¹⁵¹ Zanimljiva je u tom pogledu Jászijeva konstatacija da je Szabó naročito mrzio onaj tip socijaliste »koji propovijeda internacionalizam a uz to podivljanim šovinizmom podržava nacionalno ugnjetavanje«. (Oszkár Jászi, nav. djelo, str. 20-21).

¹⁵² *Robotnícke Noviny*, broj od 21. februara 1918. Članak pod naslovom »Pred novim zadacima«. (Članak je u mađarskome prijevodu preštampan u *Odabranim dokumentima historije mađarskog radničkog pokreta*, tom V, str. 95-96.)

Na osnovi proučavanja historijskih pojava i na osnovi svog neposrednog iskustva, stečenog promatranjem i analizom suvremenog političkog zbivanja, Szabó je došao do čvrstog osvjedočenja da su u javnome životu uopće a u socijalističkome pokretu naročito od odlučne važnosti djela i stvarni postupci, a ne programi i teorije. »Teorije ne stvaraju pokrete, nego se iz pokreta rađaju teorije. Socijalistička praksa je već ispravila bezbrojne teorijske postavke socijalizma, a u teorijski arsenal socijalizma su bezbroj puta unijele nove pravce, nova gledišta i shvaćanja one pojave prakse koje u teoriji nisu bile predviđene ili koje su od nje bile čak i odbačene.«¹⁵³

»Kad hoćemo da utvrdimo suštinu stranaka i struja, treba da se čuvamo da naša promatranja ne usmjerimo na programe, na spise, na teorije, što znači: *na riječi*. Ono što Marks tvrdi u svojoj kritici gothskog programa: »da jedan jedini korak pravog pokreta više vrijedi od tuceta programa« – duboka je istina, vrijedna da svakom čestitom partijskom pokretu služi za devizu.«¹⁵⁴ – »Djela govore ljepše od svih lijepih govora.«¹⁵⁵

Zato je neumorno isticao potrebu da se »*uvijek drži pred očima Marxov princip: nije odlučujuća teorija, nego praksa*«. ¹⁵⁶

U svom čuvenom članku od 16. aprila 1917 »Ruska revolucija i mir« Szabó se izruguje lakovjernosti njemačkih socijalista koji su još i te godine povjerovali riječima njemačkoga cara Vilima II koji je u svojoj poruci od 7. aprila pozvao njemačkog kancelara da pripremi reformu pruskog izbornog prava u demokratskome duhu: proširenjem prava glasa i uvođenjem tajnih izbora. »Samo takvi politički petljanci – pisao je tada Szabó – samo političari koji su tako malo prožeti duhom demokracije kao što su to Nijemci – a i među njima osobito većina njemačkih socijaldemokrata – mogu vjerovati da su time zadosta učinili da se osigura politika mira i da se obesnaži Antantina demokratska parola. *Careve riječi su – riječi, a mi živimo u takvim vremenima kada samo djela govore.*«¹⁵⁷

Ono što je Szabó u radu političara uopće a socijaldemokratskih vođa napose najvećma revoltiralo, bilo je neslaganje njihovih naprednih, demokratskih pa i revolucionarnih fraza sa njihovim postupcima. I u svojim znanstvenim radovima sa područja historije, i u raspravama o međunarodnom i o ugarskom radničkom pokretu, a naročito u svojim kritikama negativnih pojava u politici zapadno-evropske i mađarske socijalne demokracije Szabó je uporno raskrinkavao i žigosao suprotnost između riječi i djela, između teorije i prakse.

¹⁵³ *Izabrani spisi...*, str. 126.

¹⁵⁴ Isto, str. 307.

¹⁵⁵ E. Szabó: »Hazaország és szabadság« (»Patriotizam i sloboda«). *Népszava*, broj od 24. maja 1902.

¹⁵⁶ *Izabrani spisi...*, str. 258.

¹⁵⁷ *Izabrani spisi...* str. 416. (Kurziv F. B.) – Ubrzo se pokazalo da je Szabóva nevjericica u careve demokratske izjave bila na mjestu: pruski parlament je odlučno odbio predloženu izbornu reformu, koja je prihvaćena tek u doba njemačkog vojničkog sloma oktobra 1918. – (Isporedi na istome mjestu, str. 455, bilješka broj 122).

»Zaista, malo je takvih činjenica koje su za mnoge ljude u tolikoj mjeri učinili teško podnošljivim javni život, kao što je to slučaj s onim neslaganjem između glasnog propovijedanja teorija i stvarne prakse, koje je najkarakterističnija pojava današnjeg političkog života.«¹⁵⁸

»Kad pažljivi promatrač njemačkog radničkog pokreta može da utvrdi kako svako praktično pitanje tjera u isti tabor sve one koji su vodili ljutu ideološku bitku oko *revizionizma*, kad u pitanju političkog štrajka, razoružanja, sindikalnog problema, antimilitarizma i kolonijalizma vidimo u istom taboru ortodokсне marksiste Kautskog i Bebela zajedno s revizionistima Bernsteinom i Frankom – a na drugoj strani samo jednu šačicu većinom nenjemačkih fanatičnih marksista: onda se ponovo potvrđuje da *djela ljudi daju ključ za razumijevanje njihovih bića, a ne njihove teorije.*«¹⁵⁹

I u javnom, stranačko-političkom radu, i u životu pojedinca Szabó je glavnim moralnim preduvjetom svake, a naročito socijalističke aktivnosti smatrao postojanje jedinstva između teorije i prakse, suglasnosti između riječi i djela: »uistinu je u svako doba svaki čovjek cjelovita, potpuna ličnost samo onda, ako su mu teorija i praksa jedno...«¹⁶⁰ I baš zbog nepostojanja toga jedinstva i te suglasnosti u službenoj politici mađarske socijalne demokracije on je njeno vodstvo izvrgavao oštroj kritici.

Kako se je oportunističko vodstvo mađarske socijalne demokracije svjesno služilo revolucionarnim frazama za postizanje suprotnih, antirevolucionarnih ciljeva, i u kolikoj je mjeri Szabó bio u pravu kada je osuđivao to osnovno protuslovlje u politici vodstva – o tome s drastičnom otvorenošću svjedoči ova izjava jednog od glavnih članova toga vodstva Jakaba Weltnera: »Ta radnike treba razumjeti. Često mi njih možemo da umirimo na taj način što upotrebljavamo jače izraze. Prividno govorimo kako ćemo »mi već pokazati silnicima«, a onda na kraju kažemo: »a sad se izvolite razići svojim kućama«. Kad bi naši govornici rekli da treba pognuti glavu i pokoriti se, radnici bi demolirali grad. Često se mora govoriti silovito, da bi se radnici stišali. Miran, popustljiv govor mogao bi u takvim prilikama da izazove opći lom. Ondje gdje govorimo upotrebljavajući snažne izraze, koji odgovaraju ukusu radnika, tu se mir može održati. Imali smo silne skupštine sa stotinu tisuća prisutnih ljudi, za ono što su ondje govorili pojedinci, podrazumijevajući tu i nas – moglo bi se dobiti dva-deset godina robije. A sve se ipak svršavalo tako da se masa mirno razišla svojim kućama... A to je i bio cilj.«¹⁶¹

¹⁵⁸ Isto, str. 307.

¹⁵⁹ Isto, str. 338-339. (Kurziv F. B.)

¹⁶⁰ Isto, str. 304.

¹⁶¹ Vidi Zapisnik o Weltnerovom svjedočenju na peštanskom procesu protiv partijske ljevice 31. augusta 1918. *Odabrani dokumenti...*, tom V, str. 237.

BORBA ZA DEMOKRATIZACIJU PARTIJE

Svoju otvorenu horbu za demokratizaciju socijaldemokratske stranke otpočeo je Szabó ljeti god. 1904. u časopisu partijske opozicije *Világosságu* člankom *Partijska disciplina i individualna sloboda*. Tu je prvi put postavio konkretne zahtjeve o decentralizaciji partije, o ukidanju svemoći partijskih vođa i garantiranju slobode mišljenja unutar partije. U tom pogledu je, međutim, od najveće važnosti njegova brošura *Kako treba da promijenimo organizacioni statut partije*.

U uvodnom dijelu te brošure Szabó obrazlaže neophodnu potrebu javnog raspravljanja svih negativnih partijskih pojava koje se u mnogome temelje na krivoj organizacionoj strukturi partije. Zalažući se za bezuvjetno uvlačenje u tu raspravu radničkih socijalističkih masa, Szabó piše: »Nema nikakvog razloga da o objektivnim suprotnostima, koje unutar naše partije postoje već blizu dvije godine, ne progovorimo široj javnosti i u obliku samostalne, isključivo tom pitanju posvećene brošure. U principu svi se slažemo u tome da se ne treba bojati javne diskusije o svim vrstama problema radničke klase. Otkako se socijalistički pokret postavio na temelje masovne borbe i otkako je tajni rad ranijih zavjereničkih grupa zamijenilo nastojanje, usmjereno na pravcu pridobivanja i pokretanja golemih masa, sasvim je i nemoguće da se unutrašnje suprotnosti rješavaju tiho, u tajnosti; ono što nije stvar desetorice ljudi, nego tisuće, desetstisuća i stotisuća njih – ili bi bar trebala da bude stvar tolikoga broja ljudi, – to se ne može svršiti u četiri oka ili između četiri zida. Sudjelovanje svih njih se ne može na taj način zamisliti...«

Osudujući dotadašnji skučen način diskusije u centralnome partijskom organu *Népszavi*, u kojoj je nevoljko i sa jedne i sa druge strane sudjelovala samo malobrojna grupica zainteresiranih, – Szabó nastavlja: »Mi smatramo da je od takvog načina borbe naša partija dosad imala samo štete. To da su se objektivne suprotnosti – po starom partijskom običaju – najedanput pretvarale u lične sukobe, da se težište s objektivnog prenosilo na lično, i da smo reformiranje naše partije većma očekivali od ličnih promjena u partijskome vodstvu nego od samog objektivnog osvjedočenja mase partijskih članova – sve je to prirodan plod onog načina borbe koji po uzoru starih zavjerenika stvar masa pretvara u stvar desetorice, dvadesetorice ili tridesetorice ljudi.«

Svoj uvod Szabó završava zalaganjem za javnost, za otvorenost diskusije: »Čemu dakle skrivanje? Recimo otvoreno: kako tko želi da razvije našu partiju, u kom pravcu želi da usmjeri njeno napredovanje, koje su smetnje naših nastojanja? A prosvijećena većina drugova koja svjesno stvara zaključke neka onda odluči među nama.«

Osnovni pogledi opozicije izloženi su u poglavlju *Šta hoćemo dakle?* »Iskreno priznajemo da ni mi sami nismo u svakome pitanju jednog i

istog mišljenja. Ali se u jednome slažemo: *neka ne bude ni jedne životne manifestacije naše partije, nikakve njene akcije, koja ne bi izvirala iz volje po mogućstvu svih njenih članova, iz njihova svjesnog, slobodnog sudjelovanja.*

Ne želimo da se u našoj mađarskoj partiji ukorijeni ona praksa njemačke socijaldemokratske stranke koja *stramme Disciplin-u* (krutu stegu) postavlja za takav organizacioni i radni princip koji vlada nad svim i svačim. Iako smo potpuno ubijedeni o nužnosti partijske discipline, ne želimo da se kod nas odomaći samo baš njemačko tumačenje discipline . . . Naši njemački drugovi su time, što su besmislenost ličnog riskantnog žrtvovanja članova partije u borbi pretvorili odgojem u osvjedochenje, što su bezmjernim njegovanjem autoriteta svagdašnjega vodstva iskorijenili sklonost lične inicijative – došli dotle da su smatrali opasnim čak i tako nevine ulične demonstracije u cilju izvojevanja pruskog prava glasa, kakve se kod nas nalaze na dnevnom redu zbog mnogo sitnijih pitanja. Njemačka socijaldemokratska partija, koja je na izborima dobila tri milijuna glasova, ne smije da izade na ulicu, kao što prilikom ograničavanja saskog prava glasa nije smjela povesti svoje »disciplinirane« čete u uspješnu borbu; kao što ne smije energično da napadne skrbništvo sitničave, brutalne, ponižavajuće policijske vladavine . . .

Da bismo unaprijed onemogućili optužbu gore obilježenih polemičara da smo mi šovinisti, koju optužbu bi sigurno ubrzo sručili na nas, odmah kažemo: mi želimo mnogo da učimo i od njemačke socijalne demokracije, ali je u tome, u toj njenoj ustaljenoj stegi koja se užasava svake neuobičajenosti i svake odudarnosti, i koja sve navlači na kalup filistra koji se ni za boga ne usuđuje ništa da riskira, – u tome je ne želimo slijediti; naprotiv, mnogo hoćemo da učimo od drugih bratskih partija, i naročito želimo da ih slijedimo u tome, kako su one umjele da usklade neizbježno potrebnu partijsku disciplinu i nužnu usmjeravajuću i izvršavajuću vlast vodstva – ne samo s potpunim pridržavanjem nego i neprestanim jačanjem dobrovoljnog sudjelovanja masa i njihove gotovosti da u borbi požrtvovno i smiono stavljaju svoju ličnost na kocku.

. . . nepopravljiv grijeh bi bio prema mađarskome radništvu, a time i prema socijalizmu kao cjelini, kad ne bismo svom snagom njegovali najbitniju odliku toga radništva: *oduševljenje* i što iz njega proizlazi – *smionost stavljanja svoje vlastite ličnosti na kocku*. Naše radništvo ima za svoje, naročito ekonomske velike uspjehe posljednjih godina zahvaliti u prvom redu svojoj hrabrosti i mogli bismo reći neustrašivoj, krajnjoj smionosti.

Na prvi zadatak naše partije jest u mađarskome radništvu tu osobinu održati živom, njegovati je i razvijati.

Naši neprijatelji, vladajuće klase i njihova država bez prestanka stoje u pripravnosti protiv nas. I socijalizam mora da odgaja borce koji su uvijek gotovi da stave sebe na kocku. A za to nije potrebno samo da bez kompromisa i besprekidno propagiramo velike ciljeve, velike ideale socija-

lizma; za to je potrebno još i to, da oni koje smo već pridobili, da mase svakidašnjom svojom djelatnošću svjesno daju dokaze o svome osvjedočenju; jer samo tako, u praksi svakidašnjeg života, mogu oni ciljevi i oni ideali postati nekom vrstom same naše prirode, određivati naše ljudsko biće.

Kako je to moguće postići? Da li je to moguće ostvariti u takvoj partiji koja, presadivši načela vojničke organizacije, na vladanju partijskih kaplara nad partijskim redovima zasniva partijsku organizaciju? Da li se to može postići u partiji u kojoj je uobičajen način borbe ovaj: vođe izdaju zapovijest, a redovi pokorno i slijepo idu onamo, kamo su im zapovjedili?

...

Socijalizam *ne* treba da odgaja *vojnike*. Socijalizmu su potrebni *ustanici, dobrovoljni borci*, koji znaju *zašto se bore*, i znaju *zašto se bore onako, kako se bore*.

Zato se u partiji svako novo pitanje mora najslobodnije raspraviti; svaka nova akcija treba da dozrije u vatri diskusije samih organizacija; kritici svake nove akcije otvoriti širom vrata; *riječju u svakoj stvari osigurati inicijativnu, savjetodavnu i kritičku suradnju što većeg broja drugova*.

K tome vođe dva puta.

Jedan je: neprestano držati budnim taj *duh slobode*. Razvijati svijest da je jedina garancija konačne pobjede socijalizma slobodna suradnja pojedinaca; pridržavati se poštivanja slobodnog izražavanja mišljenja, dobronamjerno pomagati ličnu inicijativu; sprečavati kult autoriteta; izbjegavati nasilje *većine* (očito štamparskom griješkom, umjesto *manjine*, – napom. F. B.); čuvati se od *svakog uniformiranja*.

Nikad nemojmo zaboraviti da socijalizam mora biti društvo slobodnih ljudi. Da li će se moći koristiti slobodom oni koji su se borili za slobodu pokoravajući se zapovijesti.

Pored njegovanja tog duha slobode treba, kao drugo, pružiti mogućnost da se slobodna aktivna suradnja partijskih članova uistinu, u praksi ostvari po mogućstvu u svim manifestacijama partijskoga života.

S *pomoću institucija* treba da osiguramo da nikakva akcija naše partije ne bude izvrgnuta isključivom, samovoljnom odlučivanju vodeće manjine.

A to je moguće jedino tako ako se centraliziranje, usredsređivanje proširi samo na takve stvari koje su uistinu od interesa za čitavu zemlju; i u tim stvarima treba uz organe koji odlučuju stvoriti savjetodavne i kontrolne sa širokim kompetencijama; svaku stvar koja nije od značenja za cijelu zemlju treba staviti u zadatak mjesnim organima.

Pretjerana centralizacija i vršenje kontrole nad centralnim vodstvom samo u duljim vremenskim razmacima, na primjer jedanput godišnje – ubija živu energiju članova, a kontrolu čini neefikasnom.

Na osnovi toga smatramo najbližim hitnim zadatkom naše partije reformu organizacionog statuta partije donesenog u godini 1903.¹⁶²

Jedan od osnovnih ciljeva Szabóovog prijedloga o izmjeni organizacionog statuta bilo je nastojanje da se prekine s dotadašnjom dugogodišnjom praksom u kojoj je partijskim stvarima rukovodilo jedno takvo vodstvo koje se bilo pretvorilo u »gotovo neodgovoran neograničen organ« ruko-vođenja.¹⁶³

Szabóova pravilna shvaćanja o nacionalnom i o seljačkom pitanju i njegove koncepcije o omasovljenju i revolucioniranju socijalističkoga pokreta bila su od početka u suprotnosti s tendencijama i s politikom službene socijalne demokracije, — ali prvih godina (od 1899. do 1904.), dok se Szabó uglavnom ograničavao na načelno fiksiranje svojih pogleda objavljivanjem rasprava i članaka u stranim i domaćim časopisima i listovima, vodstvo nije stupalo s njim u otvoren sukob, jer je smatralo da su ti njegovi stavovi, sve dok se nalaze u okviru teoretskog razmatranja, bezopasni i da ne ugrožavaju neposredno pozicije i politiku službenih vođa. Vodstvo je te Szabóove radove rado objavljivalo u svom organu *Népszavi* jer su oni svojom visokom kvalitetom, svojom originalnošću i svojim revolucionarnim marksističkim tonom podizali ugled i tiraž socijaldemokratske štampe, a ujedno davali i samoj partiji u teoretskom pogledu marksističku oboje-nost. I sve dotle dok je mislilo da će i ovoga puta sve ostati samo na teoriji i na lijepim i mudrim riječima, vodstvo nije pravilo smetnje Szabóovoj aktivnosti unutar partije.

Ali kada je on početkom godine 1904. stao sve odlučnije zahtijevati da se njegovi principi realiziraju u konkretnom partijskom programu i u praksi, i kada su njegova nastojanja oko stvarnog revolucioniranja pokreta počela nailaziti na sve jaču podršku jednog dijela socijaldemokratskog članstva i nekih partijskih i sindikalnih organizacija — vodstvo je odlučilo da pod svaku cijenu likvidira unutarpartijsku opoziciju revolucionarnih socijalista na čelu s Ervinom Szabóom.

Borba između Szabóove opozicione grupe i službenoga vodstva trajala je s manjim ili većim prekidima oko šest godina (od 1904. do 1909). Vodstvo pri tom nije biralo sredstva u sprečavanju svake aktivnosti opozicije unutar partije.

Službeno vodstvo je zabranilo širenje u partijskim organizacijama Szabóove brošure *Kako da promijenimo organizacioni statut partije* — usprkos tome što je ona bila štampana kao *Prijedlog k trećoj tački dnevnog reda Kongresa Socijaldemokratske partije Ugarske iz godine 1905*, o kom prijedlogu se dakle trebalo u partiji diskutirati i prije kongresa i na samom kongresu.¹⁶⁴

¹⁶² *Izabrani spisi...*, str. 203–208.

¹⁶³ Isporedi na istome mjestu, str. 208.

¹⁶⁴ Isporedi *Izabrani spisi...*, str. 447, bilješka redakcije br. 67.

Kad je opozicija godine 1904. počela izdavati svoj časopis *Világosság* (*Svjetlost*), vodstvo je najprije zabranilo njegovo rasturanje u socijaldemokratskim organizacijama,¹⁶⁵ a zatim je s pomoću različitih financijskih i drugih makinacija preotelo opoziciji taj časopis, »koji se nakon toga pretvorio u sivi apolitički slobodnomislilački organ«.¹⁶⁶

Népszava je gotovo sasvim prešutjela i onu veoma značajnu diskusiju o suprotnostima unutar partije koja je vođena pred partijski kongres iz godine 1904.¹⁶⁷

Najprije mu vodstvo sasvim onemogućilo da u socijaldemokratskoj štampi, u organu partije *Népszavi* objavljuje ne samo svoje članke, nego i odgovore na napadaje, štampane u *Népszavi* protiv njega, – a onda ga to isto vodstvo optužuje zato što svoje radove i polemike ne štampa u *Népszavi* nego u *Világ-u*,¹⁶⁸ pa da se tako pišući u tom građanskom listu svoje kritike, uperene protiv socijalne demokracije, dodvorava buržoaziji.¹⁶⁹

Spriječivši i njemu i njegovim drugovima, pripadnicima opozicione struje, svaku mogućnost rada unutar partije, socijaldemokratsko vodstvo je optuživalo Szabóa ponajviše i zato, što on svoju opozicionu djelatnost vrši izvan okvira partije.

Dugogodišnja primjena takvih i sličnih metoda sa strane vodstva potpuno je onemogućila Szabóu svaku dalju djelatnost u partiji i dovela godine 1909. do njegova definitivnog raskida sa službenom socijalnom demokracijom.

To se, zbog ljubave partijske organizacije, »vjerojatno dogodilo tako, da se Ervin Szabó izdvojio od partije, a da pritom nisu ga ni isključili niti je on sam formalno istupio«.¹⁷⁰

U narednoj, 1910. godini Szabó je sa pozicija sindikalizma pokušao da nastavi svoj rad na revolucioniranju ugarskog radničkog pokreta, ali bez trajnijeg uspjeha.¹⁷¹

Za upoznavanje suštine Szabóova sukoba sa službenom socijalnom demokracijom od osobite važnosti je njegova zadnja polemika protiv vodstva potkraj marta 1918.

Donosimo tok i bitne dijelove te polemike jer su u njoj najpotpunije izraženi svi oni elementi službene socijaldemokratske teorije i prakse (protiv kojih je Szabó, braneći osnovne principe socijalizma, godinama usta-

¹⁶⁵ Ta je zabrana objavljena u broju *Népszave* od 20. septembra 1904. (Isporedi i *Izabrani spisi* . . . , str. 446, bilješka broj 56).

¹⁶⁶ Vidi Uvod u *Izabrane spise* . . . , str. 11.

¹⁶⁷ Vidi *Izabrani spisi* . . . , str. 204.

¹⁶⁸ *Svijet*, u to vrijeme napredan, slobodouman dnevnik. (Napom. F. B.)

¹⁶⁹ Klevete da se je Szabó stavio u službu buržoazije i da za njen račun napada službenu socijalnu demokraciju – štampane su u *Népszavi*, u broju od 29. marta 1918. – Vidi u vezi s time i *Izabrane spise* . . . str. 456, bilješka redakcije broj 127.

¹⁷⁰ Uvod u *Izabrane spise*, str. 13.

¹⁷¹ O sindikalizmu Ervina Szabóa vidi njegove *Izabrane spise*, str. 255–281 i 321–331. – O pristranim i neargumentiranim osudama E. Szabóa kao sindikaliste u stalinističkoj literaturi – raspravlja se u mojoj posebnoj radnji »O procesu destalinizacije u suvremenoj mađarskoj historiografiji« koja izlazi iz štampe 1964.

jao): i izbjegavanje borbe protiv postojećeg sistema, i paktiranje s vladom, i oportunističko ograničavanje partijske djelatnosti na zalaganje za opće izborno pravo, i dosljedno negativan stav prema nacionalnom pitanju, i suprotnost između socijalističkih riječi i antisocijalističkih postupaka...

Povod za tu zadnju Szabóovu polemiku bio je govor ministra pravde Vilmosa Vázsonyija koji je on, obrazlažući prijedlog novog zakona o izbornom pravu, održao u zakonodavnom odboru parlamenta 16. marta 1918. – i otvoreno solidarisanje *Népszava*, glavnog službenog organa socijaldemokratske partije, s tim zakonskim prijedlogom i s ministrom Vázsonyijem.

Sam zakonski prijedlog bio je u biti reakcionaran: iz novog izbornog prava su raznim ograničenjima bile i dalje isključene mase radništva i siromašnog seljaštva, a pravo glasa je i dalje uskraćivano ženama. Izborno pravo za samoupravna tijela bilo je još većma skućeno nego u postojećem zakonu. Uz to se tim prijedlogom osiguravalo nacionalno tlačenje nemađarskih naroda, pretvaranje njihovih nepočudnih škola u državne (što je zapravo značilo mađarizaciju tih škola). Prijedlogom je bila, nadalje, predviđena primjena najstrožih kazni protiv »bundžija«, itd.

Takav prijedlog izbornog zakona je ministar pravde popratio govorom u kome je drastičnom otvorenošću koja je graničila sa cinizmom uvjeravao parlament da će izvršna vlast i poslije eventualnog prihvatanja novog zakona svima raspoloživim administrativnim sredstvima osigurati dalju hegemoniju mađarske vladajuće klase i da će svaki pokušaj u pravcu mijenjanja postojećeg vladavinskog sistema spriječiti silom.

Na to je *Népszava* u dva maha pozitivno i pohvalno pisala o Vázsonyiju prijedlogu izbornoga zakona: prvi put odmah nakon njegova govora u saboru, u broju od 16. marta 1918. gdje je nazvala taj prijedlog ministra Vázsonyija *poštenim i demokratskim*; a drugi put u broju od 17. III, gdje se u hvalospjevu ministrovu govoru tvrdi između ostalog: *vlada na području izbornoga prava drži svoje obećanje, dano organiziranom radništvu*.¹⁷²

Tjedan dana kasnije Szabó je u svom prvom članku, objavljenom u *Világu* od 24. III 1918. pod naslovom »Socijalna demokracija i politički moral« oštro osudio držanje socijaldemokratskog vodstva u odnosu i na sam Prijedlog i na govor ministra pravde.

»Živimo u takvim vremenima, kada je nadasve korisno biti istoga mišljenja s najvišim čuvarom pravosuđa.

Ministar pravde je svoj govor od prošle subote otpočeo zanimljivom izjavom. On je tom prilikom rekao da i pristaše i protivnici općeg izbornog prava podjednako precjenjuju značenje te zakonodavne reforme. Prvi je smatraju čudotvornim sredstvom koje liječi svako zlo i nevolju, drugi je

¹⁷² Vidi o tome i *Izabrane spise*, bilješku 125. na str. 456.

drže za nacionalnu katastrofu.¹⁷³ Ali ma kakvo bilo izborno pravo, socijalne snage i suprotnosti, koje imaju duboke korijene, ostaju i dalje, i u svakom pogledu dolaze do izražaja. To je većma pitanje metode, pa ako je opće pravo glasa loš metod, može se korigirati drugim, poglavito administrativnim metodama.

Srećni smo – u današnja vremena – što možemo da budemo istoga mišljenja sa gospodinom ministrom. Uistinu je širom Evrope bile i ranije takvih ljudi koji su odvrćali narode od precjenjivanja demokracije: koji su – premda su stajali daleko od toga da prime na sebe bilo šta zajedničkog s današnjim stupovima društvenog poretka – još prije ruske revolucije podvrgli kritičkom kirurškom nožu institucije i stanja zapadno-evropskih i američkih demokracija; i koji su prije nego što je rat revelirao slabosti i nedostatke i zapadnih demokracija upozoravali one koji pate od socijalnih nevolja, mase koje teže za istinskim oslobođanjem i vođe koji obećavaju demokratski raj – da traže druge garancije . . .

Nije gospodin ministar pravde pronašao tezu – to je stara postavka nauke o državi – da u upravljanju narodima mnogo manje odlučuju namjere i metode zakonodavne vlasti, nego da su presudnije namjere i metode izvršne vlasti: administracije. Kakvu demokraciju znači dakle ono opće pravo glasa koje će biti okruženo apsolutističkim i feudalističkim metodama i oblicima slobode mišljenja i izražavanja misli, jezične i vjerske slobode, i slobode samoupravljanja.«

Osudujući partijsko vodstvo što još uvijek, i u četvrtoj godini rata zavarava radničke mase propovijedajući i dalje da je opće pravo glasa glavni zadatak socijalističkog pokreta, i da dobitvanje toga prava predstavlja za radništvo jedini spas i izlaz iz postojećeg stanja, – Szabó žigōše to novo otvoreno paktiranje vodstva s vladom u pitanju režimske, antidemokratske reforme izbornoga prava, i pri tom naročito zamjera vođama socijaldemokratske partije što su u svom organu *Népszavi* onako blagohotno »popratili korekture općeg izbornog prava, koje je gospodin ministar pravde ovako formulirao i stavio u izgled u svom subotnjem govoru: nacionalno tlačenje . . . unazađivanje samouprave, kazneno-pravna ograničenja slobode mišljenja, itd.

Oni kažu: realna politika ee ne može postaviti na stajalište sve ili ništa.

A mi kažemo da su oni obični nosači ciglje, bijedni robovi nadničari. A nisu novi planeri ni novi graditelji. Oni nose ciglju za nešto što progla-

¹⁷³ Uvođenje općeg prava glasa su još i tada (godine 1918) smatrali *mađarskom nacionalnom katastrofom* oni nosioci mađarske hegemonije koji su bili osvjedočeni da će davanje takvog prava nemadarskim, pretežno seljačkim, dotad uglavnom obespravljenim nemadarskim narodima, i masama gradskog i seljačkog mađarskog proletarijata, dotad lišenoga izbornog prava – dovesti potlačene narode i klase do većine u parlamentu i tako učiniti kraj vladavini privilegiranih klasa (zemljišnih veleposjednika i buržoazije) koje su svojim daleko najvećim dijelom bile mađarske, pa su usprkos tome što su sačinjavale nezatnu manjinu cjelokupnog pučanstva držale svu vlast u svojim rukama baš i na osnovi nepostojanja općeg prava glasa. Prema postojećem izbornom zakonu 94% stanovništva bilo je lišeno biračkog prava. (Napom. F. B.)

šuju – u svojim boljim trenucima možda i vjeruju u to – da će biti zgrada »Čovječanstva«. Ne vide da su im graditelji starog društva zaražili duše, da su ih starom, zločinačkom praksom pokvarili, i da će svim tim ponovo doći do zgrade samo oni isti: nova Soldateska, Farizeji, Pismoznanci – i tek poneki od samih tih (socijaldemokratskih) vođa...«

Javno solidarisanje socijaldemokratskog vodstva s ministrom Vázsonyijem i s njegovim prijedlogom i obrazloženjem izborne reforme – Szabó je u ovom svom članku od 24. marta okvalificirao kao politički nemoralan postupak.

Na taj Szabóov članak redakcija *Népszave* je odgovorila 26. marta 1918. Ocijenivši prvi, teoretski dio Szabóova izlaganja kao gomilanje otrcanih, banalnih fraza i proglasivši stajalište Socijaldemokratske partije Ugarske za *jedino logično* – redakcija ovako formulira svoje napadaje na Szabóa: »Ona bujica, koja bi se pokrenula kada bismo sada postavili pitanje nacionalne politike, školske politike i pitanje općih sloboda – ne bi tjerala vodu na mlin pristaša općeg prava glasa, nego na mlin njegovih neprijatelja. I ne samo realnom politikom »do dna okuženi« socijaldemokratski vođe, nego čak ni privrženici Ervin Szabóovske »ljudske, društvene i idejne demokracije« ne žele da se sada – prije rješenja izbornoga prava – pokrene u cijeloj zemlji o tim pitanjima diskusija, agitacija i borba. Štaviše: ako im je u njihovoj osamljenosti kabinetskih učenjaka preostalo ma samo toliko političkog smisla, koliko je crnog ispod nokta, onda zajedno s nama treba da rade na tome, da se to ne dogodi.« »U zrakopraznom prostoru drugi su zakoni pada nego u zraku. Možda su i zakoni logike drugi u onom zrakopraznom prostoru iz kojeg Ervin Szabó promatra ljude i stvari. Samo tako možemo shvatiti da je on toliko mogao da zabluđi, pa da u logičnoj akciji vidi politički nemoral.«

Szabó je redakciji *Népszave* odgovorio u *Világ*-u od 28. marta 1918: »Ne želim da duljim polemiku niti da zaoštavam lične suprotnosti, pa zato kratko samo ovo: Podjednako je moralna i logična svaka politika koja za postignuće svoga cilja upotrebljava sredstva koja se slažu s njenim moralnim i idejnim sadržajem; podjednako je nemoralna i nelogična, ako upotrebljava, prima, trpi ili pomaže takva sredstva i postupke, koji su i po svojim namjerama i po svojim rezultatima u suprotnosti s ispovijedanim ciljem. Po mome shvaćanju – a koliko je meni poznato, ja nisam sa tim svojim shvaćanjem ni u partiji osamljen – politika partije u pitanju izbornoga prava podjednako je kriva u oba pravca: a naročito s obzirom na političku nemoralnost. Jer politika nije apstraktna znanost koja se neovisno od ljudske djelatnosti bavi ispitivanjem formalne tačnosti mišljenja, kao što to, na primjer, čini matematika, nego je moralna znanost koja se bavi baš principima usmjeravanja ljudske djelatnosti u pravcu ljudskoga cilja. Moralnost političke djelatnosti zavisi od toga, da li je njen motiv istovetan s krajnjim ciljem politike. Primijenjeno na socijaldemokratsku partiju u ovom konkretnom slučaju: taktika i borba partije oko izbornoga prava onda je moralna (i ispravna), ako je uzrok i pobuda svakog detalja i svake faze u toj borbi ostvarenje idealnog programa socijalizma. Ja smijem tvr-

diti da ta taktika i ta borba bar od vremena ministrowanja Vilmosa Vázsonyija predstavlja gomilu takvih djela koja doduše mogu imati kao namjeru i kao cilj izborno pravo i političku demokraciju, ali ni u kom slučaju one uzvišene principe koji se poput ukrasa nalaze na čelu partijskoga programa. Moj politički moral i moja logika diktiraju mi osvjedočenje, da je bolje nikakvo izborno pravo, nego takvo koje je po Vázsonyiju opsjednuto oduzimanjem svih vrsta sloboda, koje nije samo izrugivanje demokratskih principa, nego upravo i s obzirom na budućnost otežava većma od današnjeg izbornog prava dalje razvijanje socijaldemokratske partije u pravcu njenih programatskih načela. (Jer šta vrijedi takozvana demokratizacija parlamenta, ako se u isto vrijeme izvan parlamenta onemogućí agitacija kaznenopravnim postupcima, ako se definitivno uništi samouprava i ako se pod firmom nacionalne politike pojača stara samovolja i korupcija administracije?) Ali partija već i ne primjećuje kako se na svakome koraku sukobljava s vlastitim principima, i kako dolazi s njima u kontradikciju. Čini se da su se za *Népszavu* ti principi zaista pretvorili u otrcane, banalne fraze: u konvencionalne riječi, koje se utoliko više izgovaraju bez razmišljanja i bez emocije (bez uzbuđenja), ukoliko se bućnije trube«. ¹⁷⁴

V

SZABÓOV REVOLUCIONARNI RAD U TOKU RATA

Sva Szabóova aktivnost se od samog početka njegova učesća u socijalističkome pokretu svodila na propagiranje revolucionarnih ideja i na ulaganje golemih napora u cilju realizacije tih ideja u postojećoj suvremenoj stvarnosti.

Ali u razdoblju prije I svjetskog rata i prije Oktobarske revolucije ta njegova revolucionarna nastojanja nisu dala vidnih, stvarnih rezultata prije svega zato jer zalaganje za revolucionarnu teoriju i praksu nije nailazilo na povoljno tlo u jednom mirnom, nerevolucionarnom, socijaldemokratski oportunističkom vremenu.

U takvoj situaciji se i samom Szabóu od vremena do vremena pričinjalo da se sa svojim idejama i koncepcijama javio prije vremena i da je sav njegov revolucionarno-socijalistički rad neumitno osuđen na to da se izjalovi i da pretrpi potpurn, poražavajući neuspjeh.

Pišući jedan svoj rad sa ciljem da upozna mađarske radnike sa suvremenim revolucionarnim strujama u međunarodnom socijalističkom pokretu, on godine 1908. u predgovoru svoje knjige *Sindikalizam i socijalna demokracija*, izražavajući unaprijed sumnju u uspjeh u tog svog pothvata, rezignirano kaže: »A ako to ne uspije, onda sam – doduše ne-

¹⁷⁴ Oba Szabóova polemička članka preštampana su iz *Világa* u njegovim *Izabranim spisima*, str. 420–425.

rado – zgriješio samo u tome, u čemu su već veoma mnogi mađarski pisci griješili, pa će, predvidivo, još veoma mnogi to i ubuduće činiti: i ja sam napisao nešto, što ovdje neće nikome koristiti, i što bi, da nije napisano, nanijelo štetu samo industriji papira i tiskarstvu.¹⁷⁵

Ratni događaji i, naročito, revolucionarno zbivanje u Rusiji počev od februara 1917, sasvim je raspršilo te povremene nevjerice Ervina Szabóa. Nova stečena iskustva potvrdila su u potpunosti i na očigled svima ispravnost njegovih koncepcija, ispunila ga samopouzdanjem i probudila u njemu osjećanje neodoljive potrebe i volje za nastavljanjem i za pojačanim razvijanjem revolucionarne socijalističke djelatnosti.

Držanje socijalne demokracije u sklopu Druge Internacionale godine 1914. i, naročito, postupci njemačke, austrijske i mađarske socijalne demokracije, koje je Szabó do rata najviše napadao, i koje su prednjačile u ratno-huškačkoj, šovinističkoj politici na strani svojih buržoaskih imperijalističkih vlada, iznevjerivši osnovne principe marksizma i pogazivši bez ikakvih skrupula sve ideale socijalizma – bjelodano su pokazali opravdanost one borbe koju je Szabó do rata vodio protiv socijaldemokratskog paktiranja s režimom i suradnje s vlastitom buržoazijom.

Takva socijaldemokratska politika postala je na očigled radničke klase jedan od uzročnika onog krvoprolića i onih strahovitih patnji i stradanja kojima su milijunske mase proletarijata bile izvrgnute kroz pune četiri godine.

Takvo drastično negiranje socijalizma sa strane partijskoga vodstva snažno je djelovalo na opredjeljivanje radničkih socijalističkih masa u Ugarskoj i na njihovo sve odlučnije suprotstavljanje socijaldemokratskoj politici paktiranja s vladom, suradnje s buržoazijom i ograničenja socijaldemokratske aktivnosti na zalaganje za opće pravo glasa.

Na osnovi stvarnog, neposrednog iskustva, stečenog u toku rata, za sve veći broj radničkog članstva Socijaldemokratske partije Ugarske postajala je bjelodana ispravnost Szabóovih teza da se čitava službena politika te partije nalazi u direktnoj suprotnosti s ostvarenjem onih zadataka koje je i pred ugarsku radničku klasu postavljala konkretna revolucionarna situacija, stvorena Oktobrom.

¹⁷⁵ Ervin Szabó, *Szindikalizmus és szociáldemokrácia*. Budimpešta, 1908. – Preštampano i u *Izabranim spisima...*, str. 255–281 (Kurziv F. B.).

Glas rezignacije se još jednom javlja kod Szabóa neposredno pred rat. Pišući svoju kritiku o krivoj teoriji i praksi službene socijalne demokracije on u svom napisu *Bez naslova*, objavljenom god. 1913, najprije objašnjava kako je već duže vremena prešao o tome da piše jer je sve to njegovo pisanje ostalo bez rezultata, a zatim postavlja sebi pitanje: »A zašto ipak pišem?... Šta da radim u problemima o kojima sam govorio deset, dvadeset puta bez ikakvog drugog rezultata, osim što sam na kraju mogao sebi da kažem: čemu je potrebno sve to? Da li je od tih riječi ikad postalo djelo? Kako da znam da li je tačno ono što pišem. Gdje mogu moje riječi da izdrže probu svoje tačnosti? U Mađarskoj ne. A dalje od nje ne mogu da prođu... A sad? Zašto sam ipak progovorio?... Da li je to taština, ili nehotična neminovna spoznajna dužnost onoga koji traži istinu, da ponovo nastavi ispuštenu nit, iako ne vjeruje mnogo da će to biti od koristi bilo kome – ali to je drugorazredno pitanje.« (*Izabrani spisi...*, str. 336).

Zbivanje koje je u Lenjinovoj Rusiji otpočelo Oktobra 1917. potvrdilo je na djelu mogućnost ostvarenja Szabóovih revolucionarnih koncepcija.

Za Szabóa je Oktobarska revolucija značila pobjedu onih njegovih pogleda o pravilnom rješenju seljačkog i nacionalnog pitanja putem socijalističke revolucije, koje poglede je on onako uporno i dosljedno zastupao gotovo kroz puna dva decenija.

Zahvaljujući Oktobru i njegovu djelovanju na ugarske radničke mase Szabóove misli su sada nailazile na sasvim drukčiji odaziv, jer su padale na povoljno, plodno tlo revolucionirane društvene i političke stvarnosti.

On je sada imao kome da govori, a imao je i zašto. Njegove revolucionarne ideje su se u novoj situaciji odlučnom, požrtvovnom borbom ogorčenih slobodoljubivih masa pretvarale u revolucionarna djela. Mase poljoprivrednih radnika i siromašnih seljaka sve su češće i odlučnije provodile u djelo Szabóovu seljačku politiku oduzimanja veleposjedničke zemlje bez odštete i njene diobe bezemljašima i seljačkoj sirotinji. Javljaju se otvorene pobune nacionalno potlačenih nemađarskih naroda; izbijaju oružani vojnički ustanci; gradski i seoski proletarijat vodi sve radikalnije i sve masovnije ekonomske štrajkove koji od vremena do vremena prerastaju u politički i u generalni štrajk.

Pod utjecajem ratnih događaja i ruskoga zbivanja socijalistički pokret se u Ugarskoj iz dana u dan nezaustavljivo omasovljivao i revolucionirao, i Szabó je sada doživio ono, čemu je godinama uzaludno težio: direktne revolucionarne akcije masa koje su napokon uspostavile suglasnost i jedinstvo između revolucionarne socijalističke teorije i prakse i uklonile onu socijaldemokratsku suprotnost između riječi i djela.

Opoziciona grupa Szabóovih revolucionarnih socijalista, koju je partijsko vodstvo do rata i do Oktobra držalo u izolaciji onemogućujući joj efikasan rad među organiziranim socijaldemokratskim članstvom, — sada je našla široko polje revolucionarne djelatnosti u radničkim masama Ugarske.

Tako su revolucionarna nastojanja Ervina Szabóa i drugova u doba Oktobra i u godini pripremanja socijalističke revolucije u Mađarskoj došla do svoje neslućene afirmacije.

Szabó je svoju revolucionarnu aktivnost u razdoblju od 1914. do 1918. otpočeo svojim odlučnim, otvorenim suprotstavljanjem ratu.¹⁷⁶ U propagiranju i organiziranju borbe protiv rata on je upotrebljavao sva raspoloživa sredstva: od skučenih mogućnosti cenzurirane legalne štampe do pisanja i izdavanja ilegalnih revolucionarnih letaka i uzimanja učešća u pokretanju i organiziranju masovnih proturatnih demonstracija, političkih i generalnih štrajkova.

¹⁷⁶ »Njegovo humanističko biće se pobunilo gledajući strahovita krvoprolića i puštoenja, savjest mu je nalažala da govori i da radi protiv rata.« (Uvod u *Izabrane spise*, str. 16).

Svoju proturatnu djelatnost u legalnoj štampi Szabó je otpočeo objavljivanjem svoje rasprave »Marx i Engels i rat«. ¹⁷⁷ Tu on, u prvoj godini rata, piše između ostalog: »... Suprotstavljanje ratu tako postaje za potlačene klase pitanje njihove unutrašnje slobode i njihova oslobođenja«. – »... upravo je refleksivna manifestacija samoobrane da radnička klasa zauzme odbijajući stav prema svakom napadačkom ratu«. ¹⁷⁸

Ustajući odlučno protiv rata, Szabó ipak već i u ovoj svojoj raspravi priznaje opravdanost nacionalno-oslobodilačkih ratova: »... pacifizizam nije u svim okolnostima bezuvjetni zahtjev onih koji vode ekonomski ili nacionalni oslobodilački rat, *tada se i rat može pretvoriti u svrsishodno i poželjno sredstvo ekonomskih i nacionalnih oslobodilačkih težnja*, pa se interes radničke klase i radničkoga pokreta ne protivi bezuvjetno svakome ratu.« ¹⁷⁹

U svojoj knjizi *Ekonomska struktura i rat*, ¹⁸⁰ štampanoj godine 1915, koja još i danas predstavlja jednu od najuspjelijih marksističkih analiza uzroka i značenja I svjetskog rata, citirajući ovu Labriolinu misao, napisanu god. 1912. u vezi s ratom u Libiji: »Pustite da buržoazija navikne proletarijat da vodi ozbiljne bitke, pa ćete vidjeti kako će on naučiti da potuče tu istu buržoaziju« – Szabó među prvima propagira onu uistinu lenjinsku misao o potrebi i o mogućnosti pretvaranja vanjskoga rata u rat protiv vlastite buržoazije: »I štogod bude više onih, što većma bude cijeli naoružani narod onaj za koga je rat samo opasno rizikovanje, a pobjeda sasvim neznatna dobit, i štogod više njih bude znalo da za njih ukidanje vladavine manjine znači manje žrtava i više sreće nego što im pruža koristi i radosti ta vladavina, – to brže će nastati vrijeme kada će proizvođačke klase, – upotrebivši ako zatreba i one boračke vrline koje je u njima razvio kapitalizam: osvojiti i putem revolucije vlast nad sredstvima proizvodnje, i učiniti kraj onom vladavinskom sistemu koji je najglavniji uzrok ratu i koji je sve više jedini zainteresiran u vođenju rata.« ¹⁸¹

Za nas je od posebnog interesa što Szabó u toj svojoj knjizi daje lenjinsku ocjenu borbe malih balkanskih zemalja protiv Turske u vrijeme Balkanskoga rata i što i tu ističe da je I svjetski rat nastao zbog imperijalističkog sukoba velikih sila, a ne »zbog srpskog pitanja«. ¹⁸²

I u ovoj Szabóovoj knjizi je, nadalje, kao i u ostalim njegovim antiratnim raspravama došla do izražaja njegova nešablonska analiza društvenih pojava. Otkrivajući ekonomske uzroke ratu on piše: »Ali rat nije plod samo ekonomske strukture društva. Svaka društvena ustanova, makakav bio njen izvor ili uzrok, nosi u sebi težnju da se oslobodi svoje podloge

¹⁷⁷ Szabó Ervin: »Marx és Engels s a háború«. *Szocializmus*, godište za 1914–1915. Str. 502–511. – i *Izabrani spisi...*, str. 344–357.

¹⁷⁸ *Izabrani spisi...*, str. 349, 350.

¹⁷⁹ Isto, str. 349.

¹⁸⁰ Szabó Ervin, *Gazdasági szervezet és a háború*, Budimpešta, Politzer 1915, – i *Izabrani spisi* str. 359–407.

¹⁸¹ Isto, str. 405–406.

¹⁸² Isporedi na istome mjestu, str. 363. i 381.

i da živi vlastitim životom. Kao takva tvorevina će i institucija rata: voj-
ska biti sklona da izaziva ratove, zbog one prirodne potrebe da postigne
ostvarenje svojih vlastitih ciljeva, zbog sebe same, zbog rata *l'art pour
l'art*, kao što se i ekonomija nezaustavljivo pretvara od svoje funkcije
zadovoljavanja potreba u djelatnost skupljanja imetka i akumuliranja
kapitala». ¹⁸³

U raspravi »Krizna socijalne demokracije«, pisanoj početkom 1916, ¹⁸⁴
Szabó prvi među socijalistima u Austro-Ugarskoj monarhiji ističe nemi-
novnost javljanja novih, komunističkih radničkih partija, koje će se for-
mirati na bazi iskustva stečenog u ratu. Pošto je konstatirao činjenicu da
je na početku rata čitava njemačka socijaldemokratska partija bila pot-
puno jedinstvena u svom opredjeljivanju za rat, i pošto je razmotrio ne-
znatnu važnost naknadnog drukčijeg orijentiranja u tom pitanju nekih
manjih parlamentarnih grupa u sklopu njemačke socijalne demokracije, –
Szabó zaključuje: »Mi nasuprot tome vjerujemo, da će nastati druga
principijelna socijalistička grupa, koja će stajati izvan službene parla-
mentarne partije i boriti se protiv nje, i koja će svoju snagu crpiti iz
propagandističkog iskorišćavanja u ratu dokazanih nedostataka demokra-
cije i parlamentarizma.

Ta grupa će biti to jača, što se manje budu poslije rata ostvarili inte-
resi masa, zahtjevi demokracije. I zato će vjerojatno takve grupe biti ne
samo u Njemačkoj, nego u svim zapadno-evropskim zemljama». ¹⁸⁵

U raspravi iz aprila 1917. o Februarskoj ruskoj revoluciji ¹⁸⁶ Szabó
otvoreno iznosi tvrdnju o neminovnom porazu Njemačke i Austro-
ugarske monarhije u ratu. On tu između ostalog piše: »... Na taj način
dakle stvar ruske revolucije i mira stoji ovako (ako uopće možemo dono-
siti sud na osnovi nadasve manjkavih i nadasve protuslovnih informacija):
prevladavanje liberala smanjuje nade za mir, a prevladavanje socijalista
ih povećava; ali ni socijalisti ne mogu ostati na vlasti, a niti mogu voditi
politiku mira, ako njemačka invazija ne prestane; a da bi ona prestala,
Njemačka se mora *iz korijena* demokratizirati. Pa tako stvar mira u
krajujoj liniji zavisi od demokratizacije Njemačke.

Ako pak netko na to kaže: ne zavisi od toga, nego od dosad uvijek po-
bjedničkog njemačkog oružja – onda neka razmisli, da li se može vječno
pobjeđivati, kada protiv Njemačke već ne stoji samo Evropa, nego dan-
nas–sutra koalicija slobodnih naroda *cijeloga svijeta*. Ali neka odluči
njemački puk i njegove partije i njegove vođe, koja je opasnost veća.

¹⁸³ Isto, str. 373.

¹⁸⁴ Szabó Ervin: »A szociáldemokrácia válsága«, *Huszadik Század*, sv. I za god.
1916. – i *Izabrani spisi...*, str. 408–409.

¹⁸⁵ *Izabrani spisi...*, str. 411.

Pri ocjeni ovog Szabóova predviđanja treba imati u vidu da je ono napisano zna-
tno prije nego što se u Njemačkoj formirala prva takva revolucionarna socijalistička,
Spartacuseova grupa. (Napon. F. B.)

¹⁸⁶ Ervin Szabó: »Az orosz farradalom és a béke« (»Ruska revolucija i mir«)
Huszadik Század, sv. I za god. 1917. – i *Izabrani spisi*, str. 412–416.

Mutatis mutandis (pošto se izmijeni ono što se izmijeniti treba) – sve to, naravno, stoji i za Monarhiju.¹⁸⁷

U raspravi »Demokracija i socijalna demokracija«¹⁸⁸ Szabó ističe kako je izbijanju rata u veoma znatnoj mjeri pridonijela kriva organizaciona struktura tada najveće, njemačke socijaldemokratske partije koja je bila izgrađena na slijepoj disciplini i na apsolutnoj, vojničkoj pokornosti članstva partijskome vodstvu, koje je, pretvorivši tako i samu socijalnu demokraciju u kasarnu, moglo 1914. zapovjednički da nametne svojim masama takvu politiku koja je u I svjetskom ratu prouzrokovala veću katastrofu nego topovi od četrdeset i dva kalibra.

Szabó je već i samim tim svojim antiratnim spisima u legalnoj štampi »mobilizatorski djelovao kada je u svijetu ratnog pustošenja, dehumanizacije i u prah oborenih ideala apelirao na čovječnost, na slobodu i na čvrstu vjeru u velike ideale, i kada je u tome duhu pozivao u akcije protiv rata«.¹⁸⁹

Daleko je, međutim, značajniji njegov ilegalan rad na revolucioniranju ugarskog socijalističkog pokreta u zadnje dvije godine rata, njegova neposredna agitatorska i organizatorska aktivnost na čelu grupe revolucionarnih socijalista.

Pod snažnim, neposrednim utjecajem Ervina Szabóa, naročito od trenutka izbijanja Oktobarske revolucije, nalazili su se svi revolucionarni elementi ugarskog radničkog pokreta, koji su se okupljali u studentskom Galilejevu krugu, u Savezu radničke omladine, u grupi lijevih Nezavisnih socialista i, osobito, u pokretu Revolucionarnih socijalista.

Szabó je od prvih godina svoje aktivnosti posvećivao naročitu brigu okupljanju i odgajanju socijalističke studentske omladine, i svojim članicama, brošurama i neposrednim kontaktom s nosiocima studentskog pokreta do kraja života radio na njegovu revolucioniranju. »Socijalistički studentski pokret počinje godine 1900. u Budimpešti, na inicijativu nekoliko mladih intelektualaca koji su završili univerzitetske studije u inozemstvu. Oni su najprije osnovali *Revolucionarni odbor*, a zatim su godine 1902. formirali *Prosvjetni krug* koji je imao oko stotinu članova među slušačima sveučilišta. Prostorije i biblioteka kluba bili su u ulici Munkácsy Mihály. Njegovi članovi držali su predavanja u sindikatima, pružali pomoć radnicima štrajkašima, uzimali učešća kao slušaoci na kongresima Socijaldemokratske partije Ugarske, da bi svojim upadicama i povicima pomagali lijevu opoziciju. Već godine 1903. oni su kao organizirana grupa nastupali u prvomajskoj povorci. Iste godine pokrenuli su

¹⁸⁷ *Izabrani spisi*, str. 416.

¹⁸⁸ Szabó Ervin: »Demokrácia és szociáldemokrácia«, *Huszadik Század*, Sv. I za god. 1917. Str. 259–261, – *Izabrani spisi*, str. 417–419.

¹⁸⁹ Uvod u *Izabrane spise* . . . , str. 17.

Biblioteku socijalističkih studenata. Duhovni vođa kruga bio je Ervin Szabó... Oni su dvije godine kasnije sačinjavali jedan dio ljevičarske opozicione grupe unutar Socijaldemokratske partije Ugarske, a njihovi mladi drugovi postali su godine 1908. osnivači *Galilejeva kruga*.¹⁹⁰

Ljevica Galilejeva kruga je u toku rata postala jedna od značajnih komponenata revolucionarnih socijalista u borbi za mir i za socijalistički preobražaj Ugarske. O proturatnoj aktivnosti pristaša Galilejeva kruga govori između ostalog i članak *Világ*-a od 26. novembra 1917, pod naslovom *Skupština za mir Galilejeva kruga*: »Stotine i stotine ljudi, studenata, studentkinja, građana i radnika – gonjenih pojačanom voljom za mirom, izazvanom događajima posljednjih dana – ispunili su večeras (24. novembra 1917, – napom. redakcije) veliku dvoranu staroga parlamenta da bi na predavanju koje je objavio Galilejev krug dobili jasniju sliku o onoj tijesnoj povezanosti koja postoji između oslobođenja naroda Rusije i trajnoga mira... Poslije predavanja, koje je primljeno s oduševljenjem, skupština je donijela rezoluciju u kojoj se očekuje od velikih sila da unaprijede pružene mogućnosti mira. Učesnici skupštine su s ushićenjem zaključili da će se sutra ujutro u 9 sati sakupiti u prostorijama Galilejeva kruga i da će korporativno uzeti učešća u demonstraciji za mir«.¹⁹¹

Galilejev krug je, nadalje, u prvoj polovici decembra 1917. štampao i svoje *Dopisnice za mir* koje su širene u velikom broju i u kojima se zahtijeva da se odmah otpočinu međunarodni pregovori za mir, na bazi Lenjinovih principa.¹⁹²

Lijevo orijentirani članovi Galilejeva kruga surađivali su s revolucionarnim socijalistima u izdavanju i širenju antiratnih, proboljševičkih letaka i zbog toga bili izloženi progonima policije koja je smatrala da su glavni autori i isključivi širitelji jednog osobito revolucionarnog letka iz decembra 1917 (pod naslovom *Braće Vojnici!*) pripadnici Galilejeva kruga pa su tom krugu 12. januara 1918. zabranili dalji rad, zapečatili mu prostorije, velik broj njegovih članova pohapsili, a petnaesticu predali ratnom vojnom sudu, koji ih je 26. septembra 1918. osudio na različite kazne. Osuđene Galilejce su 30. oktobra 1918. oslobodile revolucionarne mase iz zatvora.¹⁹³

Galilejci su i dalje, do kraja rata sudjelovali u studentskim i drugim demonstracijama za nezavisnost Mađarske od Austrije propagirajući paralelno s time i pravilno rješenje nacionalnog pitanja uopće. Tako se, na primjer, njihov letak izdan povodom antiratnih i antiaustrijskih demonstracija održanih u Pešti 26. X 1918. završava ovim riječima: »Uništite u svojim dušama i zadnji ostatak nacionalne i rasne mržnje, uvidite da se vaši pravi neprijatelji ne nalaze preko granica vaše zemlje, odakle iskreno

¹⁹⁰ Izabrani episi..., str. 440-441, bilješka redakcije broj 10.

¹⁹¹ Članak je preštampan u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 23.

¹⁹² Vidi *Odabrane dokumente*, tom V, str. 39-40.

¹⁹³ Isporedi na istome mjestu, str. 47.

pružaju prema vama ruku pomirenja, nego se naši neprijatelji nalaze unutra u zemlji, koji nam ne dopuštaju da prihvatimo tu ruku pomirenja«. ¹⁹⁴

Kada je na osnovi agentprovokatorskih demonstracija od 20. II 1919. u kojima je bilo i mrtvih a u kojima komunisti nisu učestvovali – koaliciona vlada, sastavljena od socijaldemokrata i buržoaskih stranaka (tako zvana *pučka vlada*) poduzela 21. februara 1919. masovno hapšenje i brutalno gonjenje komunista, praćeno njihovim mrcvarenjem u policiji (tom prilikom je uhapšeno cijelo partijsko vodstvo osim dva njegova člana) – Galilejev krug ustaje u obranu komunista i u svom letku od 22. II 1919. pozivajući se izravno na Szabóa, daje ovu osudu socijaldemokratskih postupaka: »*Radnici! Vojnici! Studenti! Revolucija je u opasnosti!*

Dobro smo znali, da od onih, koji unutar svoje partije nikad nisu podnosili načelnu opoziciju, koji su se u unutrašnjim partijskim borbama uvijek služili sredstvima klevete, terora i zlonamjernog sumnjičenja, neće postati privrženici slobode govora, zbora i štampe ni onda, kada, zahvaljujući provedenoj revoluciji, ¹⁹⁵ zadobiju neposrednu vlast nad brutalnim policajcima *Istvána Tiszé*.

Ne čudimo se nad izdajom onih, koji se već i u doba januarskog masovnog štrajka ¹⁹⁶ nisu ustručavali čak ni od toga, da svoju opoziciju predadu u ruke policije.

Svojim postupkom od 21. februara postali su dostojni onih, koji su jednog Liebknechta i jednu Rozu Luxemburg klevetalj za njihova života, a Ervina Szabóa nazvali »suludim kabinetskim mudracem« zato jer je ukazao na to da se takvim političkim moralom ne može podići buduća zgrada čovječanstva.

Mi Galilejci smo jedinstveni u našoj fanatičnoj vjeri u progres čovječanstva i u ozbiljnoj volji da se za nj borimo.

Među nama ima takvih koji misle da se budućnost čovječanstva može izgraditi i putem demokracije, ili samo putem nje. Ima nas takvih koji u poštenoj, principijelnoj diktaturi proletarijata vide slijedeći stupanj progressa.

Ali ne može među nama biti ni jednog jedinog, koji se ne bi s gnjušanjem odbio od onog terora i one klikaške diktature koja nastupa pod maskom demokracije i nema nikakve moralne podloge, i koja mjesto revolucionarne politike velikih koncepcija stavlja prepreke na put iskorišćavanja revolucionarnih mogućnosti i ugrožava čitavu revoluciju.

Moramo da utvrdimo činjenicu da se čak ni *Tiszina* vladavina nije drznula na tako grubu povredu slobode mišljenja, kao što to sada čini pučka vlada. Jer kada je 23. maja 1912. u političkoj demonstraciji koju je

¹⁹⁴ Isto, tom V, str. 270.

¹⁹⁵ Misli se na buržoasko demokratsku revoluciju od 30. oktobra 1918. (Napom. F. B.)

¹⁹⁶ Tu je riječ o generalnom štrajku od 18-20. januara 1918. (Napom. F. B.)

organizirala socijaldemokratska partija poginulo nekoliko policajaca – *Tiszina vladavina nije odgovorila hapšenjem i premlaćivanjem cijeloga partijskoga vodstva.*

Baš zato Galilejev krug na svojoj velikoj skupštini, održanoj 22. februara 1919, izjavljuje: da će kao što se nije bojao terora staroga režima, isto tako, ako zatreba, prihvatiti i protiv ove vlade borbu za slobodu ideja.

Za brutalnosti, koje su izvršene nad komunističkim vođama, činimo odgovornom vladu, a ne policajce koji su upotrebljeni kao sredstvo... Na kraju cijela skupština zahtijeva da se smjesta puste na slobodu uhapšeni koji očito nemaju nikakvog udjela u demonstracijama ispred *Népszave*, i koji su pozatvarani isključivo zbog svog komunističkog uvjerenja.¹⁸⁷

Najbolji Szabóovi učenici, članovi socijalističke ljevice Galilejeva kruga, razvikli su se u doba rata u najaktivnije suradnike njegove grupe revolucionarnih socijalista, a potkraj 1918. i na početku 1919. postali su osnivači komunističke partije i istaknuti pobornici Mađarske Sovjetske Republike. Na njihovu čelu nalazili su se Ilona *Ducsinska*¹⁸⁸ i Tivadar *Sugár*.¹⁸⁹

Značajno je, da je među aktivnim učesnicima u radu Galilejeva kruga bilo i takvih Szabóovih učenika radnika, kakav je, na primjer, bio bravar *Sándor Latinka*, jedan od martira Komunističke partije Mađarske, koji je za vrijeme rata pisao antiratne članke i letke, a kasnije kao ugledan komunistički funkcioner razvijao veoma pozitivnu aktivnost u Mađarskoj Sovjetskoj Republici. Poslije njenog ugušenja ubijen od nosilaca bijelog terora 16. IX 1919.

Pod Szabóovim utjecajem se revolucionirala i socijaldemokratska radnička omladina koju je partijsko vodstvo godinama maćuhinski tretiralo i koja je prišla Partiji Komunista Mađarske ubrzo nakon njenog osnutka. U tom pogledu je karakterističan ovaj letak Zemaljskog saveza radničke omladine iz januara 1919: »Mi smo socijalistički mladi radnici, i hoćemo socijaliste da odgojimo od vas, socijaliste: klasno svjesne proletere koji će neumorno voditi klasnu borbu do definitivnog oslobođenja koje se približuje.

Radnici smo i hoćemo da se koristimo oružjem radnika: hoćemo da se organiziramo za odlučnu klasnu borbu protiv svakoga, tko se suprotstavi onoj bitki koju međunarodni proletarijat vodi za preuzimanje vlasti. Radnici smo, pa zato hoćemo i znamo sami da odlučujemo o svojoj sudbini.

¹⁸⁷ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 566.

¹⁸⁸ Studentkinja filozofije, jedan od glavnih vođa revolucionarnog, proboljševičkog pokreta, zbog čega pada u zatvor odakle su je pobunjeničke radničke mase oslobodile 30. X 1918. Uzima vidnog učesća u organiziranju KP Mađarske. U doba Mađarske Komune funkcioner u Narodnom komesarijatu za prosvjetu.

¹⁸⁹ Student, zbog revolucionarne djelatnosti u doba rata uhapšen zajedno sa *Ducsinskom*. Početkom novembra 1918. izabran za potpredsjednika Zemaljskog Vojničkog Vijeća Mađarske.

Petnaest godina stojimo pod sporom, birokratskom upravom socijal-demokratske partije, koja sprečava naš rad. Nebriga, omalovažavanje i zločinačka nesposobnost prati nas, mlade radnike Ugarske, na svakom našem putu... Bili smo lišeni moralne i materijalne pomoći, a pošto od obećanja ne možemo živjeti čak ni onda kada ih daje socijaldemokratska partija, naš pokret bi bio propao.

Ali mi nismo postupali onako kao nekada, nismo čekali na predavača kojega bi nam poslala partija, jer bismo ga i onako uzalud čekali, jer već pet godina, još odonda kada članovi partijskog vodstva još nisu bili toliko zauzeti obranom interesa buržoazije, kada su još mogli imati vremena za razvijanje radničkog i omladinskog pokreta, od pet godina unatrag predavača vidjeli nismo. Sami smo odgojili predavače i slali ih u grupe na terenu...

Pa kada smo uzalud čekali na nesebičnu pomoć socijaldemokratske partije, upustili smo se u pregovore ne s neprijateljima radništva niti s kakvom buržoaskom strankom, nego s jednom drugom, poštenom, klasno-borbenom grupom proletarijata: sa komunističkom partijom, da materijalno i moralno pomogne naš rad, koji je u zajedničkom interesu svakog radnika - pripadao on ma kojoj od partijskih organizacija...²⁰⁰

U godinama rata Szabó je tijesno povezan i s glavnim predstavnicima lijevih socijaldemokrata koji tada čine unutarpartijsku opoziciju.²⁰¹

Među vođama te opozicije, koja je zastupajući Szabóve revolucionarne koncepcije vršila sve jači utjecaj na članstvo socijaldemokratske partije osobito u doba Oktobra, posebno se ističe, i s obzirom na značajnu ulogu u mađarskom i u međunarodnom radničkom pokretu i s obzirom na svoju tijesnu povezanost sa Szabóom, Gyula *Alpári*.²⁰²

Alpári je još od 1904. jedan od najboljih suradnika Ervina Szabóa,²⁰³ a godine 1910. je zbog svoje lijeve opozicione djelatnosti isključen iz socijaldemokratske partije, otprilike u isto vrijeme kada je i Szabó definitivno prekinuo sve veze sa službenom socijalnom demokracijom.

²⁰⁰ Odabrana dokumenta, tom V, str. 426-427.

²⁰¹ Paralelno s rukovođenjem pokreta revolucionarnih socijalista u godini 1917-1918. Szabó održava veze i sa socijaldemokratskom opozicijom (Alpári, László) i raspiruje vatru borbe protiv partijskoga vodstva koja je dugo tinjala... a potkraj marta 1918. u listu *Világ* on sam upućuje svoj, od svih dotadašnjih oštrij napadaj protiv oportunitizma partijskih vođa i protiv Népszava. (Uvod u *Izabrane spise*... str. 18.)

²⁰² Alpári Gyula (1882-1944), publicista, od 1907. vođa pokreta mađarske radničke omladine i urednik omladinskog organa. 1911. izdaje list *Szociáldemokrata*. Član KP Mađarske od početka 1919. radi u uredništvu *Internationale* i *Vörös Újsága*. U doba Mađarske Sovjetske Republike zamjenik komesara za vanjske poslove. Nakon ugušenja Mađarske Komune emigrira u Sovjetski Savez gdje postaje glavni urednik *Internationale Presse-Korrespondenz*. Od 1932. urednik *Rundschau*-a u Bazelu, a zatim u Švicarskoj i u Parizu gdje organizira Komunističku novinarsku školu. Tu su ga 1940. uhvatili gestapovci i 17. VII 1944. ubili u sachsenhausenskom logoru. (Ispredi *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 718.)

²⁰³ Ispredi Pál Soós, nav. djelo, str. 836.

Alpári među prvima objavljuje članak o Oktobarskoj revoluciji. Tu je u Ugarskoj po prvi put otvoreno, u legalnoj štampi izraženo čvrsto vjerovanje u pobjedu Lenjinovih boljševika: »Da li će se Lenjin održati? Protiv njega će se okrenuti buržoazija, generali, veleposjednici, pa čak i inteligencija, ali njegov program mora imati neodoljivu privlačnu snagu za vojnike, za seljake, za tehničare, a prije svega za radnike, to jest za stvarne nosioce proizvodnje i bajoneta. Na taj način pobjedi maksimalista²⁰⁴ ništa ne stoji na putu. (Cenzura je jedan pasus brisala)«. ²⁰⁵

Desetak dana kasnije (24. novembra 1917) Alpári, pozdravljajući boljševičku ponudu za sklapanje primirja, piše: »Danas tako stoje stvari da u Rusiji sudbinom zemlje upravlja vlada radnika, seljaka i vojnika koja razbija lance kojima je okovana sloboda narodâ, ostvaruje davno priželjkivane promjene, uz najčvršću odlučnost da uništi najveće prokletstvo čovječanstva: militarizam. Gdjegod žive ugnjetači i ugnjeteni – a to je cijeli svijet – svatko upravlja svoj pogled u Rusiju, srce svakog proletara, svakog čovjeka plemenitih osjećaja jače udara gledajući to grandiozno zbivanje . . .

Mi duboko vjerujemo u logiku historije koja je dosad još uvijek pobjeđivala – većinom protiv volje vlada.

Ex oriente lux – s istoka dolazi svjetlost –, veli jedna stara krilatica. Zaista, svjetlost sada dolazi odande – iz Rusije.

S radošću pozdravljamo svjetlost koja zrači na nas s Istoka«. ²⁰⁶

Među ostalim prvacima lijeve partijske opozicije (Jenő Landler, Jenő Hamburger, Béla Szántó i dr.) od osobite važnosti je poljoprivredni radnik György Nyisztor koji se kao predstavnik agrarnog proletarijata i seljačke sirotinje na kongresima i drugim forumima partije s naročitim oduševljenjem bori za provođenje u djelo Szabóovih revolucionarnih koncepcija o seljačkom i o nacionalnom pitanju.

Koliki je u to vrijeme bio utjecaj Ervina Szabóa i na Nyisztora i na jedan dio članstva unutar socijaldemokratske partije, o tome svjedoče istupanja delegata, pretežno radnika i poljoprivrednih radnika, na Izvanrednom partijskom kongresu od 10. februara 1918.

Delegat peštanskih radnika na kongresu Mor Braun je u svome govornu utvrdio onu suprotnost koja postoji između revolucionarnog raspoloženja radništva i oportunističke politike vodstva, koja suprotnost je naročito došla do izražaja u januarskom generalnom štrajku godine 1918: »U generalni štrajk je radništvo stupilo s time, da to neće biti generalni štrajk, nego mađarska revolucija. Svađje su o tome govorili

²⁰⁴ Mađarska štampa je u to doba često nazivala boljševike maksimalistima, premda su maksimalisti u Rusiji sačinjavali grupu koja se odčijepila od esera i koja je zastupala malograđanska shvaćanja. Znatan dio te grupe se poslije Oktobarske revolucije suprotstavio revoluciji. Prestala je egzistirati god. 1920. (Napomena redakcije *Odabranih dokumenata*, tom V, str. 14).

²⁰⁵ Uvodnik pod naslovom: »Nov preokret u Rusiji«, objavljen u peštanskom listu *Neues Politisches Volksblatt*, broj od 10. novembra 1917. (Članak je u mađarskome prijevodu preštampan u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 14–16).

²⁰⁶ *Neues Politisches Volksblatt*, broj od 24. novembra 1917, – i *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 19–20.

drugovi, to su izjavljivali govornici... Oni drugovi, pa i oni radnici, koji su bili najbolji socijalisti, oprastali su se u ponedjeljak ujutro²⁰⁷ od svojih porodica s time da ne znaju šta će se dogoditi, i grleći na rastanku svoje žene i djecu izjavljivali da ne znaju, da li će se uopće vratiti. A onda su im u ponedjeljak tutnuli u ruke jedan proglas,²⁰⁸ na kome je stajalo da treba da se vrate na rad, ali zar se može zamisliti da se u jednom trenutku mišljenje izmijeni tako da, kad je čovjek riješen na sve i pripravan na sve, istoga trenutka povjeruje da on sad treba da stupi na posao. Ni tvorničari nisu bili spremni na to, a pojava proglašenja je izazvala takvu duševnu zbunjenost, da je radništvo najvećim dijelom reklo, da je to prijevara, i da je taj proglas izdala vlada...

... postoji li mogućnost za mađarsku revoluciju, li ne postoji? ta su pitanja bješnjela unutra u fabrikama, pa je bila nojeva politika nasuprot tih pitanja zavlačiti glavu u pijesak, jer ta su pitanja postavljena uslijed ruske revolucije, i radništvo se bavilo tim mislima...

Zatim je taj predstavnik peštanskoga proletarijata kritikovao u Szabóvu duhu način rukovođenja partijom: »Drugovi moji, čini se da u ustrojstvu partije postoji neka greška... Uzalud ćemo mi donositi odluke, ako ne budemo u ustrojstvu partije izvršili takvu promjenu, koja će onemogućiti da se godinama, od jednog kongresa do drugog, odluke zaključavaju u ormar partije. Mnoge zdrave odluke leže neostvarene...«²⁰⁹

Delegat György Nyisztor, poljoprivredni radnik, pristaša opozicione partijske ljevice, zastupao je na kongresu otvoreno i odlučno nacionalnu i seljačku politiku Ervina Szabóa: »... Ja tvrdim da sam industrijski proletarijat i porod svog revolucionarnog oduševljenja ne može u jednoj zemlji osamljen da izvrši revoluciju. Ni sa selima, ni sa nemadarskim narodima ova partija nema nikakve veze... Mi se ne borimo protiv toga što su sela, što su nemadarski narodi izvrgnuti samovolji kotarskih predstojnika... Učinimo nešto i sa seljacima, na to treba da se bace partijski sekretarijati, da budemo povezani sa njima«. (Kurziv F. B.)

Nyisztor je isto tako u smislu Szabóvih kritika službene socijalne demokracije na konkretnim primjerima razotkrio suprotnost koja kod partijskih vođa postoji između njihovih socijalističkih fraza i antisocijalističkih postupaka, oštro osudio izbornu politiku partijskoga vodstva, njegovo paktiranje s vladom i suradnju s buržoaskim strankama, kao i vjerovanje vođa u lijepe riječi i prazna obećanja ministra predsjednika Wekerlea: »Drug Weltner je rekao da je ovaj štrajk postigao velik uspjeh, da smo dobili, mnogo dobili. A ja nasuprot referentu kažem da nismo dobili ništa. Ono što je izjavio Wekerle, to je prije tri nobjelje rekao i Czernin, a odonda je sto puta izjavljiva...«

Delegat Károly Toth brodogradilišni radnik, govorio je o suprotnosti koja postoji između socijalističkih radničkih masa i socijaldemokratskoga vodstva: »... Moramo utvrditi da među radnicima nije onakvo raspoloženje, kakvo je ovdje. Radnici koji rade u tvornicama misle drukčije, oni su ogorčeni protiv partijskoga vodstva, jer je ono dugo vremena skrštenih ruku gledalo kako mi gladujemo, kako gramco u bijedi... Tvornički radnici su zato ogorčeni protiv vodstva, jer je ono protiv raspoloženja i protiv volje masa zakažilo i likvidiralo pokret. Kad bi ovaj kongres, kad bi delegati uistinu htjeli da izraze volju radništva, onda bi ovdje morao biti vihor negodovanja i ogorčenja, a mjesto toga, kako vidim, izglasava se opće povjerenje partijskome vodstvu«.

²⁰⁷ U ponedjeljak, 21. I bio je treći dan generalnog štrajka, koji je izbio u petak, 18. I 1918. - (Napom. F. B.)

²⁰⁸ Radi se o Proglašenju socijaldemokratskoga vodstva kojim se objavljuje obustava generalnog štrajka i pozivaju štrajkaši da se vrate na posao. (Napom. F. B.)

²⁰⁹ Tu je predsjedavajući prekinuo govornika i postavio pitanje delegatima da li pristaju da Braun nastavi svoja izlaganja, pošto je dotle već bio govorio 10 minuta. Većina, kojom je i na ovome kongresu raspolagalo oportunističko vodstvo, izglasala je da se Braunu odzme riječ.

Pomirljivu, kompromisnu politiku vodstva prema režimu izvrgavao je kritici služeći se Szabóovim argumentima i dr. Lipot Katz, delegat opozicione partijske organizacije iz Nagyváradu, koja je odbila da izvrši direktivu vodstva o stupanju socijaldemokrata u izbornopravni blok sa građanskim strankama. »Kada je riječ – rekao je Katz – o krupnim životnim pitanjima, o ratu, mi onda vodimo kompromisnu politiku. Sa založen gledamo, kako u vrijeme kada tisuće i stotine tisuća porodica gube svoje očeve i svoje najbliže, mi raspravljamo o sitničavim, predratnim pitanjima. Tu treba nešto učiniti...« Osuđujući socijaldemokratsko paktiranje s vladom i suradnju s buržoazijom Katz je zahtijevao od vodstva garancije da ubuduće neće više ni u kom slučaju suradivati sa građanskim strankama. On je, nadalje, osudio i redigiranje i pisanje glavnog partijskog organa *Népszava*, koja puni svoje stuppec razgovorima vođa s ministrima, kojekakvim nevažnim izvještajima, a o najbitnijim problemima radničke klase i radničkoga pokreta šuti. »Poznato mi je pustošenje cenzure, ali uza sve to mogu sasvim odlučno da tvrdim da bi i pored cenzure moglo još ponešto da stane u *Népszavu*«.

Szabóove poglede o Vázsonyiju, o politici paktiranja s vladom i s buržoaskim partijama zastupao je i ličilac Zoltan *Beniczky*: »Poslije svega ja najodlučnije protestiram protiv toga da mi ubuduće bilo u kom pogledu suradjemo sa građanskim strankama...«.

U istom smislu je osudio antirevolucionarnu politiku vodstva i drvodjeljac Janos *Bodon*.²¹⁰

Zbog svoje radikalne socijalističke djelatnosti partijska ljevica je bila pod strogom policijskom prismotrom, a šef budimpeštanske policije slao je o njihovu radu posebne izvještaje ministru unutrašnjih djela. U jednom takvom izvještaju naročito se ističe da se službeno socijaldemokratsko vodstvo ne slaže s radikalnom politikom ljevice.²¹¹

Potaknuta Oktobarskom revolucijom ljevica je uz vođenje unutarpartijske opozicije sve češće poduzimala samostalne akcije, bez znanja pa i protiv volje vodstva štampala ilegalne letke, organizirala političke demonstracije²¹² suradjući sve tješnje sa Szabóovim revolucionarnim socijalistima.

20. novembra 1918. postala je jedan od osnivača Partije Komunisti Mađarske.

Jedan znatan broj socijaldemokratskog članstva, sastavljen pretežno od tvorničkih radnika zaposlenih u krupnoj industriji, nezadovoljan oportunističkom politikom vodstva i njegovom suradnjom s buržoazijom, početkom novembra 1918. sasvim se i organizaciono izdvojio od partije okupivši se oko grupe nezavisnih socijalista Mađarske. O njihovoj revolucionarnoj nastrojenosti svjedoči među ostalim i njihov Proglas iz novembra 1918. u kome se upućuje ovaj poziv radnicima: »Vi morate snagom proletarijata koja potresa svijet pregaziti sve one koji su dosad bili vaši gospodari! Vi ste obrađivali zemlju ove države, rad vaših ruku stvorio je njenu industriju, – vaša krv je tekla na njenim granicama, ova

²¹⁰ Tekstovi iz govora delegata navedeni su po *Zapisniku o radu Kongresa*, objavljenom u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 91–95.

²¹¹ Isporedi Izvještaj šefa policije od 17. marta 1918. *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 147–148.

²¹² Isporedi na istome mjestu spis broj 247, str. 293.

zemlja je Vaša! U ovoj zemlji neka se događa ono, što vi hoćete! A vaša volja neka bude jedna! Čista socijalistička republika gdje nema povlašćenih, gdje nema izrabljivanja, gdje nema gospodara i slugu . . .

Revolucija od tridesetog oktobra više je bila nacionalistička i donekle antimilitaristička revolucija, nego socijalistička. Zasad je samo država postala nezavisna, samo se država oslobodila jarma, zasad su samo upravljači države, – vlasnici države: buržoazija i latifundij postali slobodni. Proleter i još nisu slobodni, proleter i će samo onda biti slobodni, kad država bude njihova! A država samo na jedan način može biti njihova: ako vlast bude njihova. Put proletarijata ne može voditi zajedno sa putom republikanskih, nacionalističkih i raznih buržoaskih stranaka, nacionalističke i buržoaske stranke su dostigle svoj cilj ondje, gdje je proletarijat mogao da nađe samo sredstvo za postizanje svojih ciljeva. Novu Mađarsku treba da izgrade proleter i . . . Ne smijemo pustiti da nas zavedu parole buržoaskih stranaka, ne nasjedajmo obećanjima feudalnih ili kapitalističkih »građana«, svjesni svoje snage moramo zahtijevati neodložne promjene koje odgovaraju našim interesima, a u prvom redu onemogućenje kapitalističke vladavine. To pitanje mora masa proletarijata riješiti bez popustljivosti, na najradikalniji način . . .

Drugovi! . . . Naš interes nije samo uništenje kraljevstva, naš interes je uništenje nacionalizma, feudalizma i buržoazije. Naš interes je: *Komunistička Republika!* . . .«

*Grupa nezavisnih socijalista Mađarske*²¹³

Ova grupa je pristupila Partiji Komunističke Mađarske odmah nakon nje-nog osnutka 20. XI 1918.²¹⁴

Od najveće važnosti je, međutim, utjecaj Ervina Szabóa na grupu revolucionarnih socijalista, jer je ta grupa pod neposrednim Szabóovim vodstvom odigrala presudnu ulogu u revolucioniranju ugarskog radničkog pokreta, u formiranju Partije Komunističke Mađarske i u izvojevanju Mađarske Sovjetske Republike.

O porijeklu i formiranju Szabóove grupe revolucionarnih socijalista daje nam Uvod u *Izabrane spise* ove podatke: »Zbog same prirode stvari jedino se na osnovi sjećanja suvremenika može rekonstruirati kakvu je ulogu igrao Ervin Szabó u pokretu revolucionarnih socijalista godine 1917–1918. Sigurno je da je on spojio dvije, prvotno odvojene male grupe pokreta: onu sindikalističkih radnika (Mesolygó Bellér) i onu socijalističkih studenata Galilejeva (Duczynska, Sugár). On je i nadalje ostao intelektualni vođa i savjetodavac pokreta, davao pravac njihovoj djelatnosti, određivao osnovne teme njihovih letaka, pregledao koncepte njihovih spisa, nabavljao novac za rad.«²¹⁵

²¹³ Isto, tom V, str. 310–311.

²¹⁴ Isporedi na istome mjestu, str. 311–312.

²¹⁵ Uvod u *Izabrane spise*, str. 18.

Za revolucionaran rad, koji se odvija ilegalno i koji po pravilu ne ostavlja za sobom mnogo pisanih dokumenata, veoma su dragocjena svjedočanstva suvremenih učesnika u događajima. Za upoznavanje aktivnosti ugarskih revolucionarnih socijalista u periodu od Oktobarske revolucije do pobjede Mađarske Komune nisu, međutim, ta svjedočanstva ni jedini ni glavni izvor. Daleko važnije dokumente u tom pogledu predstavljaju sačuvani leci te Szabóove grupe. »O radu Revolucionarnih socijalista ostali su nam mnogobrojni leci i drugi spisi koji su, raskrinkavajući izdajničku politiku desnih socijaldemokratskih vođa, mobilizirali radnike i vojnike da slijede primjer ruskoga proletarijata. Napredni omladinci – lijevi članovi Galilejeva kruga, veći broj tehničke inteligencije i radnika u industriji i u saobraćaju – vršili su taj posao, od početka godine 1918. pod vodstvom Otta Korvina i Imrea Sallaja. S njima je radio Antal Mosolygó, radnik mátyásföldske tvornice aviona, preko koga su uspostavili vezu i s radništvom u krupnoj industriji. Ti mladi ljudi su Ervina Szabóa smatrali za svog intelektualnog vođu, njemu su se obraćali za savjet, za direktive. Njihovi ilegalno šireni leci, ispunjeni smionim sadržajem, naišli su na veoma živ odaziv u krugu mađarskih radnika, siromašnih seljaka i vojnika, i prouzrokovali mnogo brige vlastodršcima...«²¹⁶

Ti leci Szabóove grupe su od neprocjenjive dokumentarne važnosti, jer sadrže brojna svjedočanstva o najvrednijim, revolucionarnim djelima i podvizima mađarskog radničkog pokreta od kraja 1917. do kraja 1918. godine.

Njihov golem udio u revolucioniranju ugarskog socijalističkog pokreta bio je uvjetovan ovim okolnostima.

Propagirati među mađarskim radništvom ugledanje na Oktobarsku revoluciju, otvoreno izražavati ogorčenje gradskog i seoskog proletarijata i vojnika protiv postojećeg stanja, mobilizirati radničke, seljačke i vojničke mase u borbi za njegovo rušenje, poticati, pripremati i organizirati revolucionarne akcije tih masa – nije bilo moguće u legalnoj štampi pod uvjetima ratne cenzure. Zbog toga je pisanje i širenje tih ilegalnih, necenzuriranih, proboljševičkih letaka bilo od tolike važnosti. Na početku jednog svog letka iz januara 1918 (pod naslovom *Braćo radnici!*) revolucionarni socijalisti ističu: »Kad vam skrećemo pažnju na događaje iz posljednjih dana, mi nadomješćujemo onu dnevnu štampu koja je iznakažena cenzurom, korupcijom, ličnim i stranačkim interesima.«²¹⁷

U svakoj zemlji, u kojoj se apsolutistički vlada i u kojoj se različitim sredstvima (cenzurom, policijom, vojskom) silom sprečava izražavanje nezadovoljstva goleme većine pučanstva protiv režima i protiv postojećeg stanja stvari, – u ilegalne, protuzakonite, proturežimske spise ima se gotovo neograničeno povjerenje, to je najradije čitana literatura koja ima najviše efekta, a što su takvi spisi radikalniji, borbeniji, to većma djeluje njihov sadržaj na potlačene mase kao direktiva za rad u sindikatima, u partijskim organizacijama po selima, u kasarnama i na frontama.

²¹⁶ *Odabrana dokumenta*, tom V, Uvod, str. 6.

²¹⁷ Isto, tom V, str. 73.

Moć djelovanja revolucionarno-socijalističkih letaka bila je pojačana i time što su oni izdavani i šireni u velikom broju egzemplara i nezaustavljivo prodirali u najšire slojeve nezadovoljnika. Carsko-kraljevsko vojno zapovjedništvo u Bratislavi, na primjer, u svom dopisu velikom županu županije Vas od 15. maja 1918. javlja između ostalog: »U posljednje vrijeme su u Budimpešti u svim ulicama, u kasarnama, i na vojničkim vježbalištima nađeni u velikim količinama leci ispunjeni socijalističko-revolucionarnim sadržajem...«²¹⁸

Leci revolucionarnih socijalista prevedeni su i na neke druge, pa i slavenske jezike i šireni i među nemađarskim radništvom.²¹⁹

Veliki uspjeh ove aktivnosti dolazio je još i otuda što je konspirativan rad oko pisanja, izdavanja i širenja tih ilegalnih letaka sudeći po svemu bio veoma dobro organiziran. Iako je već poslije pojave prvih takvih letaka i policija i vlada postavila sebi kao glavni, najaktuelniji zadatak ugušivanje te ilegalne djelatnosti pod svaku cijenu, — dugo se nije moglo ući u trag ni izdavačima ni širiteljima. A kad bi netko od njih i bio uhvaćen na djelu, on se po pravilu držao na saslušanju pred policijom tako da je dalja provala bivala spriječena i da su njegovi drugovi na oslobodi mogli nesmetano da nastave svoj ilegalan rad. A svi odgovorni učesnici u tome pothvatu naročito su nastojali da glavni inspirator te aktivnosti, Ervin Szabó, ne padne u ruke policije.

Ti leci Szabóove grupe su i zbog svog revolucionarnog sadržaja i zbog svog snažnog neposrednog djelovanja na razvoj ugarskog radničkog pokreta u pravcu Oktobra — veoma značajni i za upoznavanje i za ocjenu Szabóove uloge u toku rata, pa zato neke od njih donosimo ovdje u cijelosti ili u odlomcima.²²⁰

Letak revolucionarnih socijalista, koji je pod naslovom *Radnici! Braćo!* širen u prvoj polovici novembra 1917. sadrži između ostalog: »...Zar i dalje da trpimo, da patimo samo zato, što njemački car, generalštab i kancelar žele još uvijek tuđe narode da podjarmljuju? Ili zato što anglo-američkim imperijalistima još nije dosta krvoprolića...«

Istakavši kako na Stockholmskoj konferenciji predstavnika socijaldemokratskih stranaka iz godine 1917. nije došlo do sporazuma zato jer službeni partijski vođe nisu stajali na bazi klasne borbe, letak nastavlja: »Drugovi radnici! Samo jedna jedina snaga može da izmijeni svijet i da sruši izvršno organiziranu međunarodnu re-

²¹⁸ Isto, tom V, str. 172.

²¹⁹ Vidi, na primjer, str. 195 petoga toma *Odabranih dokumenata*.

²²⁰ Ti leci čuvaju se u Arhivu Partijskohistorijskog instituta u Budimpešti, a dobar njihov dio objavljen je na mađarskome originalu u V tomu *Odabranih dokumenata historije mađarskog radničkog pokreta*; ovdje se donose u momo prijevodu.

Pri izradi upotrebljavana je različita tehnika, a neki su pisani i prepisivani rukom. Šireni su i u Pešti i u unutrašnjosti Ugarske. Po pravilu vrijeme izdavanja nije na njima označeno; »Leci iz ovoga razdoblja su uopće uzev bez datuma. Vrijeme javljanja ilegalnih letaka ustanovili smo iz njihovog sadržaja i na osnovi onih sjećanja svremćenika koja su među sobom suglasna. U pojedinim slučajevima su i dnevni listovi objavljivali tekst letaka; tada smo označili ne samo mjesec, nego — prema datumu objavljivanja u novinama — i dan kada su izdani.« (*Odabrana dokumenta*, tom V, Uvod redakcije, str. 9).

akciju! Ta snaga je jednodušna revolucionarna akcija međunarodnoga proletarijata! Prožeti tom idejom sakupili su se još na početku rata u Zimmerwaldu oni drugovi koji ni jednog trenutka nisu skretali sa puta klasne borbe, zato oni sa sve većom snagom i odlučnošću objavljuju da usred ovog masovnog ubijanja međunarodni proletarijat ima samo jedan interes, i da je samo jedno djelo dostojno njega: Rat protiv rata. Tu ideju je prigrlio revolucionarni proletarijat Petrograda i Moskve. U ime te ideje oni su i nas pozvali u borbu, i mjesecima su očekivali našu bratsku pomoć. Braćo, na nama je red!...

Pozivamo vas, braćo, u onu zajedničku borbu koju proletarijat Evrope i Amerike pokreće protiv rata. Sredstvo za to je pojačana ekonomska borba kojoj je otvoren cilj da s pomoću generalnog štrajka, s pomoću sabotiranja (proizvodnje)²²¹ ratnih strojeva, oružja i municije – oteža ratovanje, i da onemogući rat. Drugovi, pripremajte se! Radnici svijeta, vojnici svijeta, ujedinite se!

*Grupa ugarskih socijalista koja se priključila Zimmerwaldu.*²²²

U rukopisnom umnoženom letku revolucionarnih socijalista iz decembra 1917, pod naslovom *Braćo vojnici!*, sadržano je između ostalog i ovo: »... Braćo, osvjestite se! Ruski vojnici su već shvatili, da se zemlja, koju oni treba da osvoje, nalazi u njihovoj vlastitoj državi, da je neprijatelj, – protiv koga se, kad zatreba, mora ustati i s oružjem u ruci – parazitska četa grofova veleposjednika i industrijskih barona koja bezemljaše Janoše i golače Petere različitih nacionalnosti huška jedne protiv drugih, samo da se, prepoznavši pravog neprijatelja, ne bi okrenuli protiv njih.

Vojnici! Za dvije-tri nedjelje ruska braća će se vratiti kući na bujnu plodnu zemlju koja odsad neće radati žuto klasje za gospodare dvoraca, nego za onoga koji je obrađuje...

Ruski vojnici nisu voljni da umru zato, da bi Poljska ili neka druga pokrajina, nastanjena narodima tuđeg jezika, pripadala Ruskoj Imperiji...²²³

Za Szabóovo antisocijaldemokratsko stajalište i za njegovo zalaganje za neposrednu, direktnu akciju karakterističan je i ovaj letak revolucionarnih socijalista iz decembra 1917: »Trajan mir neće osigurati za nas ni socijalna demokracija ni bilo kakva vlada, nego samo ostvarenje boljševičke ideje. U akciju!

Ni jedne pare, ni jednog čovjeka za vojsku.²²⁴

Szabóove ideje propagira i letak revolucionarnih socijalista iz januara 1918. u kome se *Braći Radnicima* upućuje ovaj poziv: »Slijedeći našu rusku braću, i naši drugovi u Finskoj su razvili barjak revolucije.²²⁵ Razjurili svoju buržoasku vladu i osnovali drugu proletersku vladavinu na svijetu. I u Ukrajini je izbila socijalistička revolucija, a izvojevanje njene definitivne pobjede je samo pitanje dana. Stotine tisuća naših njemačkih drugova napuštaju rad i kao oružje protiv svoje imperijalističke vlade upotrebljavaju generalni štrajk.

A šta se dotle događa kod nas? Kakav je uspjeh imao pokret mađarskih radničkih masa?

U Ugarskoj se dotle zbivaju događaji koji podsjećaju na najernije dane reakcije. Svoja obećanja o poboljšanju javne ishrane vlada otkupljuje na taj način što smanjuje obroke kruha i tako izvrjava novim oskudicama ono radništvo koje je od ratnih stradanja već toliko napućeno. Drugovi, oni koji su nepoćudni generalštabu koji želi beskrajno nastavljanje rata, čame dijelom u policijskim mučionicama, a dijelom u zatvoru vojnog tužilaštva. A naša demokratska vlada novim hapšenjima iz dana u dan daje dokaze o svojoj ljubavi prema miru.

²²¹ Ova riječ je omaškom izostavljena iz originalnog teksta. (Vidi napomenu redakcije *Odabranih dokumenata*, tom V, str. 16.

²²² *Odabrani dokumenti*, tom V, str. 16–17.

²²³ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 47.

²²⁴ Isto, str. 40.

²²⁵ »U januaru 1918. proglašena je Finska Socijalistička Radnička Republika, koju su prvih dana maja 1918. u krvi ugušili finski bjelogardejci uz pomoć njemačke imperijalističke vojske.« (Napomena redakcije *Odabranih dokumenata*, tom V, str. 73).

Mađarski radnici! Tri dana su se poigravali s vama oni koji tvrde da su vam vođe. Nakon trodnevnog brbljanja likvidirali su onaj štrajk koji je izbio neovisno od njih. Likvidirali ga, a da osim praznih obećanja i pohvalnog priznanja šefa policije nisu postigli nikakav drugi uspjeh. A poslije svega toga se ne ustručavaju da nas, revolucionarne socijaliste obaspu klevetama i da nas nazivaju kapitalističkim plaćenicima i malograđanskim elementima.²²⁶

²²⁶ Ovaj dio letka sadrži vjeran prikaz držanja službenog socijaldemokratskog vodstva prema generalnom štrajku peštanskoga radništva od 18. do 21. januara 1918. Na osnovi izvještaja socijalističke i građanske štampe i ostalog dokumentarnog materijala, objavljenog u V tomu *Odabranih dokumenata historije mađarskog radničkog pokreta* (vidi spise broj 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56 i 57) – stviri su tekle ovako. Generalni štrajk je izbio u Budimpešti u petak 18. januara nezavisno od partijskoga vodstva i protiv njegove volje. Tog dana rano ujutro radnici su u nekim glavnim tvornicama iz vlastite inicijative obustavili rad. Kada su radnički povjerenici u četvrtak (17. I) uveče zahtijevali od vodstva da udovolji općoj volji radništva i da odmah proglasi generalni štrajk, vodstvo je taj zahtjev odbilo. Tek kada je u petak prije podne bilo obaviješteno da sve veći broj proletarijata stupa kompaktno u štrajk, vodstvo je odlučilo da rukovođenje štrajkom uzme u svoje ruke kako bi taj dotad najmasovniji pokret socijalističkoga radništva – u štrajku je sudjelovalo oko 150.000 radnika – zadržalo u granicama zakona, sačuvalo mir i red i spriječilo prerastanje štrajka u revolucionarnu, boljševičku borbu rušenja postojećeg kapitalističkog sistema. U tom smislu je vodstvo izdalo u petak u podne svoju proklamaciju o štrajku.

Neposredni povod januarskoga pokreta bio je bečki generalni štrajk austrijskog socijalističkog radništva koji je izbio nekoliko dana prije i koji je još uvijek trajao. Glavni zahtjevi štrajkaša bili su: 1. neodložno sklapanje mira s Rusijom, bez aneksija, na bazi Lenjinove mirovne ponude; 2. izglasavanje zakonskog prijedloga o izbornoj reformi u ugarskome saboru; 3. radikalno poboljšanje snabdijevanja pučanstva živežnim namirnicama.

Štrajk se brzo proširio i na neke gradove u unutrašnjosti Ugarske (Aszód, Djur, Segedin, Pečuj, Subotica, Nagykanizsa, Ozd, Vac i dr.).

Na masovnoj skupštini radništva, održanoj u Budimpešti drugog dana štrajka (u subotu 19. I) donesena je jednodušna rezolucija da se štrajk nastavi sve dotle dok se sa strane vlade mjesto dotadašnjih praznih obećanja ne pruže stvarne garancije da će se ispuniti glavni navedeni zahtjevi štrajkaša. Isto takvo borbeno raspoloženje štrajkaških masa manifestiralo se i na skupštini održanoj trećeg dana štrajka (u nedjelju, 20. I prije podne) kojoj je prisustvovalo preko 100.000 radnika.

Istog dana poslije podne vodstvo je (uz priatnost manjeg broja radničkih povjerenika) pregovaralo s predsjednikom vlade o zahtjevima štrajkaša. Tom prilikom ministar predsjednik je izjavio vodstvu da će vlada ispuniti iznesene radničke zahtjeve.

Na osnovi te izjave, koja je i ovoga puta uistinu značila samo prazna obećanja (ni jedan od tri zahtjeva štrajkaša nije ispunjen sve do propasti Austro-Ugarske monarhije potkraj 1918) – vodstvo je na svojoj sjednici, usprkos protivljenja nekih radničkih povjerenika, donijelo zaključak da se štrajk obustavi, i u svojoj Proklamaciji od 21. I pozvalo sve radnike da se u ponedjeljak vrate na rad, pošto je štrajk postigao najveći mogući uspjeh (u proklamaciji se kaže: »kolosalan uspjeh») time što je vlada dala gornja obećanja.

Veći broj socijaldemokratskih organizacija nije se odazvao pozivu vodstva da se radništvo vrati na posao, pa je u mnogim tvornicama i poslije 21. I nastavljen štrajk.

Na to je vodstvo u svom proglasu od 22. I osudilo nastavljače štrajka, a njegove nosioce žigosalo kao plaćenike buržoazije.

Šef budimpeštanske policije, dr Lászlo Sándor, u svom izvještaju, podnesenom 26. I 1918. kralju Karlu prilikom njegova dolaska u Peštu, naročito je istakao da se samo vodstvu socijaldemokratske partije, i suradnji tog vodstva s policijom – ima zahvaliti što je ponovo uspostavljen mir i red i što se u tvornicama opet radi (Napom. F. B.)

Na njihove isprazne psovke nećemo odgovarati sličnim načinom, nego vas, mađarska radnička braćo, pozivamo u borbu! Pomislite na to da naši neprijatelji nikad neće na lijep način ispustiti vlast iz svojih ruku, da zalaganjem za izbornu pravu nikad nećete postići krajnji ideal radničke klase, da svoja prava možete zadobiti samo putem borbe!

Mađarski radnici! Ostarvite prije svega pravo radničke klase na svoje samoodređenje. Izaberite među sobom u svakoj tvornici radnički odbor od pet članova, pa radničkome vijeću, formiranom od tih radničkih odbora, podredite sadašnje vodstvo partije, zahtijevajte već na izvanrednom partijskom kongresu²²⁷ priznanje radničkog vijeća!

Drugovi! U Austriji i u Njemačkoj već su osnovana radnička vijeća.

Radnička braćo!

Pomislite na našu rusku braću, spremajte se za borbu!

Mađarski radnici!

Budite pripremni za proletersku revoluciju!

*Revolucionarni socijalisti Ugarske.*²²⁸

Početkom februara 1918. revolucionarni socijalisti su uputili ovaj proglas delegatima na Izvanrednom partijskom kongresu, održanom 10. II 1918: »*Proleteri svijet zemalja ujedinite se!* Podsjećamo vas na Marxove riječi, kada pozdravljamo vas, delegate mađarskih proletera. Sablast kruži danas Evropom. Sudbina buržoaskog društva je zapečaćena, a vladajuće klase širom Evrope drhte od pomisli na proletereku revoluciju koja se približava. Napregnuvši svu svoju snagu one nastoje da prepriječe put događajima, pa se ujedinjenim silama okreću protiv nas. I u Ugarskoj hjesni reakcija s dosad nikad neviđenom snagom. Vojni zatvori prepuni su političkih uhapšenika. Sadašnja sloboda štampe, sloboda zбора i dogovora, sve su to drećeći rezultati onog mira koji smo za razdoblje rata sklopili s buržoazijom. Vázsonyi, koji se na ledima mađarskoga radništva popeo na ministarsku stolicu, otvoreno je izjavio da će »... zabraniti svako slavljenje boljševizma, bilo potajno ili podmuklo, bilo otvoreno, i da će ga pregaziti«. A, drugovi, boljševizam nije ništa drugo nego ostvarenje socijalističkih ideja. Mađarska buržoaska vlada se dakle zaklela da će zgaziti naše ideale. Da li ćete sad već uvidjeti, da treba definitivno da raskinemo s buržoaskim strankama, da treba da podignemo rukavicu koju nam neprestano bacaju u lice. Zahtijevajte da partijsko vodstvo prekine svaku vezu s Vázsonyijem i sa građanskim strankama, i da bez odlaganja objavi istup iz bloka za izbornu pravu.

Blizu je, mađarska radnička braćo, borba, mnogo bliže nego što bi u tom pogledu željeli da vas uvjere vaši malodušni vođe. A za borbu treba da se pripremimo i da se u njoj oslonimo na svu raspoloživu silu radničke klase.²²⁹

Naš prvi zadatak je da, na način koji odgovara duhu vremena, demokratiziramo vodstvo radničke klase, organizaciju socijalne demokracije. Socijalna demokracija je upala u pogrešku partijskoga apsolutizma. Izgubila je vezu sa masama, a ono što joj je najveća mana, izgubila je svoje revolucionarno obilježje. Vođe Socijaldemokratske partije Ugarske odavno upotrebljavaju socijalističko ime samo kao firmu, a ustvari nisu ništa drugo nego građanski demokrati. Već dvadeset godina kanaliziraju borbenu energiju mađarskoga radništva u borbu za izbornu pravu, a ni jedan jedini korak nisu učinili u interesu revolucionarnog socijalističkog preobražaja. Ili zar i vi mislite da ćemo putem borbe za izbornu pravu ikad postići pobjedu proleterskih ideja. Slijedeći primjer naših ruskih drugova, naši njemački, francuski, engleski, nizozemski i austrijski drugovi već su uvidjeli da s uspjehom mogu prihvatiti borbu

²²⁷ Pošto znatan dio socijaldemokratskog radništva nije prihvatio odluku vodstva od 21. I o obustavi generalnog štrajka, vodstvo je 22. I podnijelo ostavku, zbog čega je sazvan Izvanredni partijski kongres koji je održan 10. februara 1918. (Napom. F. B.)

²²⁸ *Odabrani dokumenti*, tom V, str. 73-74.

²²⁹ U originalnom tekstu letka tu fali jedna riječ, vjerojatno bi trebalo biti na sredstva sile. (Vidi napomenu redakcije *Odabranih dokumenata* na str. 90.).

protiv buržoazije samo ako upravljanje svojom sudbinom uzmu u vlastite ruke. Gotovo u svim državama Evrope osnovana su vijeća radnika! Zahtijevajte da izvanredan partijski kongres prizna kao ustavni kontrolni organ partijskog vodstva radničko vijeće koje treba osnovati za čitavo područje države. Osigurajte radničkome vijeću takav djelokrug koji mu pripada na osnovi prava golemih masa koje stoje iza njega. Zahtijevajte od novog vodstva, koje treba izabrati, da upotrebi i najoštriji sredstva koja mu stoje na raspolaganju da bi se oslobodili oni naši drugovi koji žame u zatvoru.

S puno očekivanja gleda mađarsko radništvo na Izvanredni partijski kongres. Ali mi moramo da pokažemo svakome proleteru ovoga svijeta, a u prvom redu našoj ruskoj braći, da će i mađarsko radništvo imati dovoljno samosvijesti da stupi na polje akcije kad stigne vrijeme delanja. Braćo radnici! Nemojte vjerovati da će stvar mađarskoga proletarijata moći da dovede do pobjede sadašnje vodstvo naše partije, koje je tako mnogo puta i u prošlosti, a naročito prilikom posljednjeg neuspjelog masovnog štrajka, dale uvjerljivih dokaza o svojoj nesposobnosti i o svojoj oportunističkoj politici lovljenja mandata. Organizirajte sami revolucionarnu snagu mađarskoga radništva, i pripremite radnike za bitku koja se bliži.

*Živjela revolucionarna klasna borba!
Revolucionarni socijalisti Ugarske.*²³⁰

Letak revolucionarnih socijalista iz februara 1918. pod naslovom *Treba da delamo!* sadrži između ostalog: »Njemački, austrijski i mađarski državnici krađu, varaju, lažu... Njemačko državno rukovodstvo je dobro organizirana banda mračnjaka! Pred nama je stajao opći mir! Naši engleski i francuski radnički drugovi primorali su svoje kapitalističke vlade da pokrenu mirovne pregovore. Tada je njemački glavni krvnik održao govor u Hamburgu rekavši: svijet može spasiti samo onaj mir, koji će izvojevati krvavi njemački mač. Taj govor je ojačao vlast ratoborne struje u francuskoj i u engleskoj vladi, to im je pružilo podlogu za nastavljanje rata, za masovno ubijanje još nekoliko milijuna naše braće.

Austrijski ministar predsjednik je svečano obećao da na ruskom frontu neće više goniti u smrt naše vojnike. *Lagao je!* Ipak su tjerali našu braću protiv boljševika... Naši ministri vanjskih poslova uzdišući prevrću očima okrenutim nebu, a u isto vrijeme sile rusku proletersku vladu i Rumunje na takav mir koji će u njima probuditi želju za osvetom i postati uzročnikom novih ratova. Ali šta za to mare gospoda? Oni će i onda biti ratni liferanti! Oni se ni tada neće smrznuti u zimskome ratovanju! Ni ljeti neće oni dobiti dizenteriju...

... U Hrvatskoj je opasno stanje, jer pučanstvo neće dalje da trpi krvlju zamrljani jaram! U Puli mornari nisu dalje mogli da podnesu patnje! Pobunili su se i potopili ratni brod koji se zove Princ Rudolf, na što su momčad desetkovali!...²³¹

Jedan od najznačajnijih letaka revolucionarnih socijalista u kome su isto tako u potpunosti došli do izražaja osnovni pogledi Ervina Szabóa - jest njihov proglas iz marta 1918. pod naslovom *Svima!* »... Razbojnička banda vlastodržaca, koja se tovi na našoj krvi, na našim suzama, propovijeda slavu domovine. O kojoj to domovini lažu? Mi nemamo zemlje! Nemamo imetka! Nemamo prava. Ali ima žandarmerije, policije. Ima tuberkuloze. A mi nismo ni to pravo da sami odlučujemo o našim golem životima...

A mi godinama²³² moramo crkavati zato da bismo za račun granzivaca čuvali teritorije, otete od drugih zemalja. Zar su cipele postale jeftinije zato, što smo poubijali nekoliko miliona srpskih proletera i što smo ih istjerali iz njihovih domova? Zar je zato postao jeftiniji kruh? Zar mi zato bolje živimo?...

Od Poljske prave nasiljem austrijsku Poljsku! Nasiljem zato jer oni nikad ne bi od svoje volje pristupili Austriji...

²³⁰ *Odabrani dokumenti*, tom V, str. 90-91.

²³¹ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 123.

²³² Tu je jedna riječ nečitljiva. (Napomena redakcije *Odabranih dokumenata*).

Kome dakle sad već da vjerujemo? Caru Vilimu, Hindenburgu, Czerninu, Tiszi, Andrásyju, Scheidemannu, koji lažući poput najgorih bitanga, još uvijek tjeraju proletere u smrt?! Ili možda radije Lenjinu, Liebknechtu, Friedrichu Adleru koji proklamiraju da o sudbini puka ne treba da odlučuje oružje, nego volja samoga puka.

A vladavine puka nema dotle, dok postoji vladavina vojničkoga terora!

Braćo proleteri! Propagirajmo među sobom, a propagirajmo i otvoreno, stajalište ruske revolucije koje je jedino pravilno: Ne treba nam vojske! *Nama treba zemlje!* Trebaju nam jednaka prava i jednake mogućnosti življenja!

Treba da pristupimo djelima! Svijet nam je postao njemačka kasarna, i gore nam ni tako više biti ne može! Zašto se još predomišljamo? Zar nas je možda strah zato što je general Boroevics preporučio kralju da s pomoću vojske u krvi uguši zahtjeve radnoga naroda? Ali s pomoću koje vojske? Ta mi smo vojska. Među austro-ugarskim i njemačkim vojnicima više od stotinu tisuća njih bori se u revolucionarnoj crvenoj gardi!

Mart je! To je mjesec francuske revolucije, austrijske revolucije, mađarskog rata za slobodu i slavne ruske revolucije! Bit ćemo dostojni toga mjeseca!

Braćo! Oružajte se!

U svakom puku, u svakoj tvornici, u svakoj općini osnujte vijeće vojnika, radnika i seljaka. Svaki oficir ili gospodin, koji se suprotstavi tome, neprijatelj je naroda: takve treba uništiti!!!

Da li ćemo da budemo robovi ili slobodni?!

Došlo je vrijeme. Izaberite!²³³

Letak revolucionarnih socijalista iz aprila 1918. pod naslovom *Braćo radnici* - glasi u cijelosti: »Gladujemo, ginemo! Naši sinovi i naša braća na tisuće padaju godinama na frontama, dok se kod kuće novčane vreće ratnih liferanata, grofova, direktora banaka sve više nadimaju. A zašto sve to? Da jedan teritorij, nastanjen Francuzima, i dalje ostane u kaudžama izrabljivačkih njemačkih imperijalista! Mirovni pregovori, koje je započeo francuski predsjednik vlade, izjalovili su se zbog Elzaasa; naš ministar vanjskih poslova nam je pružio dokaza o tome da o miru zna samo govoriti, a da ništa neće da učini u prilog njegova ostvarenja. Dokle ćete još trpjeti obmanjivanja - radnička braćo?! Mira neće biti sve dotle, dok mi ne napravimo ono što su učinili naši drugovi proleteri u Rusiji. Oni su učinili kraj ratu i obračunali sa svojim tlačiteljima.

Mađarski proleteri! I vi ćete moći da zadobijete svoja prava samo putem revolucionarne borbe. Ali vi ste stupili u savez s onim Vászonyijem koji se nedavno zakleo da će zgaziti svakoga tko teži prevratu današnjeg buržoaskog poretka. Vaši vođe traće vašu borbenu snagu na bitke oko Vászonyijeva izbornog prava sada, kada je i kod nas došlo vrijeme da srušimo onaj društveni poredak koji je podignut na sravnju vladavini bogatih lijenčina. Primorajte partijsko vodstvo na pokretanje revolucionarne klasne borbe, koja će i nama donijeti zemlju slobode, čovječnosti i pravde, i trajan mir koji počiva na proletarijatu svijeta. **Braćo mađarski radnici!** Kucnuo je čas za akciju - postupimo i mi na ruski način! **Proleteri!** Stupite svi među vojnike revolucije!²³⁴

U svom prvomajskom proglašenju, širenom aprila 1918, revolucionarni socijalisti upućuju ovaj poziv radnicima: »Mađarski radnici! Ako vam je dojadilo ovo robovanje, ako želite mir i bolji život, uzmite sebi za primjer našu rusku braću!

Provedite oslobodilačku revoluciju.

Uzalud čekamo na to, da se rat svrši sam od sebe! Kapitalistički izrabljivači koji su napravili ovaj rat i koji još uvijek zaraduju milione na povećanju cijena i na burzi, neće se tako lako odreći toga.

²³³ *Odabrani dokumenti*, tom V, str. 137-138.

²³⁴ *Odabrani dokumenti*, tom V, str. 171.

Partijsko vodstvo ne može, ili ne želi ništa da učini! Ne može zato jer ga policija drži u šaci, ili ne želi zato jer su ga potkupila gospoda obećavanjima, mandatima, novcem. Drug Bokányi je jedanput izjavio da je svaki socijaldemokrata ujedno i revolucionar. Onda je zaboravio na to. Sad govori da nama ne treba revolucija, nego izborno pravo. Kaže da u ovim teškim vremenima klasnu državu ne smije da zadesi nikakva nevolja. Put Bokányijevaca zauvijek se odvojio od puta mađarskoga radništva, koje je vjerno svojim principima. Njima treba izborno pravo i mandat, nama treba ljepša budućnost, pravedniji život, socijalistička država! A nju nikada nećemo moći da postignemo borbom za izborno pravo. Nju nam može donijeti samo spasilačka revolucija!

Neka naša parola bude parola ruskih socijalističkih revolucionara:

Do stvarnih prava možemo doći samo pod cijenu prave borbe! Šetnjama²³⁵ po demonstracijama ne možemo postići uspjeha! Ili zar ste vidjeli kakvog rezultata od januarskog masovnog štrajka, koji je pokrenut s trostrukom parolom mira, kruha i izbornog prava?! *Mira nema!* Ludački pokolj ljudi nesmetano teče dalje. Sad već i na francusku frontu otpremaju mađarske vojnike da ondje ginu. *Kruha nema.* Uskoro ćemo pomrijeti od gladi zbog Njemačke!... Od otvarenja izbornog prava dalje smo danas nego ikad. Klasni parlament ne daje da se prihvati čak ni prijedlog lažnog demokrate Vázsonyija. A ni taj prijedlog ne bi nas doveo do stvarnih naših prava. Vázsonyi u isto vrijeme sa zakonom o izbornom pravu hoće da ograniči slobodu agitacije. On hoće u korijenu da uguši socijalistički pokret! To ne bi bez riječi protesta otpila ni jedna socijalistička partija na svijetu.

Revolucija nam je tu potrebna i borba! Mađarska radnička braćo! Organizirajte borbenu snagu mađarskoga radništva. Izaberite u svakom poduzeću po jedan radnički odbor, koji će na naš poziv uzeti u svoje ruke pokretanje revolucionarne klasne borbe!

Mađarski proleteri! Napravite crveni Maj od ovog groznog krvavog Maja!

Nema se čega bojati! Naša vojnička braćo, napaćena bezbrojnim stradanjima i mukama, ugledat će se na rusku braću! Ni oni se neće moći da pridobiju na to, da svoje oružje upotrebe protiv revolucije i protiv naroda!

Živjela revolucija! Živio crveni Maj!

*Revolucionarni socijalisti Ugarske.*²³⁶

Osobito značenje letka revolucionarnih socijalista, širenog maja 1918, sastoji se u njegovu otvorenu pozivu na diobu zemlje: »... Mi to više ne možemo trpjeti!... Češke i bosanske vojnike tjeraju protiv mađarskog naroda, a mađarske vojnike protiv Čeha, Rumunja i Hrvata, da u krvi uguše svaki pokret puka koji traži mir. A nama nije neprijatelj ni slovački, ni srpski, ni talijanski naš vojnički brat. Svi smo podjednako bijedni proleteri! Ne pucajte na njih! -

Vojnici! Braćo!... Vratite se kući da orete i da sijete na vašim njivama! Jer zemlja je vaša! Pogledajte našu rusku braću! Oni već imaju zemlju, jer nisu htjeli da umiru za gospodu, pa su radije otišli kući na ruska polja. U Rusiji plod gorkoga truda radnih ljudi ne stavljaju više u svoj džep zelenaški izrabljivači. Kod nas u jednom jedinom danu bitke pogine mnogo više ljudi za gospodu, nego što ih je palo u čitavoj ruskoj revoluciji koja je izvojevala mir i zemlju. I mi treba radije da umremo za sreću naše djece, za našu pravednu stvar, - ako već moramo mrijeti.

Braćo vojnici! Ni vi nemojte više da služite svojim krvnicima! Nemojte ni vi više da ginete za gospodu! Mi, koji patimo i koji smo poniženi, ogromna smo masa, koja može sve da očisti pred sobom. Treba samo da napravite *nalijevo krug*, pa da gospodu sa zlatnim gajtanima, koja vam je dosad zapovijedala, oblike samrtnički znoj. Dogovorite se među sobom i svi zajedno odbacite oružje! *Dodite kući!* - i napokon uzмите zemlju, koja je ionako oduvijek vaša!²³⁷

²³⁵ Misli se na one socijaldemokratske demonstracije kojima je rukovodilo oportunističko partijsko vodstvo nastojeći pod svaku cijenu da se očuva mir i red. (Napom. F. B.)

²³⁶ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 171-172.

²³⁷ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 195.

Proglas revolucionarnih socijalista od 18. novembra 1918. završava se ovim riječima: »... Hoćemo sami da odlučujemo o svojoj sudbini! Hoćemo socijalističku republiku!²³⁸

Veoma je značajno kako je mađarska vlada reagirala na pojavu letaka Szabóovih revolucionarnih socijalista.

Ministar pravde Vilmos Vázsonyi je u svom saborskom odgovoru od 6. februara 1918. na interpelaciju zastupnika Lászla Fényesa o ugušivanju boljševičkih pokreta u Ugarskoj rekao između ostalog:

Vilmos Vázsonyi, ministar pravde: »... kada su radiogramima pozvali narode Evrope da budu tako velikodušni pa da na zapovijed Lenjina svagdje prirede narodne pokrete i štrajkove, i da budu tako ljubazni da pomognu svojoj boljševičkoj braći... ja sam se riješio da ne dopustim i da ugušim svaku glorifikaciju boljševizma, bila ona prikriivena, ili podmukla, ili otvorena. (*Opće živo odobravanje i pljesak*)

Moje mišljenje je, poštovana Kućo, da smo mi buržoaska vlada, i da smo spremni i dužni da branimo buržoasko društvo do krajnjih granica. (*Živo odobravanje.*)«

Pošto je istako kako je u Rusiji dugogodišnja borba i pobjeda boljševika bila uvjetovana postojanjem carizma, ministar je nastavio: »A zar kod nas postoji nekakav carizam koji bi trebalo srušiti, zar kod nas ima despotizma? Zar postoji kod nas carizam? Bez uzroka i bez povoda ne može se flertovati s takvim idejama, i ja taj pravac, gdje god sam ga u štampi primijetio, i gdje god ću ga primijetiti, potpuno svjestan svoje odgovornosti neću dopustiti, ja taj bilo potajni bilo otvoreni boljševizam neću dopustiti, ja ću ga zgaziti. (*Živo odobravanje i pljesak.*) ... Spriječio sam rasturanje bečkih novina koje su donijele vijesti o štrajkovima... Ja sam, dakako, u ugušivanju tih vijesti vidio garanciju da se narod ne uznemiruje... u ovim teškim vremenima nećemo dopustiti da se narod uznemiruje, da se paralizira njegova otporna snaga, i nećemo dopustiti to da mađarski vojnik klone i da se dalje šire oni leci koje su... širili po kasarnama i u kojima se pozivaju vojnici da odreknu poslušnost... U ovim vremenima ne može se zahtijevati onaj ideal slobode štampe, koji je ideal u miru, i koji je ostvariti dužna vlada u miru...

Pročitao sam onu proklamaciju koja je upućena vojnicima... nemoćne je da bi među tim omladincima postojala takva zrela literarna sposobnost, kakva dolazi do izražaja u toj proklamaciji. Ali ja ne ciljam samo na nepoznatog pisca, jer pisca, a ne samo vlasnika stroja, onog ruskog zarobljenika, koji ovdje boravi i bavi se konspiracijom, a uz to širitelje i prepisivače - mi smo uspjeli da nađemo, ali onaj duh, koji ove ljude odgaja za to da traže propagandu djela, i da primamljuju vojnike na nepokornost, na to da bace oružje, taj duh uništiti i ne dopustiti mu da ovlada smatram svojom dužnošću, i to ću učiniti s onom odgovor-

²³⁸ *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 345.

noću i s onom vlašću koja mi je povjerena, kako ne bi bilo daljih žrtava i kako oni koji se šunjaju u pozadini toga duha ne bi mogli dalje da šalju ljude u zatvor...»²³⁹

Revolucionarni socijalisti se, međutim, nisu ograničili samo na izdavanje i rasturanje ilegalnih letaka, nego su pokretali i organizirali prve masovne revolucionarne akcije za mir i za socijalizam uzimajući aktivnog učešća u svim političkim štrajkovima i demonstracijama u novembru i u decembru 1917,²⁴⁰ i u januaru²⁴¹ i u junu 1918.²⁴²

Oni su ne samo prvi propagatori, nego i osnivači radničkih i vojničkih vijeća u Ugarskoj.

U tom pogledu je osobito značajan rad Antala *Mosolygó*,²⁴³ jednog od najbližih Szabóovih suradnika.

Na skupštini peštanskih radnika od 13. januara 1918. *Mosolygó* je potpuno u duhu Ervina Szabóa podnio prvi prijedlog o osnivanju radničkih vijeća. Taj prijedlog glasi: »Radništvo Budimpešte utvrđuje da se socijalistička partijska politika – koja odgovara današnjim vremenima, koja se odmah prilagođuje svagdašnjim događajima i koja bez kompromisa i bez straha upotrebljava sva moguća sredstva klasne borbe – može voditi, odnosno otpočeti samo tako, ako samo radništvo uzme trajno i neposredno u svoje ruke usmjeravanje i kontrolu partijske politike. U interesu danas ostvarivih ciljeva proleterskog pokreta radništvo smatra neophodno potrebnim da na taj način rastereti partijsko vodstvo one političke i historijske odgovornosti koja se na njega svaljuje, i da time omogući odlučniju i dalekovidniju politiku. Da bi se to moglo u praksi provesti odmah treba osnovati *Budimpeštansko Radničko Vijeće* u kome će biti zastupana svaka tvornica i svaka strukovna organizacija, na bazi jednog demokratskog statuta koji će se izraditi. To vijeće ima se popuniti s delegatima radničkih vijeća koja će se osnovati u unutrašnjosti

²³⁹ Vássonijev odgovor objavljen je u cijelosti u Dnevniku Ugarskoga sabora: *Az 1910. évi június hó 21-re hírdetett országgyűlés képviselőházának naplója*, XXXVIII köt. Budapest 1918. Str. 242-246. – Glavni dijelovi odgovora preštampani su u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 88-90.

²⁴⁰ Isporedi *Odabrana dokumenta*, tom V, spisi broj 7-11, i 21-22.

²⁴¹ »Njegovi (Szabóovi) učenici organiziraju – uz njegovo lično učešće – opozicione skupštine 13. januara 1918...« (Uvod u *Izabrane spise*..., str. 18).

²⁴² Vidi *Odabrana dokumenta*, tom V, Uvod, str. 5-6.

²⁴³ *Mosolygó* (Antal (1891-1927), radnik u tvornici aviona, jedan od najistaknutijih likova mađarskog radničkog pokreta. »Suprotstavlja se službenim socijaldemokratskim vodama, oduševljeni privrženik Ervina Szabóa. Jedan od vođa sindikalističkih radnika. U doba svjetskog rata jedan od najagilnijih vođa radništva krapne industrije u ilegalnom antimilitarističkom pokretu. Jedan od organizatora generalnog štrajka u januaru 1918. i radničkih vijeća. Član osnivač KP Mađarske i član prvog Centralnog Komiteta. U doba Sovjetske Republike sudjeluje u organiziranju Crvene garde i bori se u redovima Crvene vojske. Poslije propasti Sovjetske Republike uhapšen, a godine 1921. ga oslobađa Sovjetski Savez prilikom akcije oko izmjene zarobljenika. U Sovjetskom Savezu vršio političku aktivnost u krugu mađarskih emigranata.« (*Odabrana dokumenta*, tom V, str. 732).

zemlje. Partijsko vodstvo mora za sav svoj rad biti odgovorno *Budimpeštanskom Radničkom Vijeću* i mora uvijek postupati onako kako to odgovara politici radničkoga vijeća. U cilju stvaranja radničkog vijeća i donošenja njegova organizacionog statuta imaju se što prije sazvati po-
vjerenci svih tvornica i slobodnih organizacija.²⁴⁴

Skupština je prihvatila navedeni Mosolygóov Prijedlog rezolucije.

Mosolygó je u vezi sa širenjem Prvomajskog proglašenja revolucionarnih socijalista uhapšen maja 1918. Prilikom premetačine našli su u njegovu stanu brojne letke, ali on nikoga od svojih drugova nije odao, nego je izjavio da je letke dobio od nekog nepoznatog čovjeka koji ga je sreo na ulici, odveo ga u svoj stan i tu mu predao veću količinu ilegalnog materijala. Na zahtjev policije da oda ime toga čovjeka on je to, usprkos dugom saslušanju, odlučno odbio, izjavivši da to ni pod kojim uvjetima neće reći.²⁴⁵

I drugi glavni vođa revolucionarnih socijalista Imre Sallai²⁴⁶ isto je tako uhapšen pod optužbom širenja letaka. Na saslušanju je izjavio da je inicijator tog ilegalnog rada neki nepoznati ruski zarobljenik (koga je Sallai očito izmislio da bi sačuvao Ervina Szabóa) a da je letke on sam i pisao i umnožavao i dijelio.²⁴⁷

Tom prilikom uhapšeno je u cilju sprečavanja daljeg izdavanja ilegalnih letaka oko četrdeset odnanije evidentiranih revolucionarnih socijalista i lijevih članova Galilejeva kruga. Iz zatvora su ih 30. oktobra 1918. oslobodile revolucionarne mase peštanskoga radništva.²⁴⁸

Istaknuti prvak Szabóove grupe bio je i Otto Korvin, jedan od glavnih osnivača i organizatora Partije Komunističke Mađarske. Za vrijeme Sovjetske Republike nalazi se na odgovornom položaju. Poslije pada Sovjetske Republike uhvaćen i pogubljen u Budimpešti 29. XII 1919.²⁴⁹

Grupa Szabóovih revolucionarnih socijalista zajedno sa socijaldemokratskom ljevicom i sa grupom mađarskih komunističkih povratnika iz ruskog zarobljeničtva osniva 20. XI 1918. Partiju Komunističku Mađarsku.

²⁴⁴ Prijedlog je objavljen u *Népszavi* od 15. I 1918, a preštampan je u *Odabranim dokumentima*, tom V, str. 56.

²⁴⁵ Isporedi *Odabrana dokumenta*, tom V, str. 176.

²⁴⁶ Sallai Imre (1897-1932), bankarski namještenik, jedan od vođa ranijeg revolucionarnog sindikalističkog pokreta, bliski suradnik Ervina Szabóa. Član osnivač KP Mađarske, viši funkcioner Mađarske Sovjetske Republike; nakon njene propasti suradnik Marx-Engelsovog instituta u Moskvi odakle se povremeno vraća na ilegalan partijski rad u Mađarsku. Član Zagraničnog komiteta KP Mađarske, jula 1932. uhapšen u Mađarskoj i na osnovi protuzakonite presude prijekog suda pogubljen. (Vidi na istome mjestu, str. 735).

²⁴⁷ Isporedi na istome mjestu, str. 176.

²⁴⁸ Isporedi na istome mjestu, str. 176.

²⁴⁹ Vidi na istome mjestu, str. 728.

POVEZANOST ERVINA SZABÓA SA SRPSKIM I SA HRVATSKIM SOCIJALISTIMA

Koncepcije Ervina Szabóa o rješenju nacionalnog pitanja, njegovo zalaganje za prava i slobode nemađarskih naroda Ugarske, njegova dvadesetgodišnja dosljedna borba protiv nacionalnog tlačenja što ga vrši mađarska vladajuća klasa kao vladajuća nacija, i njegova uporna nastojanja da se ostvari ravnopravni udio nemađarskog socijalističkog radništva u Socijaldemokratskoj partiji Ugarske,²⁵⁰ – pobudili su kod svih nemađarskih socijalista, pa i kod hrvatskih i srpskih prvaka socijalne demokracije, simpatije za Szabóa i doveli do njihove međusobne povezanosti i suradnje.

Znatan utjecaj Szabóa i njegove grupe revolucionarnih socijalista na radničke pokrete nemađarskih naroda (na slovački, rumunjski, srpski i hrvatski socijalistički pokret) bio je veoma mnogostruk. On je na predstavnike tih pokreta djelovao prije svega svojim spisima, od kojih su neki prevedeni i na jezike tih naroda, a isto tako i svojim predavanjima i svojim akcijama u Socijaldemokratskoj partiji Ugarske koje su imale za cilj izgradnju pravilne partijske teorije i prakse u nacionalnome pitanju.

I

NEPOSREDNE LIČNE VEZE

Od osobite važnosti je, međutim, njegova lična povezanost sa nemađarskim socijalistima. Od 1900. do 1918. on je ili neposredno ili preko svojih najbližih suradnika održavao stalan kontakt gotovo sa svima prvacima socijalističkih pokreta nemađarskih naroda, pa je tako bio u vezi i sa srpskim (Vasa Stajić, Milan Jefić, Gavra Živanović, Milan Stanković i drugi), i sa hrvatskim socijalistima (Korać, Bukšeg, Turković i dr.).

²⁵⁰ Vidi poglavlje ove radnje O nacionalnom pitanju i O sukobu Szabóa sa službenim socijaldemokratskim vodstvom.

Arpad Lebl smatra da je Szabó imao pravilniji stav u nacionalnom pitanju nego službeno socijaldemokratsko vodstvo »možda baš pod utjecajem Srba, Popovića, Stajića i drugih«. (A. Lebl: »Veze Milorada Popovića i Szabó Ervina«. *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*. Knjiga 20. Novi Sad 1958. Str. 78.) Čini se da ta Leblova pretpostavka nije u cijelosti tačna, i da Szabóova shvaćanja o nacionalnom pitanju nisu bila uvjetovana utjecajem srpskih socijalista na njega. On je svoje pravilno stanovište prema nacionalnome pitanju izgradio na osnovi vlastitog životnog iskustva u mnogonacionalnoj Ugarskoj (rođen i odrastao u čisto slovačkome kraju, on je imao prilike da se neposredno upozna s nacionalnim ugujetavanjem), i na osnovi dugogodišnjeg naučnog istraživanja nacionalnoga pitanja. Moglo bi se govoriti samo o uzajamnom utjecaju između Szabóa na jednoj i srpskih, hrvatskih, slovačkih i rumunjskih socijalista na drugoj strani.

Od svih tih veza najznačajnija je njegova suradnja s dvojicom vođa srpskih socijalista u Ugarskoj: s Miloradom Popovićem s kojim je povezan od 1901. sve do Popovićeve smrti 1905, i s Krstom Iskruljevim s kojim najbliže surađuje do kraja njegova života 1914.

1.

ODNOS MILORADA POPOVIĆA PREMA SZABÓU

O Miloradu Popoviću govori Szabó u Uvodnoj riječi svoga predavanja *Socijalizam*, koje je preštampano u obliku posebne rasprave god. 1906. »Na kraju još da pomenem – piše Szabó – da je zadnji dio moga predavanja gdje govorim o slobodi, dosad – koliko ja znam – objavljen na četiri strana jezika. Najprije je štampan na njemačkom u *Neue Zeitu*; otičito su ga odatle preveli na srpski i na ruski. Na srpski prijevod je više mjeseci nakon njegova izlaska naišao Milorad Popović; rado pomijem ovdje to ime našeg odličnog prijatelja koji je propao u bijedi...»²⁵¹

O bliskom drugarskom i suradničkom odnosu između Szabóa i Popovića svjedoče neka dosad objavljena pisma Milorada Popovića, upućena Szabóu godine 1904. i 1905.²⁵² Iz pisma, datiranog u Svriljgu 18. V 1905. vidi se da je Szabó pomagao Popovića, koji je živio u stalnoj bijedi, posuđujući mu novac. »Ali sada sam – piše tom prilikom Popović – primoran da zatražim jednu uslugu od Vas. Oprostite mi, jer ne mogu u ovom trenutku da drukčije postupim. Poslao sam nešto novaca svojoj ženi za put, ali na nesreću to nije dovoljno. Dakle, ako možete da joj dostavite 15–20 kruna, mnogo ćete me zadužiti. Vratitiću Vam novac najkasnije do idućeg septembra. Uostalom, ukoliko treba da primim neki honorar za članak koji sam poslao, zadržite za sebe taj novac. Jer, ja imam i starih dugova kod Vas od 15 kruna kojima se dodaje i ovaj novi dug, a to će izneti više nego što ja treba da primim za svoj članak.»²⁵³

Pismo iz Budimpešte od 18. V 1904. svjedoči o tome da su Szabó i Popović održavali bliske veze s ruskim socijalistima (s Plehanovim i Akselrodovim), i da su zajednički radili na odašiljanju ilegalne socijalističke literature u Rusiju preko Rumunjske.²⁵⁴

Pisma upućena iz Beograda 17. II i 1. IV 1905. govore o tome da je Popović nastavio suradnju sa Szabóom i poslije svog odlaska iz Mađarske godine 1904.²⁵⁵

²⁵¹ *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 140.

²⁵² Četiri Popovićeve pisma, upućena Szabóu 18. V 1904. i 17. II, 1. IV i 18. V 1905. objavio je Arpad Lebl u svojoj radnji »Veze Milorada Popovića i Szabó Ervinac«. Nav. dj. Str. 78–86. – Pisma su na francuskom, a Lebl ih objavljuje u srpsko-mađarskom prijevodu.

²⁵³ Isto, str. 82.

²⁵⁴ Vidi na istome mjestu, str. 81.

²⁵⁵ Vidi na istome mjestu, str. 91–92.

Milorada Popovića je veoma cijenio i najbliži suradnik Ervina Szabóa u to vrijeme, Arnold *Daniel*, koji se kao jedan od vođa lijeve opozici- one struje u Socijaldemokratskoj partiji Ugarske isticao svojim ustraj- nim zalaganjem za radikalno rješenje agrarnoga pitanja diobom, bez odstete, veleposjedničke zemlje bezemljašima i seljačkoj sirotinji,²⁵⁶ zastupajući ujedno i pravilnu Szabóovu nacionalnu politiku. Na XII kongresu socijaldemokratske partije, održanom od 25. do 27. aprila 1905, Daniel je, izvrgavajući oštroj kritici nacionalnu i seljačku poli- tiku vodstva,²⁵⁷ rekao između ostalog: »Oslabljen je takođe i socijali- stički pokret među narodnostima (znači mađarskim narodima), kao i pokret poljoprivrednih radnika. Jedan od razloga je i teror vlasti koji jače bjesni u krajevima mađarskih naroda. S ovim bi se mogao po- hvaliti Tisza Pišta, ali je za nas najveća sramota što mi protiv toga ni- smo učinili ništa, što smo mi povukli naš barjak samo stoga što se Tisza Pišti sviđalo da pošalje nekoliko žandarma na vrat mađarskim narodima. Naša dužnost bi bila da što većim snagama ojačamo pokret drugova koji pripadaju drugim nacijama, a stanuju u Ugarskoj. Ako su nam zborove zabranili, – mogli smo držati tajne zborove. Umjesto no- vina (zabranjenih i zaplijenjenih) mogli smo štampati letke. Sada, naše je povlačenje urodilo plodom: Srbi odlaze od nas... Kaže se da ne mo- žemo da stvorimo mađarski pokret, jer nemamo za to sposobne ljude. Ja ovo poričem: mi smo vidjeli u listu *Népszava* čovjeka, Milorada Po- povića, koji je pisao članke za najnaučnije organe partije. Ovome su čovjeku stavili u zadatak da u redakciji piše adrese. Njega smo trebali iskoristiti. Umjesto toga, ovaj je čovjek morao da napusti zemlju, jer u centralnoj upravi nisu se s njim upuštali ni u razgovore.«²⁵⁸

Milorad Popović je bez sumnje veoma zanimljiva pojava u historiji ugarskog i srpskog radničkog pokreta. Njegov život i rad i njegov tra- gični udus nije dosad proučen. Još kao đak je emigrirao iz Srbije u Francusku gdje se oženio Francuskinjom Margueriteom Lacoste s kojom je živio u strahovitoj bijedi do svoje smrti godine 1905.²⁵⁹ Iz Francuske se doselio u Peštu gdje je do godine 1904. bio jedan od glavnih vođa srpskih socijaldemokrata u Ugarskoj, urednik i glavni suradnik socija- lističkoga lista *Narodna riječ*. Uz to je objavljivao rasprave u najugled- nijim naučnim časopisima Mađarske (*Huszadik Század*),²⁶⁰ Bio je je-

²⁵⁶ Vidi u ovoj radnji poglavlje o seljačkome pitanju.

²⁵⁷ Vidi Zapisnik sa kongresa prema izvještaju *Népszave*, preštampanom u *Oda- branim dokumentima*, tom III, str. 279-281 i 293.

²⁵⁸ U odlomcima kongresnog zapisnika, kako ih objavljuje *Népszava*, izostavljen je ovaj dio *Danielova* govora; mi ga ovdje donosimo na osnovi policijskog izvještaja, navedenog u radnji Arpada Lebla: »Veze Milorada Popovića i Szabó Ervina«. Str. 79-80.

²⁵⁹ »Stajić kaže o njemu... da nije imao ni jednu stolicu u sobi u kojoj je stano- vao sa svojom ženom... Imali su dva sanduka, te kada je Stajić dolazio u posetu, Margita bi ustala, ustupila mu jedan sanduk, a sama je čuvala celo vreme« (A. Lebl, nav. djelo, str. 79).

²⁶⁰ Jednu od Popovićevih rasprava na mađarskome jeziku, štampanu u *Huszadik Századu* za god. 1904, objavio je A. Lebl u srpskome prijevodu pod naslovom »Srpske zemljoradničke zadruga«. (Navedena radnja, str. 83-86).

dan od prvaka socijaldemokratske partijske opozicije na čelu s Ervinom Szabóom, koja se s lijevih revolucionarno-sindikalističkih pozicija borila protiv oportunističke politike službenoga vodstva.²⁶¹

Za vrijeme svog boravka u Pešti preveo je *Komunistički manifest*, napisao brošuru *Bojkot* i uređivao socijalistički *Ilustrovani radnički kalendar*.²⁶²

Popović se vratio u Srbiju god. 1904. na poziv tadašnjeg predsjednika Srpske socijaldemokratske partije Dragiše Lapčevića koji ga je veoma cijenio,²⁶³ a neko vrijeme uzimao i u obranu od napadaja partijskoga vodstva i službene socijaldemokratske štampe.

Sudeći po pismu koje je iz Beograda uputio Szabóu 17. II 1905, Popović je došao u Srbiju da nastavi svoju socijalističku aktivnost. »Dakle, – piše tu Popović – u Beogradu sam od jesenas, vernjući da ću biti u stanju da uradim nešto ovdje...«²⁶⁴

Nema sumnje da je Popovićev cilj bio da unutar Srpske socijaldemokratske partije radi na afirmaciji teorije i prakse revolucionarnog sindikalističkog pokreta kome je prišao u Francuskoj i kome je ostao vjerran i za sve vrijeme svoga boravka u Pešti. O tome govori činjenica da je odmah po dolasku u Beograd nastavio protiv vodstva srpske partije onu istu borbu koju je do jeseni 1904. vodio protiv službene socijalne demokracije u Mađarskoj. Zbog toga su i u novoj sredini glavni napadaji Popovićevi bili usmjereni protiv zalaganja partije za opće pravo glasa i za parlamentarizam, protiv nepostojanja unutarpartijske demokracije koju vodstvo onemogućuje ugušivanjem slobode mišljenja i progonom partijske opozicije. Nasuprot tome Popović je propovijedao beskompromisnu revolucionarnu klasnu borbu u cilju ostvarenja socijalizma a s osloncem na samostalne sindikate koje ne sputava partija svojom nerevolucionarnom, parlamentarnom politikom.

Popović je napadao Srpsku socijaldemokratsku partiju još i zato, što se njeno vodstvo ne nalazi u rukama radnika, nego inteligencije: »Latinci su na čelu stranke i pokreta...«, – a to za Popovića znači »da je pokret u rukama ljudi koji bolje poznaju latinski jezik no uslove i potrebe radničke klasne borbe«.²⁶⁵

²⁶¹ Isporedi na istome mjestu, str. 78.

²⁶² *Komunistički manifest od Karla Marxa i Friedricha Engelsa*, Preveo Milorad Popović, Budimpešta 1904. (Izašlo više izdanja). – *Bojkot*, *Jedno oružje kojim bi se morao služiti svaki radnik*. Napisao Milorad Popović, Budimpešta 1904. (Izašlo više izdanja). – *Ilustrovani radnički kalendar*. Izdanje *Narodnog glasa*. Uredio ga Milorad Popović, Budimpešta, 1901. (V. Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjiga treća. Zagreb 1933. Str. 185 i 188.)

²⁶³ Lapčević je 8. XI 1903. pisao Popoviću između ostalog: »Ne rastavlja nas dugačko vreme kad ćete moći sasvim ovamo doći i stalno se predati radu. Mi to vreme s nestrpljenjem očekujemo, jer nas je ovamo malo, pa i ovo što nas ima niti je solidne sposobnosti, niti je dovoljno odano stvari. Izuzimajući Radovana (Dragovića, napom. F. B.), Tucovića i još dva-tri čovjeka iz inteligencije... ostalo nije ništa«. (Pismo je objavio T. Kacelerović u svojoj radnji »Dimitrije Tucovića kao borac za jedinstvo radničkog pokreta u Srbiji«. *Izabrani spisi Dimitrija Tucovića*. Knjiga I. Beograd 1949, str. XLIII.)

²⁶⁴ Pismo je u cijelosti objavljeno kod A. Lebla, nav. djelo, str. 81.

²⁶⁵ Citirano kod T. Kacelerovića, nav. djelo, str. XLV.

Naviknut da bude u opoziciji protiv svake službene socijalne demokracije, Popović se i u Srbiji udružio s unutarpartijskom opozicijom koju su tada predstavljali Jovan Skerlić i Kosta Jovanović. Još neposredno prije dolaska u Beograd Popović je u pismu Lapčeviću od 28. III 1904. oštro protestirao protiv namjere partijskoga vodstva da isključi tu dvojicu opozicionara iz stranke: »... Mene će ovamo biti stid, ako se do toga dođe... Stranka koja takve skandale dozvoli biće stranka evnuha, a ne slobodnih ljudi...«²⁶⁶

Popović je došao u Srbiju s reputacijom staroga socijaliste i istaknutog marksističkog pisca, pa je ubrzo uspio da okupi oko sebe izvjestan broj pristaša koji su se pod njegovim predsjedništvom organizirali u društvu *Novo vreme* i počeli potkraj 1904. izdavati i svoj časopis pod istim imenom. Popovićevoj grupi pridružile su se i dvije sindikalne centralne uprave: *Udruženja trgovačkih pomoćnika* i *Saveza drvodjeljskih radnika* zajedno sa svojim listovima *Trgovački pomoćnik* i *Drvodjeljski radnik*.²⁶⁷

Braneci prije svega jedinstvo partije i sindikata vodstvo Srpske socijaldemokratske stranke je na čelu s Tucovićem oštro reagiralo na akciju Popovićeve grupe, udružene sa Skerličevom opozicijom. Nastala je oštra polemika u štampi i na sindikalnim i partijskim skupštinama, pri čemu su i sa jedne i sa druge strane padale najteže optužbe. Napadačima vodstva na Popovića pridružila se i peštanska socijalistička *Narodna riječ* čija redakcija se sada nalazila u rukama Popovićevih protivnika. Glavna bitka i na zborovima i u štampi vođena je između Tucovića i Popovića. Sukob se završio punom Tucovićevom pobjedom, tako da su Popović i njegova sindikalistička grupa zajedno sa Skerličem i drugovima isključeni iz partije.²⁶⁸ Ubrzo zatim Popović je umro.

Nije bez interesa ispitati uzroke zbog kojih su se u Srbiji završila s potpunim neuspjehom sva nastojanja onog Milorada Popovića koji je prije toga godinama razvijao u Pešti pozitivnu revolucionarno-socijalističku aktivnost kao jedan od prvaka lijeve opozicije protiv službenoga vodstva Socijaldemokratske partije Ugarske.

Glavni uzrok treba tražiti u tome, što je Popović ne poznavajući ni odnose u Srpskoj socijaldemokratskoj partiji ni stvarno stanje u Srbiji, pokušao protiv vodstva te partije mehanički da primijeni onu teoriju i praksu koju je peštanska opoziciona ljevica primjenjivala protiv vodstva mađarske partije. Opozicija peštanskih revolucionarnih socijalista bila je na mjestu zato što je, s jedne strane, izrgavala kritici vodstvo razmjerno stare mađarske socijalne demokracije koje se s vremenom birokratiziralo i bilo uistinu oportunističko; a s druge strane zato što je ta opozicija svoju politiku određivala na osnovi stvarnih prilika i potreba u mnogonacionalnoj, polufeudalnoj Ugarskoj.

I odnosi u srpskoj partiji i stvarnost u Srbiji bitno su se razlikovali od stanja u mađarskoj partiji i u mađarskoj državi.

²⁶⁶ Isto, str. XLIII.

²⁶⁷ Isporedi na istome mjestu, str. XLVII.

²⁶⁸ Vidi na istome mjestu, str XLVII-LIV.

U Popovićevo doba u srpskoj partiji su odnosi između vodstva i opozicije bili obrnuti od onoga u mađarskoj partiji. Tucovićevo vodstvo srpske socijalne demokratije je, na primjer, zastupalo stajalište beskompromisne klasne borbe i bilo protiv svake suradnje s građanskim strankama, a opozicija se na čelu sa Skerlićem zalagala za tu suradnju, – dok u mađarskoj partiji opozicija vodi borbu protiv vodstva baš i zbog njegove suradnje s buržoaskim strankama. Popović se samo zbog nepoznavanja tih unutarpartijskih odnosa mogao udružiti sa Skerlićem protiv Tucovića.

Ni seljačka politika mađarske opozicije sa svojim zahtjevom diobe veleposjedničke zemlje milijunima poljoprivrednih radnika i bezemljaša, koja je bila pravilna za veleposjedničku polufeudalnu Ugarsku, nije se mogla automatski primijeniti u Srbiji u kojoj nije bilo ni takvih veleposjeda ni tako brojnog agrarnog proletarijata ni polufeudalnih odnosa.²⁶⁹

Mađarska partijska opozicija se opravdano zalagala da se u središte socijalističke politike stavi nacionalno pitanje, jer se ono nalazilo i u središtu mnogonacionalne Ugarske, – dok Srpska socijalna demokratija prvi put raspravlja o nacionalnom pitanju tek na svome Sedmom kongresu maja 1909, četiri godine poslije Popovićeve smrti, – dok se na prvih šest kongresa to pitanje uopće nije postavljalo, – a i godine 1909. njegovo razmatranje bilo je izazvano zbivanjem izvan Srbije, aneksijom Bosne i Hercegovine.²⁷⁰

U nacionalno homogenoj kraljevini Srbiji nisu, dakle, za života Milorada Popovića postojali uvjeti ni za primjenu one revolucionarno-socijalističke nacionalne politike koji su u potpunosti odgovarali stvarnosti mnogonacionalne Austro-Ugarske.

Došavši u Beograd u jednu novu, od austro-ugarske sasvim različitu sredinu, Popović je jedva što mogao da primijeni od one teorije i prakse mađarskih revolucionarnih socijalista, koju je jedino dobro znao i kojoj je i u Srbiji ostao privržen. Napustivši Srbiju kao sasvim mlad dak on se sav predao izučavanju francuske a zatim austro-ugarske stvarnosti i usvajanju revolucionarnih struja u socijalističkom pokretu tih zemalja. Srpski socijalistički pokret i Srbija ostali su mu nepoznati.

²⁶⁹ Govoreći o seljačkoj politici srpske socijalne demokratije Moša Pijade ističe uvjetovanost te politike specifičnim agrarnim odnosima i položajem seljaštva u Srbiji: »U zemlji gde nije bilo traga kakvim ostacima feudalnih odnosa u zemljišnom posedu, gde je seljak stotinu godina u primitivnim prilikama bio slobodni sopstvenik zemlje... i gde su i proletarijat i seljaštvo stajali samo prema svojoj sopstvenoj nacionalnoj buržoaziji kao svome eksploatoru i eksproprijatoru, seljačko pitanje nije se postavljalo na isti način kao u zemljama s jakim ostacima feudalnih odnosa i s nacionalnim ugnjetavanjem seljačkih masa«. (Predgovor prvoj knjizi Tucovićevih *Izabranih spisa*, nav. djelo, str. XXII).

²⁷⁰ U izvještaju partijskoga vodstva Sedmome kongresu konstatira se među ostalim: »U toku tih poslova zatekla nas je objava *aneksije Bosne i Hercegovine*... Naša se partija našla pred novim i neočekivanim događajima i pitanjima. Nacionalno pitanje i kolonijalna politika nisu do sada bili predmet rešavanja i debatovanja na našim kongresima...« (Navedeno na istome mjestu, str. XXIV).

I jedan od glavnih uzroka neuspjehu njegove socijalističke djelatnosti u Srbiji baš i jest u tome, što je on vodeći opoziciju protiv Srpske socijaldemokratske partije nastojao da automatski primijeni jednu inozemnu teoriju i praksu koja nije odgovarala srbijanskoj, njemu nepoznatoj stvarnosti.

Sam Popović je svu jalovost svoga pothvata u Srbiji izrazio pišući iz Beograda Szabóu 17. februara 1905: »Dakle, u Beogradu sam od jesenas, verujući da ću biti u stanju da uradim nešto ovdje. Ali osećam, priznajem Vam, da sam nesposoban da još dugo ostanem u ovoj zemlji. Boravio sam i suviše dugo u Evropi a da bih sada mogao živjeti u Srbiji. Moja namera se, dakle, ocrtava sve više i više. Iduće jeseni ću otputovati u Beču.«²⁷¹

Cijela opoziciono-socijalistička djelatnost Milerada Popovića u Srbiji trajala je veoma kratko, svega nekoliko mjeseci: od dolaska u Beograd oktobra 1904. do isključenja iz partije na samom početku 1905. Čovjek njegove izuzetne nadarenosti, požrtvovnosti i neograničene privrženosti radničkome pokretu – ne bi inače mogao cijeli život provesti u neprestanoj bijedi radi socijalizma – vjerovatno bi, usprkos tome što je neko vrijeme zastupao nerealne sindikalističke principe, odigrao pozitivnu ulogu i u socijalističkome pokretu Srbije, da mu se pružilo više vremena da upozna novu stvarnost i da joj se prilagodi; i da nije tako brzo isključen i iz partije i iz života.

Sigurno je, međutim, to da i pored svog privremenog »sindikalističkog zastranjenja« nije zaslužio onako bezobzirne osude svojih suvremenika, čija se vehementnost i oštrina odražava i u raspravi T. Kacelerovića, pisanoj gotovo pedeset godina poslije Popovićeve smrti.

2

SURADNJA IZMEĐU SZABÓA I KRSTE ISKRULJEVA

Drugi srpski socijalista s kojim je Szabó tijesno povezan bio je njegov najbliži suradnik dr Krsta Iskruljev.

Po zanimanju profesor historičar Iskruljev je godine 1906. štampao na mađarskom jeziku svoju disertaciju *Pavle Nenadović, karlovački mitropoliti 1749–1768.*²⁷² – Od 1910. do 1941. objavio je u najuglednijem mađarskom naprednom časopisu *Huszadik Század*-u veći broj historijskih studija i političkih rasprava. U to vrijeme surađuje i u drugim mađarskim časopisima i listovima.²⁷³

²⁷¹ Pismo je u cijelosti objavljeno kod A. Lebla, nav. radnja, str. 81.

²⁷² *Nenadovity Pál, karlócai mitropolita (1749–1768)*. Bölcsészetdoctori értekezés. Irta Iskruljev Keresztély. 1906. – Prikaz sadržaja disertacije vidi u članku A. Lebla: »Dr Krsta Iskruljev i Srpski agitacioni odbor«. *Naučni zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka*. Knjiga I. Novi Sad 1950. Str. 176–184.

²⁷³ O radovima Krste Iskruljeva vidi uz već pomenuti Leblův članak i njegovu radnju: »Dr Krsta Iskruljev o jugoslovenskim zemljama«. *Zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka*. Knjiga 8. Novi Sad, 1954., Str. 132–140.

Iskruljev se neko vrijeme nalazi na čelu srpskog socijalističkog pokreta u Ugarskoj, urednik je njegova organa *Narodni glas*, član a zatim i predsjednik Srpskog agitacionog odbora u Budimpešti (1909-1910).²⁷⁴

U isto vrijeme kada je službeno vodstvo Socijaldemokratske partije Ugarske onemogućilo Ervinu Szabóu svaku dalju aktivnost u partiji, isključen je početkom 1910. iz socijaldemokratske stranke i njegov najodaniji privrženik Krsta Iskruljev.

Iskruljev tada zajedno sa Szabóom osniva grupu revolucionarnih socijalista u koju ulaze sindikalistički i anarhistički orijentirani nezadovoljnici partijske opozicije.²⁷⁵

Grupa revolucionarnih socijalista Iskruljeva i Szabóa ponovo je oživjela u toku I svjetskog rata kada je, sudjelujući u proturatnim pokretima »provodila izvršne akcije, u revolucionarnoj situaciji došla do znatnog utjecaja i na kraju postala jedan od izvora Partije Komunističke Mađarske.«²⁷⁶

Iskruljev se uz Szabóa nalazio na čelu grupe sve do svoje smrti aprila 1914. O ulozi Iskruljeva u toj grupi govori između ostalog i ovaj policijski izvještaj o Socijalističkim radničkim pokretima Ugarske u godini 1913:²⁷⁷ »Sindikalistička grupa teško je pogođena time što je njen organizator i njena duša Krsta Iskruljev bolovao od tuberkuloze te još od početka godine nije zbog bolesti mogao sudjelovati na sastancima grupe. Vodeću ulogu preuzeo je metalski radnik Ignác Bellér. Predmet raspravljanja na sastancima bila je po pravilu kritika akcija socijaldemokratske partije... «

Iskruljev je zajedno sa Szabóom razvijao i drugu ilegalnu aktivnost i održavao konspirativne veze s ruskim revolucionarnim socijalistima,

²⁷⁴ Vidi V. Korać, nav. djelo. Knjiga treća, str. 374-375.

²⁷⁵ »Poslije raskida s Mađarskom socijaldemokratskom partijom Ervin Szabó, koji sad već potpuno isповijeda sindikalističku ideologiju, pokušao je da ostvari i sindikalističku praksu. Prilikom za to pružila je okolnost, da se je početkom 1910. nekoliko sindikalističkih elemenata, jamačno Szabóovih učenika, izdvojilo iz jedne ilegalne anarhističke grupe koja funkcionira od god. 1907 («Budimpeštanska grupa revolucionarnih socijalista»). Policijski agent, koji se uvukao u tu grupu, daje ovaj izvještaj o sjednici sindikalističke frakcije: prisutni su »Ervin Szabó, Krsta Iskruljev, Bellér, Steiner, Molnár, Széko i Hanez, koji sad već žele raditi nezavisno od anarhista, i da bi to demonstrirali, sastaju se na zasebnom mjestu i u posebno vrijeme... «
dr Szabó priprema jednu proklamaciju namijenjenu sindikalističkoj agitaciji, pa je vjerovatno da će sindikalisti osim *Társadalmi forradalom-a* (*Socijalna revolucija*) izdavat i jedan poseban list. (Vidi Arhiv Partijskog instituta, A. XV, 2/1908/2). - Početkom marta 1910. osnovana je »Sindikalistička propagandna grupa«, kojoj je Ervin Szabó bio samo idejni vođa; grupa je ubrzo izdala ovu, po Szabóu sastavljenu sindikalističku proklamaciju«. (Radi se o Szabóovoj brošuri *Sindikalizam. Proklamacija radništvu Ugarske*. Budimpešta 1910. Izdaje Sindikalistička propagandna grupa. - *Izabrani spisi E. Szabóa*, str. 453, bilješka broj 95.)

²⁷⁶ Uvod u *Izabrane spise E. Szabóa*, str. 14.

²⁷⁷ *A magyarországi szocializtikus mozgalmak az 1913-ik éven*. Budapest, 1914. Str. 567.

liferovao im zabranjenu literaturu u Rusiju, brinuo se za njihov smještaj na proputovanju kroz Peštu.²⁷⁸

Szabó i Iskruljev su surađivali u istim časopisima i listovima, imali identične poglede o svim bitnim historijskim problemima, i zauzimali slično stajalište prema aktuelnim društveno-političkim pojavama u Ugarskoj i u svijetu. Naučna i političko-publicistička aktivnost i jednoga i drugoga usredsređena je na seljačko i nacionalno pitanje, na revolucioniranje radničkog pokreta, na osudu oportunističke službene socijalne demokratije, na oštru kritiku unutrašnje i vanjske politike peštanske i bečke vlade. Pri tom treba istaći da smionu napadaju Iskruljeva na postupke austro-ugarskih vlastodržaca, štampani u *Huszadik Századu*, nisu karakteristični samo za autora Iskruljeva, nego i za Szabóa koji ih kao urednik toga časopisa objavljuje.

Ali i pored ove suglasnosti spisa Krste Iskruljeva sa stavovima Ervina Szabóa, Iskruljev u svojim raspravama i člancima ne ponavlja Szabóova shvaćanja, nego na sasvim originalan i veoma uspješan način primjenjuje Szabóovu metodu na analizu zbivanja u Bosni i Hercegovini, u Vojvodini, u Srbiji, u Crnoj Gori, u Hrvatskoj, i uopće na problematiku jugoslavenskih naroda. Uz to se Iskruljev u svojim radovima pokazuje kao izvrstan Szabóov učenik i u pogledu populariziranja socijalizma i naučnih istina, u razumljivom načinu pisanja za radnike i za srpske seljake.²⁷⁹

Za odnos Ervina Szabóa prema Krsti Iskruljevu veoma je značajan i ovaj Szabóov nekrolog koji donosimo u cijelosti:

»U teškoj situaciji je onaj socijalistički mislilac ili agitator čija teoretska saznanja i uvjerenja prevazilaze ona stanja i one uvjete koji se javljaju kao mogućnost i potreba za njegovu neposrednu svakidašnju praktičnu djelatnost.

Jedna država nalazi se na višem ekonomskom nivou od druge. Teorija koja je nastala iz razvojnog pravca, iz društvenog i ekonomskog stanja i političkih odnosa naprednije države – i akcioni program zasnovan na toj teoriji – mogu biti ispravni i vrijediti za tu državu; a mogli

²⁷⁸ A. Lebl sumnja u iskaz rođaka Krste Iskruljeva, dra Jovana Iskruljeva, o toj vrsti njegove djelatnosti: »No, – piše Lebl – do danas još ničim nije dokazano ni to, što također dr Jovan Iskruljev misli, da su se ruski emigranti – socijalisti oko 1910. na putu za Švajcarsku zadržavali u Pešti u stanu Krste Iskruljeva, radi odmora i dobivanja pasosa«. (»Dr Krsta Iskruljev i Srpski agitacioni odbor«, nav. djelo, str. 183). – Poslije objavljivanja *Izabranih spisa E. Szabóa* god. 1958. ne podležu više nikakvoj sumnji da je Szabó trajno bio povezan s ruskim revolucionarima pa je u tom konspirativnom radu učestvovao i njegov najbliži suradnik Iskruljev.

²⁷⁹ Treba samo pročitati one sadržaje i odlomke rasprava i članaka Krste Iskruljeva što ih Lebl donosi u svom veoma informativnom, već navedenom članku »Dr Krsta Iskruljev o jugoslovenskim zemljama«, pa ustanoviti onu istovetnost koja postoji između Iskruljeva i Szabóa i u metodskome postupku i u shvaćanju osnovnih problema, – bez obzira na to, što Lebl nigdje ne uočava tu identičnost i ne upozorava na nju, jer mu stavovi Ervina Szabóa nisu poznati, a u vrijeme pisanja pomenutog njegova članka (godina 1954) nisu mu ni mogli biti poznati, jer su se *Izabrani spisi E. Szabóa* pojavili tek četiri godine kasnije (1958), a dotle su nam bili gotovo sasvim nepristupačni mnogi Szabóovi radovi.

bi biti ispravni i vrijediti i za zaostalu zemlju, ukoliko smatramo da je razvojni proces približno jednak u svim evropskim državama i da će sve one prije ili kasnije dostići onu ekonomsku i društvenu strukturu koja karakterizira razvijeniju zemlju. Ako se, međutim, postavimo na drugo, isto tako pravilno gledište da je teorija o društvu samo utoliko ispravna, ukoliko se može u praksi ostvariti, onda bismo morali ustvrditi da u datom vremenskom periodu teorija koja je nastala iz spoznaje razvijenije društvene organizacije nije ispravna u nerazvijenom društvu, jer njegovi odnosi nisu još sazreli za primjenu te teorije na to društvo. Prema tome nije pravilna ni ona praktična djelatnost koja se zasniva na toj teoriji.

Ta dvostrukost spoznaje i razvitka baš je danas uzrokom brojnim mučnim samorazdorima, izazivajući kod manje svjesnih i manje snažnih pojedinaca bezbroj kolebanja, nedosljednosti i proturječja, koja često izgledaju nerazumljiva. Danas su razvojne diferencije među kulturnim državama možda manje nego što su bile prije pedeset godina. Prije pedeset godina Mađarsku je razdvajalo dvjesto godina od Engleske, a danas možda samo sto ili pedeset. Ali ako razlike i nisu tako ogromne da, na primjer, ne bismo mogli uporediti sliku engleskog ili američkog gospodarstva i društva sa mađarskim, i da ne bismo mogli pokušati ovdje da primijenimo englesku ili francusku demokraciju ili načela njihovog radničkog pokreta: – i međusobni dodiri mnogo su češći, brži, sigurniji, tako da o svemu onom što bi socijalistička kritika našla da je na slici tih razvijenijih društava negativno, o svemu onom što u teorijama rezultati političkog i ekonomskog pokreta pokazuju kao krivo, nepodesno ili ma samo kao manje vrijedno i manje značajno, o svemu tome saznajemo brže, neposrednije i uvjerljivije, nego ranije. Upoređenje razvoja kulturnih zemalja dovodi do saznanja da, na primjer, Mađarska mora proći isti put demokratskog preobražaja kao što je, uzmimo, prošla nekad Engleska; prema tome društvenim idealom radničke klase postaje demokracija, a praktičnim akcionim programom borba za njegovo ostvarenje, čiji je organizirani nosilac socijaldemokratska partija. Ali u isto vrijeme razmatranje razvijene engleske ili francuske demokracije otkriva sa stanovišta radničke klase bitne i duboke njene manjkavosti, i time umanjuje ili čak prikazuje i sasvim iluzornim glavno današnje sredstvo demokracije: vrijednost, važnost i značenje parlamenta.

Odatle potiču u krugu socijalista danas tako česte nedoumice koje često djeluju paralizirajući na snagu njihove volje i aktivnosti. Evo jedne zaostale zemlje, čiji ekonomski razvitak, koji je približno svagdje sličan, nužno određuje put demokracije, a za njene borbe borbu za demokraciju; a isti ti borci onda, kada bi radi svladavanja tisuću neprijatelja i prepreka morali čvrsto vjerovati i biti ispunjeni pouzdanjem i nepokolebivom nadom, – vide pred sobom drugu, razvijeniju zemlju, ostvareni ideal – a priželjkivano sjajno ruho toga ideala je pocijepano, umrljano, odrpano. Šta je istina i gdje je pravi put?

Krsta Isskruljev bio je jedan od najzdravijih, najaktivnijih ljudi, sa najviše životnog poleta, koga sam ikada poznao; njegov temperament uvijek ga je vodio prema krajnjim nadama i najradikalnijim rješenjima. Ali on je ujedno htio da neposredno pomogne i da koristi, nastojao je da računa sa stvarnošću i sa praktičnim mogućnostima. Zato je taj, u dubini svoje duše uvijek anarhista, godinama sudjelovao u socijaldemokratskom pokretu. A kada ga je temperament izbacio iz nje, a praktična jalovost anarhizma ga nije zadovoljila, on je prišao sindikalizmu u čijoj teoriji se sastala njegova antipatija protiv demokracije sa njegovom težnjom za praktičnom djelatnošću. Na žalost, mađarske prilike isto su tako nezrele za sindikalizam kao i za anarhizam, i tako teorija i praksa Krste Isskruljeva nisu nikad dostigle ono stanje harmoničnog jedinstva, da bi mogao stvoriti nešto trajno i da bi mogao biti zadovoljan sam sa sobom. Usprkos tome, on je bio neumoran i nikad nije klonuo duhom. Kronika mađarskog radničkog pokreta, izvještaji budimpeštanske policije pod naslovom *Revolucionarni socijalisti počevši od godine 1910* ne sadrže obavještenje gotovo ni o jednom događaju ili akciji, čiji izvor ne bi bio Krsta Isskruljev. Jedva mu je bilo 33 godine.

I taj sin srpskih seljaka, prividno neumišne vitalnosti, naglo se slomio u proljeće 1913. Oholio je od tuberkuloze pluća i grla. Borio se godinu dana sa smrću dok najzad nije i on podlegao, početkom aprila ove godine na lijepoj talijaanskoj obali, u Nerviju.

Mađarski revolucionarni socijalisti uvijek će ga se sjećati... «²⁸⁰

Najbliži suradnik Ervina Szabóa, Krsta Isskruljev, značajan je i po tome što je neko vrijeme bio tijesno povezan sa hrvatskom socijalnom demokracijom pa se na taj način, posredno, Szabóov utjecaj prenosio i u Hrvatsku.

U vrijeme kada se Isskruljev nalazio na čelu socijalističkoga pokreta ugarskih Srba, Korać je dolazio k njemu u Budimpeštu, vodio s njim pregovore i uspostavio suradnju između hrvatskog i srpskog pokreta u Ugarskoj. Zahvaljujući u mnogome zalaganju Isskruljeva organ srpskih socijalista *Narodni Glas* ujediniio se sa listom hrvatske socijalne demokracije *Pravom naroda*, tako da je *Glas* Krste Isskruljeva od 13. V 1909. počeo izlaziti kao dodatak Koraćeva *Prava naroda*. »Svi pretplatnici *Narodnog Glasa* dobijali su besplatno *Pravo naroda*, i obratno.«

Značajno je da se ubrzo poslije sjedinjenja ta dva lista »pojavljuje u Pešti opozicija protiv dra Isskruljeva, koja ga je napadala što je došlo do ujedinijenja *Narodnog Glasa* sa *Pravom naroda*. Opoziciju su sačinjavali većinom radnici iz Srbije, kojima ni *Narodni Glas* ni *Pravo naroda* nisu bili dosta marksistički već više seljački.« Usprkos toj opoziciji Isskruljev je na konferenciji, koja je održana decembra 1909. u Budimpešti radi uklanjanja tih suprotnosti, uspio da dovede do pobjede svoje shvaćanje o potrebi suradnje između hrvatskog i srpskog pokreta, koja

²⁸⁰ *Huszadik Század*, br. 5, 1914, str. 664-666.

se i stvarno pokazala veoma korisnom za oba pokreta. Na toj konferenciji je Iskruljev izabran za predsjednika Srpskog agitacionog odbora, a ujedno mu je povjereno i dalje uređivanje *Narodnog glasa*.²⁶¹

U to vrijeme su Korać i Iskruljev zajednički nastupali kao glavni referenti na radničkim zborovima u Pešti.²⁶²

Do prekida suradnje između Iskruljeva i Koraća došlo je na Petom kongresu Srpskog agitacionog odbora, održanom u Pešti februara 1910. Do rascjepa je došlo zbog suprotnosti između revolucionarnog stajališta Iskruljeva, koje je on zastupao i kao urednik srpskog socijalističkog *Narodnog glasa* i na samome kongresu, i oportunističkog stava Vitomira Koraća i Živka Topalovića, predstavnika srbijanske socijaldemokratske stranke.²⁶³

U središtu kongresnog rada bio je Krsta Iskruljev koga su desničarski orijentirani delegati napadali kao revolucionarnog sindikalistu. Sukob se zaoštrio već na pitanju verificiranja mandata. »... pošto kongres – piše Korać – nije htio da verificira neke mandate ove struje, to dr Iskruljev sa svojim pristalicama napušta kongres.«²⁶⁴ Nakon toga je kongres prihvatio rezoluciju o isključenju »anarho-sindikalista« iz partije, *Glas naroda* je obustavljen, a Koraćevo *Pravo naroda* je postalo i organ Srpskog socijaldemokratskog agitacionog odbora u Ugarskoj.²⁶⁵

Značajno je pri tom da je na kongresu najoštrije kritikovao revolucionarnu struju Krste Iskruljeva predstavnik srbijanske socijalne demokracije Živko Topalović koji je prema izvještaju *Prava naroda* (broj 7. od 18. II 1910) rekao između ostalog: »... urađeno nije ništa, već se radilo samo s nekim revolucionarnim draženjem. To nije dobar put. Skokove ne smemo pripremati... za to ne treba umetnih buna, već stalnog sitnog rada i organizacije... Treba izbjegavati sukobe oružane, jer u tome ćemo uvek povući kraće.«²⁶⁶

Poslije februarskog kongresa Koraćevo *Pravo naroda* je napadalo Iskruljeva zbog njegovog »sindikalističkog skretanja«.²⁶⁷

Ali i onda kada su neki službeni vođe hrvatske socijalne demokracije u svojoj štampi napadali Iskruljeva i polemizirali s njim, oni su i nehotice, citirajući njegove revolucionarne stavove, upoznavali hrvatske socijaliste s njegovim koncepcijama, a samim tim, posredno, prenosili u Hrvatsku i shvaćanja Ervina Szabóa.

²⁶¹ Ispoređi V. Korać, nav. djelo, knjiga treća, str. 374-375.

²⁶² Vidi podatke o tome kod A. Lebla: »Dr Krsta Iskruljev o jugoslavenskim zemljama«, nav. djelo, str. 132.

²⁶³ U Pešti je u to vrijeme bio zaposlen znatan broj radnika iz Srbije, pa je zbog toga kongresima Srba socijalista u Ugarskoj prisustvovao i delegat Srpske socijaldemokratske partije iz Beograda. (Ispoređi V. Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*. Knjiga treća. Zagreb, 1933. Str. 377.

²⁶⁴ Isto, str. 377.

²⁶⁵ Ispoređi na istome mjestu.

²⁶⁶ Navedeno kod Arpada Lebla: »Dr Krsta Iskruljev i Srpski agitacioni odbor«. Nav. djelo, str. 177.

²⁶⁷ Vidi na istome mjestu, – i *Pravo naroda* broj 11 od 18. III 1910.

Kod nas se izučavanjem pojave Krste Iskruljeva bavio Arpad Lebl,²⁸⁸ nažalost nepotpuno. »Ličnost i rad Krste Iskruljeva – konstatira Lebl u svom prvom članku iz god. 1950. – još nam nisu poznati... Pored njegove doktorske disertacije imam pred sobom za sada samo nekoliko članaka iz pomenutih časopisa i jedan članak iz *Crvenog Kalendara*... Njegova, svakako interesantna figura biće nam potpuno osvetljena tek kad budemo raspolagali svima njegovim člancima i studijama, a pre svega arhivskom građom i novinskim izveštajima i materijalom uopšte o njegovoj delatnosti u Vojvodini i u Pešti...«²⁸⁹ U uvodu svog drugog članka Lebl napominje: »U svom prvom članku o Iskruljevu ja sam već prikazao nekoliko njegovih članaka, mislim sada da prikazem šest novopronađenih članaka...«²⁹⁰

Fragmentarnost Leblovih prikaza bila je dobrim dijelom uvjetovana okolnošću, što su oni pisani u vrijeme (god. 1950., i god. 1954) kada je najveći dio radova Krste Iskruljeva, razbacan pretežno po različitim mađarskim časopisima i našim listovima, čiji se kompleti nalaze samo u Pešti, bio za nas nepristupačan.

Ako se ima u vidu da se kod nas o Krsti Iskruljevu gotovo ništa nije znalo, onda Leblovi članci i pored svoje fragmentarnosti, već samim tim što daju interpretaciju sadržaja nekih njegovih radova i što donose brojne odlomke iz njegovih spisa – znače pozitivan doprinos upoznavanju ove značajne pojave našeg socijalističkog pokreta i korisnu inicijativu za njeno sistematsko proučavanje.

Već je naprijed istaknuta informativna vrijednost naročito drugog Leblova članka (»Dr Krsta Iskruljev u jugoslovenskim zemljama«). Potrebno je, međutim, osvrnuti se i na Lebluv sud o Iskruljevu i njegovim radovima.

U uvodu svoje kritike tobože krivog stava Krste Iskruljeva prema nacionalnome pitanju Lebl tvrdi: »Nacionalno pitanje je u ono doba svakako pitanje o koje se najviše ogrešuju razni socijaldemokrati i sindikalisti«. (Prvi članak, str. 179).

Ta tvrdnja je, s jedne strane, toliko generalisana pa prema tome i nekonkretna, a s druge strane ona je, ukoliko se odnosi na Iskruljeva i na sindikaliste, i netačna.

U čitavom mađarskom socijalističkom pokretu u doba Iskruljeva i Szabóa pravilan stav prema nacionalnome pitanju zauzimali su jedino oni revolucionarni socijalisti koji su se okupljali oko sindikalističke grupe Szabóa i Iskruljeva, – a jedan od glavnih i trajnih uzroka njihovu sukobu sa socijaldemokratima bilo je baš razilaženje u nacionalnoj politici.

Napadati Iskruljeva kao predstavnika sindikalista zbog krive socijaldemokratske nacionalne politike – znači tvrditi nešto što je u oštroj suprotnosti s utvrđenim činjenicama.

U svom drugom članku (str. 138) Lebl, nastavljajući svoja razmatranja o krivom stavu Iskruljeva prema nacionalnom pitanju, tvrdi: »I u teorijskim stavovima (Krste Iskruljeva, napom. F. B.) odmah se ogleda i pokazuje u pravoj svetlosti doba u kome su pisani ovi članci, odmah se zapažaju sve one pogreške koje su svojstvene ne samo vojvodanskim socijalističkim rukovodiocima, već i većini rukovodilaca i teoretičara II Internacionale. Već sam u ranijem svom članku o Iskruljevu ukazao na nepravilne stavove Iskruljeva u nacionalnom pitanju. Te su greške – isto se može uočiti i kod drugih rukovodilaca – ili u tome što se uopšte ne priznaje nacionalno pitanje kao pitanje saveznika proletera, proleterske borbe, već se smatra da ono spada sasvim u domen buržoaske ideologije i da su, barem u XX veku, a možda i uopšte, nemoguće napredne borbe i napredni pokreti na nacionalnoj liniji, – ili pak upravo suprotno se ispoljavaju ove greške u tome što se nacionalna borba prihvata i bez obzira na

²⁸⁸ Lebl je dosad objavio dva već pomenuta članka o životu i radu Iskruljeva: »Dr Krsta Iskruljev i srpski agitacioni odbor«. *Naučni zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka*. Knjiga I. Novi Sad, 1950. Str. 132–140; i »Dr Krsta Iskruljev o jugoslovenskim zemljama«. *Zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka*. Knjiga 8. Novi Sad, 1954.

²⁸⁹ Lebluv navedeni članak iz 1950, str. 178 i 183.

²⁹⁰ Navedeni članak iz 1954, str. 133.

klasu podvojenost, potpuno u duhu buržoaskog nacionalizma. Biva i tako: da se u teoriji odbacuje nacionalno pitanje u celini, »a limine«, da se u praksi stane na stanište buržoaskog nacionalizma.«

Tu Lebl pripisuje Iskruljevu one pogrešne stavove službene socijalne demokracije i Druge Internacionalne prema nacionalnom pitanju, protiv kojih stavova se cijela grupa revolucionarnih socijalista Szabóa i Iskruljeva konkretno borila godinama, zastupajući upravo suprotna stajališta u svim kod Lebla navedenim problemima nacionalne politike.²⁸¹

Uz to pripisivanje Iskruljevu i sindikalistima tuđih, njima upravo suprotnih pogrešnih socijaldemokratskih stavova – protiv kojih su se Iskruljev i sindikalisti odlučno borili – sve ono što Lebl u svojim člancima navodi iz radova Krste Iskruljeva u vezi s tretiranjem nacionalnog pitanja svjedoči o tome da je Iskruljevo stajalište u tom pogledu bilo pravilno.

Lebl – prikazujući napadaj Koraćeva *Narodnog prava* na Iskruljeva zbog njegovih oštih »anarhosindikalističkih« istupa – citira i ovo mjesto iz tog napadaja: »Ipak, dodaje list, Iskruljev se istovremeno i čuva, vrlo je oprezan, jer misli na svoju karijeru«. A odmah zatim Lebl u neargumentiranu optužbu denih socijaldemokrata ponavlja, pa i sam u izvjesnom smislu optužuje Iskruljeva zbog karijerizma. Iskruljev se, tvrdi Lebl »potpisivao – po mađarskoj plemićkoj ortografiji. Imam neke njegove članke pred sobom na mađarskom jeziku koji su potpisani sa Iskruljev Krszta, ili pak Iskruljev Keresztély. Ako je stvarno mislio na karijeru, i zato se potpisivao sa dva »ss« onda je i to ukazivalo na to da se neprestano kretao između dva ekstrema...« (Str. 178 u prvom Leblu članku).

Nije jasno zašto bi pisanje prezimena sa dva »ss« bilo plemićko, veoma mađarsko, pa prema tome i karijerističko, nego pisanje tog istog prezimena sa »sz«. Do takvog pisanja prezimena »Iskruljev« došlo je isključivo zbog toga da se izbjegne krivo izgovaranje toga prezimena na mađarskome. Latinično s izgovaraju Mađari kao naše š, pa da se ne bi prezime pogrešno čitalo kao Iskruljev, zamijenjeno je naše s sa sz ili ss, da bi zvučalo kao s.

Sve to dakle nema nikakve veze s tobožnjim karijerizmom Iskruljeva ni s time da se je on »neprestano kretao između dva ekstrema«.

I na kakvu je to karijeru mogao da misli čovjek, koji je pod svojim punim potpisom štampao onako oštre napadaje protiv bečke vladavine i protiv mađarskih vlastodržaca, i koji je tretiran sa strane režima kao opasan antidržavni element pa se zbog toga do kraja života nalazio pod izuzetno strogom policijskom prismotrom?

Lebl se tu, dakle, nekritički povodi za jednom stranački pristranom i neopravdanom Koraćevom optužbom protiv Iskruljeva.

Prikazujući članke i disertaciju Krste Iskruljeva Lebl tvrdi: »Ovi članci i disertacija pokazuju isto tako njegovo lutanje, i njegovu marksističku neizgrađenost. Skoro se neprekidno mešaju u njima idealistički i materijalistički stavovi«. (Str. 178 u prvom Leblu članku). Tu Lebl zabunom mehanički prenosi na Iskruljeva Révaijevu neargumentiranu ocjenu o radovima Ervina Szabóa.²⁸²

U prikazu rasprave K. Iskruljeva o srpskim zadrugama Lebl (na str. 132 svog prvog članka) kao da optužuje Iskruljeva zbog toga što se ovaj identificira sa stavom Kro-

²⁸¹ Stajalište Szabóa i drugova prema socijaldemokratskoj nacionalnoj politici vidi u poglavljima ove radnje O nacionalnom pitanju i O sukobu Szabóa sa socijaldemokratskim vodstvom.

²⁸² Vidi Révai Jozsef: »Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban«. *Marxizmus és Magyarság. Tanulmányok, cikkek*. Szikra kiadás. Budapest 1946. (»Mjesto Ervina Szabóa u mađarskom radničkom pokretu«. *Marxizmus i mađarstvo. Rasprave, članci*. Izdanje Szikre, Budimpešta 1946. Str. 51–71. – Révaijeva negativna ocjena Ervina Szabóa, koja je sve do godine 1956. predstavljala i službeni staljinistički stav prema Szabóu, – predmetom je moje posebne rasprave O destaljinizaciji suvremene mađarske historiografije, koja je pripremljena za štampu.

potkina, pa mu to zamjera čak i onda kada je očito da Kropotkin u mnogome ima pravo: »... usprkos informativnog karaktera članka, upotreba izvesnih reči ukazuje na to da se Iskruljev često identifikuje sa izloženim stavom Kropotkina. Tako na pr. Kropotkin je »ukazao na to« (mađarska reč »kimutatta« mogla bi da znači još više, (dokazao) da se ljudsko blagostanje, sreća i sloboda mogu ostvariti samo »ako se udružujemo u slobodne grupe i uzimamo u svoje ruke regulisanje proizvodnje, ako ugnjetene klase ne očekuju svoje oslobođenje od volje vladajućih klasa, od vlada, od parlamenta (podvukao A. L.), već ga same izvojevaju svojim samostalnim akcijama.«

Na str. 139. svog drugog članka Lebl tvrdi: »Praksa i teorija se razilaze kod njega (kod Iskruljeva, napom. F. B.) i ne sačinjavaju – jedinstvo suprotnosti«. I ta Leblova ocjena je neodrživa iz dva razloga: 1. jedno od glavnih obilježja i Iskruljeva i Szabóa i čitave njihove revolucionarno-socijalističke grupe sastoji se baš u tome što se njihova teorija slagala sa njihovom praksom (oni su godinama napadali službeno socijaldemokratsko vodstvo baš i zbog suprotnosti između teorije i prakse u politici toga vodstva); 2. ako se u bilo kom konkretnom slučaju praksa stvarno razilazi sa teorijom, onda su one suprotne jedna drugoj, pa među njima nije moguće nikakvo jedinstvo, pa ni »jedinstvo suprotnosti«.

Lebl na str. 178. svog članka tvrdi između ostalog: »Prema usmenom saopštenju dr Jovana Iskruljeva kao i nekrologu Szabó Ervina, bio je (Krstá Iskruljev, napom. F. B.) ekstravagantne, romantične prirode, prilično neuravnotežen čovek«.

Šta je Leblu usmeno saopćio dr Jovan Iskruljev, to mi nije poznato, – ali da svega toga nema u Szabóovu nekrologu, to je očito.²⁹³

Sve navedene negativne ocjene Arpada Lebla o Iskruljevu su, dakle, neodržive. One su nastale nekritičkim preuzimanjem pristranih tvrdnja Korača o Iskruljevu a Révaija o Szabóu, ili su rezultat Leblova nepoznavanja cjelovite aktivnosti Iskruljeva, Szabóa i njihove grupe revolucionarnih socijalista.

Krstá Iskruljev je jedna od najoriginalnijih pojava u socijalističkom pokretu ugarskih Srba, a ujedno je i veoma značajan marksistički pisac i historičar. Stoga je jedan od važnih zadataka naše historiografije da sistematski sakupi sve rasprave, članke i pisma Iskruljeva, da izradi potpunu bibliografiju njegovih radova i da objavi izbor njegovih djela. Tek tada će se moći definitivno ocijeniti njegova uloga u historiji mađarskog i našeg radničkog pokreta.

II

POSREDAN UTJECAJ E. SZABÓA NA HRVATSKI I SRPSKI SOCIJALISTIČKI POKRET

Pored ličnih veza i suradnje s nekim našim socijalistima i pored neposrednog djelovanja svojim spisima koji su i kod nas prevedeni, Szabó i njegova grupa vršili su i znatan posredan utjecaj na hrvatski i srpski socijalistički pokret.

Usprkos oštrom sukobu Szabóa sa službenim vodstvom socijaldemokratske partije, njegove ideje su svojom argumentiranošću, smionošću i

²⁹³ Isporedi Szabóov nekrolog o Krsti Iskruljevu koji je u ovoj radnji objavljen u prijevodu sa mađarskoga na str. 332–334.

privlačnošću nezaustavljivo prodirale u partijske forume, na kongrese, u listove i izdanja socijaldemokratske stranke. To se odnosi naročito na Szabóove koncepcije o nacionalnom pitanju. Sa tih foruma i iz te štampe te su ideje djelovale i na članstvo slovačke, rumunjske i srpske socijaldemokratske organizacije, koje su bile u sklopu Socijaldemokratske partije Ugarske, a i na hrvatsku socijalnu demokratiju koja je s tom partijom trajno održavala bliske veze.

Tako, na primer, rezolucija koja je predložena na dvadesetom kongresu partije iz godine 1913. o Vanjskoj politici i socijaldemokratskoj stranci – sadrži i takve stavove u nacionalnome pitanju koji su očito preuzeti od Szabóa. Tu se, između ostalog, oštro ustaje protiv imperijalističke politike Austro-Ugarske u odnosu na Srbiju, zalaže se za ostvarenje parole Balkan balkanskim narodima, a kao jedan od najprećih zadataka socijalističkoga pokreta ističe borba protiv nacionalnog ugujevanja, i angažiranje u pravcu realizacije pravedne nacionalne politike prema nemađarskim narodima uopće, a prema južnoslovenskima napose.²⁹⁴

Slično stanovište prema rješenju nacionalnog pitanja zauzima se i u brošuri prvaka ugarske socijaldemokratske partije Józsefa Pogány: *Balkanski rat i austrougarski imperijalizam*. Brošuru je god. 1913. izdao tadašnji vođa srpskih socijalista u Ugarskoj Lazar Vukićević, a preveo ju je Vasa Stajić, koji svoj prijevod popraća konstatacijom da u njoj ima čitavih delova koje bi svaki Srbin potpisao od reči do reči.²⁹⁵

Pod jakim utjecajem Ervina Szabóa bili su i neki napredni mađarski intelektualci, članovi Udruženja za društvene nauke, koji su u svojim spisima zastupali Szabóove poglede o nacionalnom pitanju, među kojima se neko vrijeme naročito isticao Oszkár Jászi. Njegova predavanja o nacionalnom pitanju također su prevedena i izdavana posredstvom srpskih socijalista.

Grupa Ervina Szabóa je, još od vremena dok je nastupala kao unutarpartijska ljeвица, davala znatnu podršku hrvatskom socijalističkom pokretu omogućujući mu da one svoje listove i brošure, čije izdavanje je u Hrvatskoj bilo sprečeno pojačanim terorom vlasti, objavljuje u Budimpešti, odakle je ta štampa ilegalnim kanalima prebacivana u Hrvatsku.

Takvu dragocjenu pomoć hrvatskome pokretu i njegovoj štampi pružali su peštanski revolucionarni socijalisti osobito u doba Khuenove vladavine nad Hrvatskom i za vrijeme Hrvatskog narodnog pokreta iz godine 1903–1904. Eklatantan primjer takve suradnje pruža *Crvena Sloboda* – hrvatski radnički list. Budimpešta. Izlazio neredovito 1902, 1903, 1904 i 1905. »U Hrvatskoj i Slavoniji širen podzemnim kanalima kao nelegalan list socijalističke partije u Hrvatskoj.«²⁹⁶

²⁹⁴ Isporedi *A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1913-ik évben*. (Ugarski socijalistički radnički pokreti u godini 1913-0j) Budimpešta 1914. Str. 376, 383–387.

²⁹⁵ Vidi Zivan Milisavac, *Vasa Stajić, Nacrt za studiju*. Novi Sad 1949. Str. 46.

²⁹⁶ V. Korać, nav. djelo, knjiga treća. Zagreb, 1933. Str. 174.

I neki *Svibanjski spisi* hrvatske socijalne demokracije izdavani su u Budimpešti. Tako, na primjer, za god. 1903, u izdanju peštanske *Crvene slobode*. »Zbog nemira u Hrvatskoj bio je zaplijenjen i tajno kolportiran.«²⁹⁷ I *Svibanjski spis* za godinu 1905. izdan je u Pešti.²⁹⁸

I izvjestan broj hrvatskih socijalističkih brošura i oštrih antirežimskih spisa, koji nisu mogli da se pojave u Zagrebu, štampan je u Budimpešti, a odatle rasturan u Hrvatskoj. Takav je, na primjer, bio slučaj s brošurama Franka Potočnjaka koje izdaje hrvatska socijalna demokracija uz pomoć peštanskih drugova.²⁹⁹

O posrednom utjecaju Szabóovih pogleda čak i na neke desne prvake hrvatske socijaldemokratske partije svjedoči govor Vilima Bukšega na XX kongresu Socijaldemokratske partije Ugarske iz godine 1913. Bukšegovo izlaganje o feudalnoj oligarhiji koja ugujetava potlačene klase i narode Ugarske, o lažnoj ugarskoj ustavnosti, o precenzuri, o isporodbama suvremene ugarske stvarnosti sa stanjem prije godine 1848, o značenju iseljavanja u Ameriku – gotovo su identične sa Szabóovim stavovima o tim istim problemima i sa njegovom analizom postojeće ugarske stvarnosti.³⁰⁰

A kako su se odnosili prema Szabóu lijevi hrvatski socijalisti, o tome nam govori ovaj Nekrolog Ervinu Szabóu, objavljen u hrvatskom socijalističkom listu *Pravdi*, broj 43. od 17. listopada 1918:

»Drugarsku soc. dem. stranku u Mađarskoj, zadesio je ovih dana teški gubitak. U nedjelju 29. IX umro je u Budimpešti drug Dr Szabó Ervin, poznati sociolog, koga je tek nedavno ruska sovjetska republika imenovala profesorom na svjetskom sveučilištu međunarodnih znanosti u Moskvi. Bio je još u naponu svoje snage, star 41. godinu. Izgleda da je fizičku bolest pospješio onaj upravo nadčovječni rad, koji je još od najranije mladosti na duševnom polju obavljao. Cijeli svoj život posvetio je najozbiljnijem radu, te je dugi niz godina bio suradnik »Népszava«. Još kao đak upoznao se je sa socijalizmom, te je iz inozemstva, gdje je bio na naukama redovno surađivao kao dopisnik »Népszava«. Uređivao je kalendar »Népszava Naptár«, surađivao u »Huszadik Század« (XX. stoljeće) jedna od najdemokratskijih revija Ugarske, u »Neue – Zeit-u« i francuskoj reviji »Mouvement Socialiste«. Izdao je više znanstvenih radnja u mađarskom jeziku, među ovima: »A szocializmus« (Socijalizam), »A. Töke és munka harcza« (Borba između rada i kapitala), »Az ipari munkásság hullámzása« (Fluktuacija obrtnog radništva), »Magyar munkásmozgalom 1903« (Mađarski radnički pokret 1903). Za vrijeme rata izdao je znamenito djelo: »Az imperializmus és tartos béke«

²⁹⁷ Isto, str. 184.

²⁹⁸ Isporedi na istome mjestu.

²⁹⁹ Vidi na istome mjestu Bibliografiju socijalističkih knjiga i brošura, str. 187-188.

Od vremena do vremena su takvu podršku u Pešti uživali i neki srpski socijalistički listovi, a naročito *Crvena Zastava* koja je o ruskoj revoluciji iz godine 1905. pisala sasvim u duhu Ervina Szabóa.

³⁰⁰ Bukšegov govor objavljen je u *A Magyarországi szocialistákus mozgalom az 1913-ik éven*. Budimpešta, 1914. Str. 208-209.

(Imperijalizam i trajni mir) i »*Háboru és gazdasági szervezete*« (Rat i gospodarska organizacija). On je uređivao prevod Marksovih i Englesovih djela na mađarski i snabdio ih uvodom.

Najzadnje mu je djelo bilo, kojega izdanje više nije mogao dočekati, ali ga je sasma gotovog za štampu ostavio: »*Az 1848-as magyar forradalom osztályharcai*« (Razredne borbe u revoluciji mađarske 1848).

Bio je član zemaljskog vijeća knjižnica i muzeja, te podpredsjednik društvenog znanstvenog društva (Társadalmi tudományok Társasága).

Kao član vijeća muzeja i knjižnica, izradio je opširan memorandum o muzejima i knjižnicama.

Za cijelog svog vijeka bio je buntovni duh – koji je sve rušio što je nepošteno.

U početku svojega rada u pokretu bio je: marksista u strogom smislu. No kao nemirni i samostalni duh, koji je sve podvrgavao najoštrijoj kritici, nije se mogao zadovoljiti vječnim istinama koje je preuzeo kao baštinu. Istraživao je neprestano se obnavljajući život, gradio je nove nauke, i tako se je često udaljio od općenitog shvaćanja. Ali za to je bludnja i sama pomisao, da Szabó Ervin nije bio socijalista. U borbi za parlamentarnu demokraciju, mnogi su njegovu kritiku krivo shvatili, te ga proglasiše sindikalistom. On je svojom najglavnijom zadaćom smatrao, da mađarski socijalistički pokret oplodi sa idejama romanskog i američkog socijalizma, da u teoriji i praksi slomi onaj duševni monopol njemačkog socijalizma, u kojem je upoznao pogubni utjecaj, kojim se suprotstavlja socijalnoj revoluciji. To je i on svojim ostrim vidokrugom i revolucionarnom težnjom davno upoznao.

Szabó Ervin bio je najveći ratni liferant socijalističke klasne vojske, jer je u svim pothvatima radničke klase i njegovim djelima, – bodrio i utjecao njegov buntovni revolucionarni duh. Sprovod druga Szabóa Ervina obavljen je po njegovoj oporuci bez svećenika, a prisustvovali su mu osim sviju drugova i znanaca i vrhovni načelnik Budimpešte Barczy Istvan i načelnik Harzer Ferencz, sa gradskim zastupstvom i svim senatorima. Na grobu je u ime socijaldemokratske stranke govorio drug Kunfi Zsigmond, a radništvo grada Budimpešte i okolice obustavilo je u znak harnosti svome velikome učitelju u svim tvornicama rad na 15 časaka u času pogreba.

U svojoj oporuci ostavio je svoju bogatu knjižnicu od 1500 svezaka, djelomično gradskoj knjižnici i uredništvu »*Népszave*«. Proniknuti duhom solidarnosti, kličemo i mi u ime socijalističkog radništva Hrvatske i Slavonije: Slava mu!

S. T. «³⁰¹

Nova istraživanja mađarske historiografije ustanovila su povezanost Szabóovih revolucionarnih socijalista s hrvatskim i drugim nosiocima

³⁰¹ S. T. = Stjepan Turković, 1918-e i na početku 1919, prvak hrvatske socijaldemokratske ljevice, koja je kasnije postala jedan od osnivača Komunističke Partije Jugoslavije. (Napom. F. B.)

Pobune mornara u Boki Kotorskoj iz februara 1918.³⁰² Velik dio pobunjeničkih parola identičan je s onim shvaćanjima koje je Szabóova grupa propagirala u svojim ilegalnim lecima počev od novembra 1917.³⁰³

U vezi sa Szabóovim utjecajem na hrvatski pokret treba pomenuti i okolnost da su se učesnici Prve socijalističke škole u Zagrebu god. 1919/20 služili i mađarskom marksističkom literaturom,³⁰⁴ što znači da su to prije svega bila djela Marxa i Engelsa u izdanju i s uvodima i komentarima Ervina Szabóa.

O vezama naših revolucionara, osnivača grupe Pelagić, s peštanskim revolucionarnim socijalistima Ervina Szabóa, osnivačima Komunističke Partije Mađarske, — daje nam dragocjena svjedočanstva Nikola Grulović³⁰⁵ u svom opisu događaja iz februara i marta 1919.³⁰⁶

Unutar Jugoslavenske komunističke sekcije pri ruskoj Boljševičkoj partiji u Moskvi formiran je potkraj 1918 Inicijativni odbor za osnivanje revolucionarne komunističke grupe u Jugoslaviji.³⁰⁷ U cilju izvršenja toga zadatka upućeni su u prvoj polovici februara 1919. u Jugoslaviju kao delegati Grulović, Vukičević, Manojlović i Petold.

Na svom putu delegati su se zadržali u Pešti gdje su uspostavili kontakt s nekadašnjim pristašama Ervina Szabóa i Krste Iskruljeva koji su tada već bili članovi Partije Komunista Mađarske. O boravku delegata u Pešti Grulović iznosi između ostalog: »Po dolasku u Budimpeštu

³⁰² Vidi *Odabrani dokumenti...*, tom V, str. 88. — O Pobuni mornara u Kotoru vidi i kazivanje Petera Bakoša: »Kotor-Tvrđava Kobila. Uspomene o pobuni mornara« s komentarima A. Lebla. (*Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*, Knjiga 22, Str. 157-162). — i knjigu Ferde Čulinovića, *1918 na Jadranu*, Zagreb 1951.

³⁰³ Ilegalne letke Szabóove grupe revolucionarnih socijalista vidi u poglavlju ove radnje O revolucionarnoj aktivnosti Ervina Szabóa u I svjetskom ratu na str. 314-321.

³⁰⁴ Isporedi referat Stanislave Koprivice na Simpoziju Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu (*Putovi revolucije*, broj 3-4, Zagreb, God. 1964).

³⁰⁵ Grulović je rođen u Srijemu u Beški 1888; kao obučarski radnik postao je član Srpske socijaldemokratske stranke nekoliko godina prije I svjetskog rata. Mobiliziran u austro-ugarsku vojsku 1914. prebjegao je u Rusiju, postao član Lenjinovo Boljševičke partije, sudjelovao u Oktobarskoj revoluciji i u građanskom ratu u Rusiji od 1917. do 1919. kao komandant Prvog jugoslovenskog revolucionarnog puka i komesar Jugoslovenskog komunističkog puka. Po povratku u zemlju osnivač i predsjednik prve komunističke grupe Pelagić u Jugoslaviji: na čelu te grupe sudjeluje aprila 1919. na osnivačkom kongresu KPJ. God. 1920. izabran u Vukovaru za narodnog zastupnika Ustavotvorne skupštine. Od Obznanе do 1941. izvrnut progno-nima režima. U NOB sudjeluje od početka nalazeći se na odgovornim dužnostima. Poslije oslobođenja prvi predsjednik Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine, naš opunomoćeni ministar u Moskvi, poslanik u Finskoj, predsjednik Republičkog vijeća Narodne skupštine Srbije. Član CK SKS. Umro 20. II 1959. Isporedi »Nikola Grulović. In memoriam«. *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*. Knjiga 22. Novi Sad 1959. Str. 171-172.

³⁰⁶ Nikola Grulović: »Jugoslavenska komunistička revolucionarna grupa Pelagić«. *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*. Knjiga 22. Novi Sad, 1959. Str. 108-126.

³⁰⁷ U odbor su ušli: Lazar Vukičević, tipografski radnik iz Sombora, Lazar Manojlović, zidarski radnik iz Novog Sada, Franja Drobnji, pekarski radnik iz Osijeka, Sava Lazić opančarski radnik iz Lalića, Spasoje Stejić, molerski radnik iz Novog Kneževa, Petold, radnik iz Istre i Nikola Grulović. (Isto, str. 108).

odlučili smo da se odmorimo od puta i da potražimo neke naše drugove koji su odranije tu živeli. U Szövetség ulici našli smo Božidara Dulića i od njega doznali gde se ostali poznanici nalaze. Od njega smo dobili i adresu Ivana Matuzovića-Martinke. On nam je ispričao kako je Iskruljev proveo svoje poslednje dane i rekao: »D-r Krsta Iskruljev bio je iskren i odan proleterski borac i revolucionar; živeo je siromašno i umro je u nemaštini, a da je sada otkuda živ mogao bi dobro poslužiti radničkoj klasi i socijalističkoj revoluciji.« I Vukičević je to potvrdio dodavši: Da, šteta što je on žrtvovan pre nego što se razmahala revolucija.

U Budimu, u Gornjem gradu, u kafani jednog Bosanca našli smo Matuzovića. I mi smo u toj kafani otseli. Sledećeg dana smo zajedno sa Matuzovićem otišli kod Bele Kuna, od koga smo doznali da se u Budimpešti nalazi Filip Filipović, sekretar Socijaldemokratske partije Srbije; brzo ga je pronašao telefonom i izvestio da se mi tu nalazimo i pozvao ga da dođe. Filip Filipović je tada pravio političko putešestvije po Austriji i Nemačkoj, vodio razgovore sa istaknutim vođama socijalističkog i komunističkog pokreta. Navratio je i u Budimpeštu da se upozna sa političkim gledištem vođa radničkih partija... Kod Bele Kuna vodili su se razgovori o imperijalističkom ratu i socijalističkoj revoluciji, o građanskom ratu, buržoaskom miru i kapitalističkoj intervenciji u Rusiji... Zatim smo se dotakli pitanja osnivanja 3-će komunističke internacionale. Ni po ovom pitanju nije bilo protivrečnosti... U ovom revolucionarnom vremenu kad radnička klasa bjeđe bitku za osvajanje vlasti i kada hoće buržoasku diktaturu da zameni diktaturom proletarijata, na čelo proletarijata mora doći novo revolucionarno vođstvo 3-će internacionale. Na kraju smo se saglasili da se pokreti naših suseda moraju više uzajamno pomagati u klasnoj i revolucionarnoj borbi. I pristali su da preko kanala njihove partije možemo slati svoje kurire i vesti svojim u Moskvu.³⁰⁸

Za nas je u tom Grulovićevo kazivanju od osobite važnosti činjenica da su se naši delegati prilikom boravka u Pešti povezali s ondašnjim komunistima i s Belom Kunom preko nekadašnjih pristaša i suradnika Krste Iskruljeva o kome su kao revolucionaru zadržali najpozitivnije mišljenje. Isto je tako značajna i okolnost da je jedan od glavnih osnivača prve komunističke grupe u Jugoslaviji Lazar Vukičević, dobro znao Iskruljeva.

Veze koje su delegati uspostavili februara 1919. s mađarskim komunistima bit će od velike važnosti za razvoj komunističkoga pokreta u Jugoslaviji naročito u doba Mađarske Komune, pri čemu će značajnu ulogu odigrati pomenuti Ivan Matuzović i član naše delegacije Lazar Vukičević.

Od osobitog interesa je, nadalje, okolnost, da su svi naši delegati bili sa područja mnogonacionalne Austro-Ugarske (iz Srijema, Vojvodine i

³⁰⁸ Isto, str. 109-110.

Hrvatske),³⁰⁰ i da su došli u Beograd s već izrađenim programom na kome je trebalo organizirati komunistički pokret u Jugoslaviji. U tom njihovu programu u od posebne važnosti bila koncepcija o nacionalnom pitanju i o državotvornom uređenju zajedničke države. Prema toj koncepciji zahtijeva se priznanje posebne nacionalne individualnosti pojedinih južnoslovenskih naroda i federativno uređenje zemlje. Delegati su od tog dijela svoga programa odustali tek nakon dugih diskusija, vođenih u Beogradu s predstavnicima Srpske socijaldemokratske partije, koji, živeći i radeći u nacionalno homogenoj kraljevini Srbiji, nisu mogli steći iskustvo, potrebno za razumijevanje odnosa u mnogonacionalnoj državi, i kojima se tada federativno uređenje na bazi posebnih nacija pričinjalo suvišnim i štetnim.

O postojanju pravilnog shvaćanja kod nekih osnivača Komunističke Partije iz prečanskih krajeva još februara 1919, i o tome kako je tada došlo do napuštanja takvog programatskog stava na beogradskim pregovorima između Pelagićevaca i prvaka srbijanske socijalne demokracije – Grulović izvještava ovako: »Dugo smo se zadržali na nacionalnom pitanju i pitanju državno-pravnog uređenja.

Filip (Filipović) se po nacionalnom pitanju dvojako izjasnio. Rekao je da se ne protivi konstataciji da su Srbi, Hrvati i Slovenci tri naroda, ali je za Crnogorce i Makedonce rekao da ne predstavljaju nikakve nacije i da je kao većina raspoložen za centralizam. Sa njim su se složili i svi ostali a neki su čak štaviše izjavili da bi bilo nepopularno utvrđivati postojanje više nacija. Uglavnom stalo se na stanovište da je od svih naroda prihvaćeno nacionalno jedinstvo i da i mi u svojoj deklaraciji treba to da konstatujemo.

Pošto je Vukičević prihvatio tu sugestiju, izmijenili smo svoj prvi principijelan stav o federativnom uređenju i zamenili ga centralizmom.«³¹⁰

Značajno je pri tom da je Lazar Vukičević, jedan od glavnih referenata na osnivačkoj skupštini *Jugoslovenskog komunističkog revolucionarnog saveza Pelagićevaca*, održanoj 2. marta 1919. na Stražilovu kraj Srijemskih Karlovaca – istakao promjenu prvotnog nacionalnog programa: »Govoreći o programu – piše Grulović – izvestio je konferenciju o promeni prvobitnog principijelnog stava »o federativnom uređenju i nacionalnim pravima« koji su usvojeni na sastanku Biroa Jugoslovenske komunističke sekcije u Moskvi.³¹¹ »Da se unište odeljene države. Na njihovo mesto da se uspostavi jedna Jugoslovenska socijali-

³⁰⁰ Grulović iz Beške u Srijemu, Vukičević iz Sombora, Petold iz Istre, Manojlović iz Novog Sada.

³¹⁰ Isto, str. 116.

³¹¹ Taj biro kao i čitava sekcija koja je donijela pravilan nacionalni program bila je sastavljena isključivo od ruskih zarobljenika sa područja Vojvodine, Hrvatske i ostalih dijelova Austro-Ugarske, a među njima su značajnu ulogu igrali oni revolucionarni socijalisti koji su do rata bili organizaciono i idejno povezani sa Socijaldemokratskom partijom Ugarske pa su bili pod neposrednim ili posrednim utjecajem i lijeve revolucionarne struje Szabóa i Iskruljeva. (Napom. F. B.)

stička sovjetska republika». Ova promena – završava Grulović svoj izvještaj o tome – izvršena je po sugestiji članova Glavne uprave Srpske socijaldemokratske partije i njenog privremenog sekretara Filipa Filipovića.³¹²

U vezi s golemim utjecajem što ga je Mađarska Sovjetska Republika iz godine 1919. izvršila na komunistički pokret u Jugoslaviji, i u vezi s tijesnom povezanošću i suradnjom mađarskih i naših komunista u to doba,³¹³ – treba imati u vidu činjenicu da su glavni osnivači Partije Komunista Mađarske i brojni nosioci Mađarske Komune bili najbolji učenici i suradnici Ervina Szabóa, pa se tako povezanost i suradnja njegovih revolucionarnih socijalista s osobitom intenzivnošću nastavila i poslije smrti Ervina Szabóa.

Za nas je ovdje od posebnog interesa da su se mnogi nosioci i istaknuti politički i vojnički učesnici Mađarske revolucije, koji su bili sa područja Jugoslavije (vojvođanski Mađari i Srbi, Hrvati i dr.) poslije propasti Mađarske Revolucije vratili u zemlju gdje su najvećim dijelom nastavili svoju revolucionarnu aktivnost kao članovi KPJ.

Zajedno s njima emigrirao je iz Mađarske u Jugoslaviju i znatan broj komunista Mađara. Ti emigranti Bele Kuna, među kojima su mnogi bili nekadašnji revolucionarno-socijalistički privrženci Ervina Szabóa donijeli su sa sobom u Jugoslaviju njegova djela. Većina njih sudjelovala je u radu legalne i ilegalne KPJ (neki su postali glavni suradnici naše komunističke štampe na mađarskome, *Szervezett munkás*),³¹⁴ dok ih šestojanuarska diktatura nije protjerala iz Jugoslavije.

Utjecaj Ervina Szabóa na razvoj socijalističkoga i komunističkog pokreta u Jugoslaviji još je u jednom pravcu od neprocjenjive vrijednosti. Na njegovim jeftinim sveščićima Marx-Engelsovih djela decenijama su se odgajale mase mađarskoga gradskog i seoskog proletarijata u Jugoslaviji.³¹⁵ Zahvaljujući u mnogome takvom szabóovskom revolucionarno-marksističkom odgoju mađarski proletarijat je u Jugoslaviji između dva rata odigrao veoma pozitivnu ulogu unutar Komunističke partije i njenih sindikata u Vojvodini, – a za vrijeme II svjetskog rata se, za

³¹² Isto, str. 120.

³¹³ Podatke o živim vezama i o suradnji mađarskih i naših komunista i o arhivskoj građi i literaturi koja se odnosi na te veze vidi u veoma informativnoj raspravi A. Lebla: »Klasne borbe u Vojvodini i revolucionarne veze Vojvodine sa Mađarskom 1918–1919«. *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*. Knjiga 22. Novi Sad, 1959. Str. 25–70. – Pritom treba naglasiti da te intenzivne veze nisu tada postojale samo s Vojvodinom, nego i sa Hrvatskom (Srijem, Slavonija, Podravina) i s Beogradom, – i da je među najaktivnijim nosiocima te povezanosti osim vojvođanskih Mađara i Srba bilo i Bosanaca (Ivan Matuzović) i Hrvata (Franjo Ljuština, Brudnjak i dr), i da su se među njima naročito isticali neki bivši suradnici Iskruljeva i drugova na čelu s Lazarom Vukičevićem. (Isporedi na istome mjestu).

³¹⁴ Vidi sjećanja aktivista koja se čuvaju u Arhivu PK SKS u Novome Sadu.

³¹⁵ Na osnovi svjedočenja funkcionera partijskih organizacija u Zrenjaninu i u Subotici i sekretara Saveza poljoprivrednih radnika Jugoslavije između dva rata – nije bilo gotovo ni jedne kuće organiziranih seoskih proletera u kojoj se nisu nalazili jeftini sveščići Marx-Engelsovih djela sa Szabóovim uvodima i komentarima.

razliku od nekih pripadnika pokreta njemačke narodnosti, ostajući vjerran socijalističkim idealima i Partiji, držao borbeno i časno, davši razmjerno velik broj učesnika u Narodnooslobodilačkoj borbi.

Napokon treba spomenuti i utjecaj Ervina Szabóa na našu modernu historiografiju koji se počeo javljati još između dva rata, a osobito je došao do izražaja u socijalističkoj Jugoslaviji.³¹⁶

Uloga Ervina Szabóa u revolucioniranju mađarskog i našeg radničkog pokreta, trajna vrijednost i aktuelnost njegovih radova za revolucionarnu marksističku teoriju i praksu od takve su neprocjenjive važnosti, da se objavljivanje njegovih cjelokupnih djela i njegove korespondencije postavlja kao jedan od najprećih zadataka mađarske i naše historiografije.

Kao poticaj za realizaciju toga zadatka imala bi da posluži i ova radnja o Szabóovoj revolucionarno-socijalističkoj djelatnosti.

³¹⁶ Vidi, na primjer, poznate radove prof. Bogdanova o revoluciji 1848. Borba oko pravilnosti Szabóove ocjene o ulozi Mađara i južnoslovenskih naroda u godini 1848/49 još se i danas nalazi u središtu polemike između nekih naših historičara. O suprotnim gledanjima na revoluciju 1848. vidi S. Cavrilović: »Naša posleratna historiografija o revoluciji 1848-1849 u Vojvodini«. *Jugoslovenski istorijski časopis*. Broj 1. za god. 1964.